

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ**

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Προϊστορικής Αρχαιολογίας

Διπλωματική Εργασία

«Η κεραμική τεχνολογία στη Βορειοανατολική Πελοπόννησο κατά
την Τελική Νεολιθική και την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού»

Νικόλαος Φιλόπουλος

Επιβλέπων Καθηγητής
Γιάννης Παπαδάτος

Αθήνα 2018

«Η κεραμική τεχνολογία στη Βορειοανατολική Πελοπόννησο
κατά την Τελική Νεολιθική και την Πρώιμη Εποχή του
Χαλκού»

Μεταπτυχιακή εργασία

Τριμελής επιτροπή:

Ιωάννης Παπαδάτος, Επίκουρος Καθηγητής Προϊστορικής
Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Κωνσταντίνος Κοπανιάς, Επίκουρος Καθηγητής Αρχαιολογίας
Ανατολικής Μεσογείου, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική
Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αφροδίτη Χασιακού, Λέκτορας Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Τμήμα
Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και
Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	5
Συνοτομογραφίες	6
Κατάλογος Εικόνων	7
Κατάλογος Πινάκων	9
Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή	10
1.2 Ιστορικό και Κοινωνικό Πλαίσιο.....	13
1.3 Υλισμός και Κοινωνική Πρακτική. Σκέψεις σχετικά με την αλληλεπίδραση ανθρώπων και υλικού κόσμου	20
Κεφάλαιο 2. Τελική Νεολιθική	24
2.α Αρχαία Κόρινθος	24
2.β Γωνιά	30
2.γ Τσούγκιζα.....	32
2.δ Λέρνα.....	35
2.ε Φράγχθι.....	36
2.στ Μαστός.....	42
Συζήτηση.....	44
Κεφάλαιο 3. Πρωτοελλαδική Ι.....	50
3.α Κοράκου.....	50
3.β Τσούγκιζα.....	53
3.γ Μαστός	56
Συζήτηση.....	58
Κεφάλαιο 4. ΠΕ II Α	60
4.α Λέρνα (Πρώιμη φάση, Φάσεις Α-Β)	61
4.β1 Τσούγκιζα (Πρώιμη Φάση)	65
4.β2 Τσούγκιζα (Ωριμη Φάση).....	69
Συζήτηση.....	73
Κεφάλαιο 5. ΠΕ II Β	76
5.α Λέρνα (Ύστερη φάση, Φάσεις C-D)	76
5. β Ζυγουριές.....	80
Συζήτηση.....	89
Κεφάλαιο 6. ΠΕ III	100
6.1 Λέρνα (Φάση IV).....	100

6. 2 Τσούγκιζα.....	102
Συζήτηση.....	105
Συμπεράσματα	110
Εικόνες.....	129
Πίνακες.....	156
Βιβλιογραφία.....	161

Ευχαριστίες

Πρωτίστως, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Γιάννη Παπαδάτο, για την υποστήριξη και την πολύτιμη βοήθεια που μου παρείχε, τόσο κατά το διάστημα της εκπόνησης της εργασίας, όσο και κατά την διάρκεια των μαθημάτων. Ελπίζω το αποτέλεσμα να τον δικαιώσει. Επίσης, ευχαριστώ τους καθηγητές του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στα μαθήματα των οποίων συμμετείχα και αποτέλεσαν τροφή για γόνιμη σκέψη και εποικοδομητικές συζητήσεις. Τέλος, ευχαριστώ θερμά την οικογένειά μου, για την μεγάλη υπομονή που επέδειξε όλο αυτόν τον καιρό.

Συντομογραφίες

AN Αρχαιότερη Νεολιθική

MN Μέση Νεολιθική

NN Νεότερη Νεολιθική

TN Τελική Νεολιθική

ΠΕΧ Πρώιμη Εποχή του Χαλκού

ΠΕ I Πρωτοελλαδική I

ΠΕII Πρωτοελλαδική II

ΠΕIII Πρωτοελλαδική III

ΜΕΧ Μέση Εποχή του Χαλκού

AA *Archaeologischer Anzeiger*

AJA *American Journal of Archaeology. The Journal of the Archaeological Institute of America*

Antiquity *Antiquity: A Quaternary review of Archaeology*

BAR *British Archaeological Reports*

BSA *Annual of the British School at Athens*

Hesperia *The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*

OpAth *Opuscula Atheniensi*

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 1. Χάρτης με τις κυριότερες ΤΝΛ και ΠΕ θέσεις της Αργολιδοκορινθίας (Weiberg et al. 2016)

Εικόνα 2. Όστρακα νεολιθικού τύπου "Urfirnis" (Weinberg 1937)

Εικόνα 3. Ανοικτό κύπελλο "Urfirnis" με ψηλή κωνική βάση (Weinberg 1937)

Εικόνα 4. Πρόχοι (jugs) τύπου "Urfirnis" (Weinberg 1937)

Εικόνα 5α - 5β. Όστρακα από γραπτή Πρωτοβερνικωτή κεραμική (Weinberg 1937)

Εικόνα 6. Υψίποδη φιάλη

Εικόνα 7. Όστρακα αμαυρόχρωμης κεραμικής (Weinberg 1937)

Εικόνα 8. Όστρακα νεολιθικής γραπτής φρουτιέρας (Weinberg 1937)

Εικόνα 9. Γωνιά: Όστρακα πολύχρωμης κατηγορίας (Blegen 1930)

Εικόνα 10. Τσούγκιζα. Θέσεις με Προϊστορικό υλικό (Pullen 2011)

Εικόνα 11. Τσούγκιζα. Αποθέσεις (Pullen 2011)

Εικόνα 12. Τσούγκιζα. Αρύταινα (Pullen 2011)

Εικόνα 13. Λέρνα. Τομέας JB. (Vitelli 2007)

Εικόνα 14. Λέρνα. Βόρειο τμήμα του Τομέα JB (Vitelli 2007)

Εικόνα 15. Λέρνα: Πιθοειδές με ανάγλυφη διακόσμηση (Vitelli 2007)

Εικόνα 16. Λέρνα. Ανασκαφικοί Τομείς Νεολιθικών αποθέσεων. (Vitelli 2007)

Εικόνα 17. Φράγγχι. Όστρακα κατηγορίας "Crusted decoration"

Εικόνα 18. Κοράκου ΠΕ Ι. Όστρακα με εγχάρακτη διακόσμηση (Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Κορίνθου)

Εικόνα 19. Κοράκου ΠΕ Ι: ραμφόστομη φιάλη (Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Κορίνθου)

Εικόνα 20. Κοράκου. Δίωτο κύπελλο (tankard). (Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Κορίνθου)

Εικόνα 21. Κοράκου. Ακόσμητες φιάλες (Unpainted Ware) (Blegen 1921)

Εικόνα 22. Τσούγκιζα. Υψίποδη φιάλη. (Pullen 2008a)

- Εικόνα 23.** Μαστός. Φιάλες της φάσης Ταλιώτη (Lindblom 2011)
- Εικόνα 24.** Λέρνα ΠΕ I. Urfirnis σαλτσιέρα
- Εικόνα 25.** Τσούγκιζα. Φιάλη με σφραγιστικά αποτυπώματα (Pullen 2011)
- Εικόνα 26.** Λέρνα. Κτίριο BG και Οικία των Κεράμων. Lerna C-D. (Pullen 2016)
- Εικόνα 27.** Λέρνα ΠΕ II C. Σαλτσιέρα yellow-mottled
- Εικόνα 28.** Λέρνα ΠΕ II C. Ασκός
- Εικόνα 29.** Λέρνα ΠΕ II φάση C. Σφραγιστικό αποτύπωμα.
- Εικόνα 30.** Λέρνα ΠΕ II C. Σφραγιστικά αποτυπώματα. Δωμάτιο DM (Wiencke 1958)
- Εικόνα 31.** Λέρνα III. Αντιπροσωπευτικοί τύποι σφραγισμάτων
- Εικόνα 32.** Ζυγουριές. Στιλπνή κεραμική με ερυθρό επίχρυσμα (Blegen 1921)
- Εικόνα 33.** Ζυγουριές. Ρηχή φιάλη με έσω νεύον χείλος (Blegen 1921)
- Εικόνα 34.** Ζυγουριές. Όστρακα βερνικωτής κεραμικής (Glazed Ware). (Blegen 1921)
- Εικόνα 35.** Ζυγουριές. Τμήματα ραμφόστομης φιάλης και yellow-mottled (Blegen 1921)
- Εικόνα 36.** Ζυγουριές. Ραμφόστομη φιάλη yellow-mottled (Blegen 1921)
- Εικόνα 37.** Ζυγουριές. Ρηχή φιάλη (Blegen 1921)
- Εικόνα 38.** Ζυγουριές. Ραμφόστομη φιάλη (Glazed Ware). (Blegen 1921)
- Εικόνα 39.** Ζυγουριές Αρύταινες. (Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Κορίνθου)
- Εικόνα 40.** Ζυγουριές. Ραμφόστομες φιάλες από την Οικία των Πίθων. Glazed Ware. (Blegen 1921)
- Εικόνα 41.** Ζυγουριές. Καρινωτή φιάλη με προχολή. (Blegen 1921)
- Εικόνα 42.** Ζυγουριές. Αγγεία γραπτής κατηγορίας (Blegen 1921)
- Εικόνα 43.** Ζυγουριές. Ολόβαφα σκεύη (Patterned ware) (Blegen 1921)
- Εικόνα 44.** Ζυγουριές. Πινάκια ακόσμητης κατηγορίας (Blegen 1921)
- Εικόνα 45** Πιθοειδή. Unpainted Ware. (Blegen 1921)

Εικόνα 46. Ζυγουριές. Βαθιά λεκανίδα/φιάλη. (Blegen 1921)

Εικόνα 47. Ζυγουριές. μόνωτο κύπελλο (Blegen 1921)

Εικόνα 48. Ζυγουριές. Βάσεις χονδροειδών αγγείων με αποτυπώματα φύλλων.
(Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Κορίνθου)

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1. Τσούγκιζα ΠΕ I Κεραμικές κατηγορίες (Pullen 2011)

Πίνακας 2. Τσούγκιζα ΠΕI. Συγκεντρωτικός πίνακας κεραμικών κατηγοριών και ποσοστών επί των αποθέσεων (πηγή: Pullen 2011)

Πίνακας 3 Τσούγκιζα. Συσχετισμός κεραμικών τάξεων κατά την ΠΕ περίοδο (πηγή: Pullen 2011)

Πίνακας 4. Τσούγκιζα ΠΕI πρώιμη. Κεραμικές κατηγορίες (πηγή: Pullen 2011)

Πίνακας 5. Τσούγκιζα πρώιμη ΠΕ. Ποσοστά και ποσότητα κεραμικών κατηγοριών (πηγή: Pullen 2011)

Πίνακας 6. Lerna IV. Αντιστοιχία κεραμικών και των αρχιτεκτονικών φάσεων. (Rutter 1968)

Πίνακας 8. Κεραμικές κατηγορίες σε επιλεγμένες αποθέσεις

Πίνακας 7. Lerna IV. Ποσοτική αντιστοιχία μεταξύ κεραμικών τύπων και κεραμικών υποφάσεων. (Rutter 1968)

Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να συμβάλλει στη συζήτηση του ζητήματος των κεραμικών ρυθμών και της εξέλιξης της κεραμικής τεχνολογίας στην Αργολιδοκορινθία, από την ΤΝ έως την ΠΕ ΙΙΙ, των συνεχειών και ασυνεχειών, καθώς και την σύνδεση με το ιστορικό πλαίσιο. Οι καινοτομίες που πρόκειται να αναζητηθούν, εντάσσονται σε ένα χρονικό πλαίσιο ανάμεσα στην 4^η χιλιετία και το τέλος της 3^{ης} χιλιετίας, όπου σε πολλές περιοχές, έχει ήδη εδραιωθεί ένας σημαντικός αριθμός μείζονων κοινωνικο-οικονομικών μεταβολών, όπως οι μετακινήσεις πληθυσμών, η μόνιμη εγκατάσταση, η σταδιακή εμφάνιση συνθετότερων μορφών κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης αλλά και δομών εξουσίας¹.

Ωστόσο, σπανίως οι τεχνολογικές αυτές αλλαγές και καινοτομίες συζητώνται από τους μελετητές, αφενός γιατί η μελέτη της κεραμικής δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην τυπολογία, τα σχήματα και τα μοτίβα και αφετέρου, επειδή οι παραδοσιακές θεωρήσεις της τεχνολογίας δεν την αντιμετωπίζουν ως φαινόμενο με κοινωνική διάσταση, αλλά μόνο με υλική. Η έννοια και η σημασία της τεχνολογίας δεν αποτελούν ένα σταθερό και παγιωμένο πλαίσιο, αλλά ένα πεδίο που έχει αλλάξει σημαντικά κατά την εξέλιξη της ανθρώπινης ιστορίας. Έτσι, μέχρι την δεκαετία του '70, οι θεωρίες σχετικά με την μελέτη της τεχνολογίας στρέφονταν περισσότερο στις μηχανιστικές ερμηνείες του ζητήματος, δίνοντας έμφαση στην περιγραφή της καινοτομίας και λιγότερο στις διαδικασίες, στα όποια κοινά ιδεολογικά υπόβαθρα και, γενικότερα, στην ανθρώπινη παρουσία πίσω από τα υλικά κατάλοιπα². Η Διαδικαστική αρχαιολογία, στην συνέχεια, δίνει έμφαση περισσότερο στις συνέπειες της τεχνολογίας για τον άνθρωπο και την κοινωνία, ορίζοντάς την τεχνολογία ως ένα μέρος ενός ευρύτερου συστήματος, που επηρεάζει και επηρεάζεται αμφίδρομα από τα υπόλοιπα μέρη του. Αντ' αυτού, άρχισε να προκύπτει μια εναλλακτική προσέγγιση που θέτει ερωτήματα στις παραδοσιακές υποθέσεις σχετικά με τη σχέση "μεταξύ" τεχνολογίας και κοινωνίας, επικεντρώνοντας ρητά την προσοχή της στις κοινωνικοπολιτικές δυναμικές και τα ιδεολογικά συστήματα που αποτελούν την βάση της τεχνολογικής πρακτικής μέσα στον χώρο και τον χρόνο³. Το προϊόν των

¹ Παπαδημητρίου 2010: 20

² Dobres – Hoffman 1994: 1

³ Dobres – Hoffman 1994: 1-2

παραπάνω προσεγγίσεων είναι μία εκ νέου θεώρηση της τεχνολογίας που την ορίζει ως ένα διαδεδομένο και ισχυρό σύστημα κοινωνικο-υλικών πρακτικών, δομημένο επάνω σε ατομικά και ομαδικά συμφέροντα, ομαδικές και ατομικές ιδεολογίες, πολιτικές, ταυτότητες, συμβολικές αναπαραστάσεις, ικανότητες και τρόπους δράσης⁴. Οι δυναμικές αυτές ενώνονται προκειμένου να δημιουργήσουν σημαντικά πλαίσια εντός των οποίων οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν ταυτόχρονα, τόσο μεταξύ τους όσο και με τον υλικό κόσμο, σε έναν ιστό κοινωνικής και υλικής δυναμικής που συμβάλει στην δημιουργία και την μεταποίηση της κοινωνίας⁵. Οι τεχνικές, οι πρακτικές και οι τεχνολογικές παραδόσεις συνιστούν «κοινωνικά παράγωγα» που υπάρχουν και επηρεάζονται από αυτά τα κοινωνικο-οικονομικά περιβάλλοντα και τις ιστορικές τους συνθήκες, εντός των οποίων θα πρέπει επίσης να θεωρηθούν. Είναι προϊόντα εξωτερικών καθορισμών οι οποίοι παράγουν έξεις (habitus), συστήματα διαρκών και μεταθέσιμων προδιαθέσεων, δομές που λειτουργούν ως γενεσιουργές και οργανωτικές αρχές των πρακτικών και των αναπαραστάσεων⁶. Συνειδητά «κεκανονισμένες», χωρίς όμως να υπόκεινται σε κανόνες, οι έξεις μπορούν να ενορχηστρωθούν συλλογικά χωρίς να αποτελούν προϊόν της οργανωτικής δράσης ενός ανθρώπου. Ωστόσο, δεν αποκλείεται οι αποκρίσεις των έξεων να συνοδεύονται από έναν στρατηγικό σχεδιασμό και υπολογισμό και να ορίζονται έξω από κάθε υπολογισμό, σε σχέση με αντικειμενικές δυνατότητες, άμεσα εγγεγραμμένες στο παρόν⁷. Ο πρακτικός κόσμος που συγκροτείται μέσα από την σχέση του με την έξη, ως σύστημα γνωσικών και κινητήριων δομών, αποτελεί έναν κόσμο ήδη πραγματοποιημένων σκοπών και αντικειμένων που διαθέτουν έναν μόνιμο τελεολογικό χαρακτήρα. Αποτέλεσμα της ιστορίας η έξη, παράγει ατομικές και συλλογικές πρακτικές, άρα ιστορία, σύμφωνα με τα σχήματα που αυτή γεννά (η ιστορία), εξασφαλίζει την ενεργή παρουσία των εμπειριών του παρελθόντος, οι οποίες τείνουν να διατηρήσουν την ομοιομορφία των πρακτικών, καθώς και την σταθερότητά τους στον χρόνο⁸. Επειδή τείνουν να αναπαράγουν τις κανονικότητες που εμπεριέχονται εγγενώς στις συνθήκες στις οποίες έχει παραχθεί η γενεσιουργός αρχή των πρακτικών, αυτές δεν μπορούν να εξηγηθούν παρά μόνο μέσα από την

⁴ Dobres – Hoffman 1994: 2

⁵ Dobres – Hoffman 1994: 2-3

⁶ Bourdieu 2006: 88

⁷ Bourdieu 2006: 89

⁸ Bourdieu 2006: 91

σύνδεσή τους με τις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες συγκροτήθηκε η έξη που τις παρήγαγε⁹.

Επιπλέον, και οι υλικές πτυχές της τεχνολογίας, δηλαδή οι φυσικές και τεχνικές παράμετροι όπως οι ιδιότητες των πρώτων υλών, οι πόροι και τα διαθέσιμα εργαλεία, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη σε συνδυασμό με μη-υλικούς παράγοντες, με έξεις, που σχετίζονται με γενικότερες ιδεολογίες, με κανονικότητες που ορίζουν την πολιτική και κοινωνική οργάνωση, την οικονομία, καθώς και τις ταυτότητες και προθέσεις των κοινωνικών παραγόντων, δηλαδή των κατασκευαστών και των καταναλωτών των παραγόμενων αντικειμένων¹⁰. Κατά συνέπεια, οι αλλαγές που μπορεί να παρατηρούνται με την πάροδο του χρόνου στις τεχνολογικές επιλογές, όπως η υιοθέτηση νέων τεχνικών ή τεχνολογικών καινοτομιών, μπορεί να είναι το αποτέλεσμα τόσο των υλικών παραγόντων, όσο και των έξεων. Συνεπώς, η μελέτη τέτοιων τεχνολογικών μεταβολών, μπορεί να αποτελέσει αποδεικτικό στοιχείο αλλαγών σε άλλους πολιτιστικούς και κοινωνικούς τομείς, υπό την προϋπόθεση ότι η προσέγγισή μας δεν περιορίζεται στην ανάλυση των τελικών προϊόντων, αλλά προσπαθεί να διασαφηνίσει τις διαθέσιμες τεχνολογικές δυνατότητες και περιορισμούς, ανασυγκροτώντας τις ευκαιρίες, καθώς και να εξετάσει τις ευρύτερες ιστορικές συνθήκες μέσα στις οποίες έγιναν οι τεχνολογικές επιλογές¹¹.

Εντός του παραπάνω πλαισίου, η παρούσα εργασία έχει ως σκοπό την παρουσίαση και προσέγγιση της κεραμικής στην περιοχή της Αργολιδοκορινθίας, από το 4.500 έως το 2.300 π. Χ, περίπου, μέσα από την τεχνολογία της αλλά και ως προϊόν των τεχνικών δεξιοτήτων. Στόχος είναι η προσέγγιση της κεραμικής με βάση τα κριτήρια του σχήματος, της διακόσμησης, της επεξεργασίας της επιφάνειας, καθώς και η μελέτη των συνεχειών και α-συνεχειών των κεραμικών ρυθμών και των κεραμικών τεχνολογιών μεταξύ της Τελικής Νεολιθικής και της ΠΕ III περιόδου. Και αυτό γιατί η κεραμική καλείται να απαντήσει σε ερωτήματα που στοχεύουν να διαφωτίσουν ακόμη περισσότερο το υπάρχον αρχαιολογικό υλικό, καθότι μας παρέχει πληροφορίες για τις πολιτικές, πολιτισμικές και κοινωνικές συνθήκες μιας συγκεκριμένης περιόδου, κάτι που η αρχιτεκτονική δεν δύναται από μόνη της να συνεισφέρει σε θέματα που σχετίζονται με το εμπόριο, και κατ' επέκταση με την

⁹ Bourdieu 2006: 93

¹⁰ Papadatos – Nodarou 2015: 2

¹¹ Papadatos – Nodarou 2015: 2

τεχνογνωσία και την τεχνολογία που είχαν αναπτύξει οι λαοί¹². Στόχο, επίσης, αποτελεί και η σύνδεση/ερμηνεία των όποιων αλλαγών-καινοτομιών με τις ανάλογες κοινωνικό-οικονομικές δομές του αντίστοιχου ιστορικού πλαισίου.

1.2 Ιστορικό και Κοινωνικό Πλαίσιο

Η περιοχή της Μεσογείου είναι μία περιοχή ιδιαίτερα ευαίσθητη απέναντι σε περιφερειακές και Παγκόσμιες κλιματικές αλλαγές · αποτελεί ένα ιδιαίτερο σημείο βιοποικιλότητας, ένα πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη πολιτισμών και ως εκ τούτου μια βασική περιοχή μέσω της οποίας μπορούμε να μελετήσουμε τις αλληλένδετες δυνάμεις της μακροχρόνιας αλληλεπίδρασης μεταξύ του ανθρώπου και του περιβάλλοντος¹³. Οι περιοχές της Αργολίδας και της Κορινθίας αποτελούν τμήμα των τοπίων της Πελοποννήσου, τα οποία συνδυάζουν τα Μεσογειακά χαρακτηριστικά σε μια και μόνο σαφώς καθορισμένη περιοχή. Η Πελοπόννησος αποτελούσε ένα σημαντικό κέντρο για την ίδρυση και την εξέλιξη του αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού και η ιστορία της χερσονήσου περιελάμβανε ένα ευρύ φάσμα πρώιμων αγροτικών κοινοτήτων, μεγαλόπρεπων οικονομιών, τις πόλεις-κράτη που παρήγαγαν ιερά και αστικά κέντρα. Οι περιβαλλοντικές αλλαγές και η κλιματική μεταβλητότητα αυτής της περιοχής κατά τη διάρκεια του Ολόκαινου, μελετήθηκαν από πολλαπλές πηγές, χρησιμοποιώντας την γεωχημεία, την ιζηματολογία, τα σταθερά ισότοπα ξυλάνθρακα, παλυνολογικές καταγραφές από λίμνες, λιμνοθάλασσες και υγράτους¹⁴. Η περιοχή της Πελοποννήσου παρουσιάζει σημαντική γεωλογική, γεωμορφολογική και κλιματική μεταβλητότητα. Το υπόστρωμά της αποτελείται κυρίως από μεσοζωικό ασβεστόλιθο και οι κύριες γεωμορφολογικές της ιδιαιτερότητες αποτελούν αποτέλεσμα μακροχρόνιων τεκτονικών δραστηριοτήτων και καταστροφικών γεγονότων, όπως πλημμύρες, σεισμοί, εισροές των ιζημάτων των ποταμών και της αλλαγής της θαλάσσιας στάθμης¹⁵. Αποτέλεσμα αυτών των παραγόντων είναι η ανάλογη διαμόρφωση του

¹² Van Der Leeuw and Pritchard 1984: 11

¹³ Weiberg et al. 2016: 41

¹⁴ Weiberg et al. 2016: 41

¹⁵ Weiberg et al. 2016: 41

ευρύτερου τοπίου που διαμορφώνεται από πεδιάδες και κεντρικούς ορεινούς όγκους οι οποίοι παρουσιάζουν ποικιλομορφία ακόμα και σε μικρές αποστάσεις (Εικ. 1). Τα χαρακτηριστικά του κλίματος και των καιρικών συνθηκών επηρεάζονται από τα Παγκόσμια και τα εγγύτερα περιβαλλοντικά μοντέλα, παρέχοντάς της ένα ετήσιο Μεσογειακό πρότυπο καιρού με ζεστά, ξηρά καλοκαίρια και ήπιους, υγρούς χειμώνες¹⁶, κατάλληλο για την ανάπτυξη της βλάστησης και της καλλιέργειας. Ο φυσικός κατακερματισμός του τοπίου αποτέλεσε έναν σημαντικό παράγοντα για τις πολιτιστικές και ιστορικές εξελίξεις σε όλη την Πελοπόννησο, αλλά και ένα στοιχείο βάση του οποίου οι εκάστοτε περιοχές διαφοροποιούνται σε σχέση με περιοχές της κεντρικής Ελλάδας ή του Αιγαίου¹⁷.

Σε επίπεδο κοινωνίας και οικονομίας, διαπιστώνεται ότι μετά το τέλος της 5ης χιλιετίας, ο αριθμός των οικισμών μειώνεται σημαντικά. Αν και στην Ελλάδα δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις καταστροφών ή πληθυσμιακών αλλαγών, ανάλογων με αυτές που διαπιστώνονται σε άλλες περιοχές των Βαλκανίων, οι ιδιαιτερότητες αυτές χρήζουν μελέτης καθώς προϋδεάζουν για τη μετάβαση σε ένα νέο πολιτισμικό στάδιο, αυτό της Εποχής του Χαλκού¹⁸. Η Πελοπόννησος και ειδικότερα η περιοχή της Αργολιδοκορινθίας, ουσιαστικά συνιστά μία ιδιαίτερη και μία, κατά προσέγγιση, πολιτιστική επαρχία η οποία, στο επίπεδο του ύφους και της τεχνικής, έχει διαφοροποιηθεί από περιοχές του Ηπειρωτικού κορμού¹⁹.

Τα δεδομένα εντάσσονται σε ένα χρονικό πλαίσιο ανάμεσα στην 4^η χιλιετία και το τέλος της 3^{ης} χιλιετίας, όπου σε πολλές περιοχές, έχει ήδη εδραιωθεί ένας σημαντικός αριθμός μείζονων κοινωνικο-οικονομικών μεταβολών, όπως οι μετακινήσεις πληθυσμών, η μόνιμη εγκατάσταση, η σταδιακή εμφάνιση συνθετότερων μορφών κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης αλλά και δομών εξουσίας²⁰. Η τρίτη χιλιετία π. Χ, για πολλούς ερευνητές αποτελεί μία από τις σημαντικότερες περιόδους της Αιγαιακής Προϊστορίας, παρ' όλο που η Ύστερη νεολιθική δεν είναι το ίδιο επαρκώς γνωστή, όπως η πρόιμη Εποχή του Χαλκού²¹. Πολλές καινοτομίες που διαμορφώθηκαν και αναπτύχθηκαν κατά την Ύστερη Νεολιθική Περίοδο, όπως η ανάπτυξη της ναυσιπλοΐας η οποία συνάγεται από την

¹⁶ Weiberg et al. 2016: 42

¹⁷ Weiberg et al. 2016: 42

¹⁸ Παπαδημητρίου 2010: 20

¹⁹ Phelps 2004: 5

²⁰ Παπαδημητρίου 2010: 20

²¹ Pullen 1985: 52

παρουσία λεπίδων οψιανού στο Φράγγθι Αργολίδας και ενδείξεις μεταλλουργίας, αναδείχθηκαν στην Πρώιμη εποχή του Χαλκού και έλαβαν την ανάλογη πολιτισμική σημασία και ευρεία απήχηση²². Συνοπτικά, θέλοντας να διαμορφώσουμε μία πρώτη ενδεικτική εικόνα των καινοτομιών στον χρόνο, μπορεί να σημειωθεί ότι μόνο κατά την ΠΕ II περίοδο διαπιστώνονται σαφείς ενδείξεις κοινωνικής διαμόρφωσης και αναπροσαρμογής, που παίρνουν την μορφή της κοινωνικής διαφοροποίησης και της ύπαρξης κοινωνικών αρχηγικών ομάδων, που θα αποτελέσουν το υπόβαθρο για το μεταγενέστερο μυκηναϊκό διοικητικό σύστημα²³.

Τελική Νεολιθική (4500-3200 π. Χ)

Η ΤΝ (4500-3200 π. Χ), δεν έχει λάβει την ανάλογη προσοχή και καμία επαρκής στρωματογραφική ακολουθία, μεταξύ ΤΝ και ΠΕ I δεν έχει δημοσιευτεί, παρέχοντας ισχυρές ενδείξεις για αδιάρρηκτη συνέχεια μεταξύ των δύο περιόδων²⁴. Ωστόσο, σύμφωνα με επιφανειακές έρευνες οι οποίες έχουν συμβάλλει σημαντικά στην κατανόηση της δυναμικότητας της ΤΝ, παρατηρείται μία αύξηση του αριθμού και της ποικιλίας των θέσεων στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Πελοποννήσου. Η κατανομή τους στον χώρο, ες επί τω πλείστον εντοπίζεται σε χαμηλού υψομέτρου αρδευόμενες περιοχές, σε εκτάσεις μεγαλύτερου υψομέτρου όπου οι γεωργικές καλλιέργειες εξαρτώνται από την βροχόπτωση, αλλά και σε ακόμα μεγαλύτερα υψόμετρα, κατάλληλα για κτηνοτροφία²⁵. Από έρευνες στην Νότια Αργολίδα, διαπιστώνεται ότι κατά την Ύστερη Νεολιθική Περίοδο μόνο το Φράγγθι παρουσίαζε ενδείξεις κατοίκησης, ενώ οι υπόλοιπες σχεδόν 13 θέσεις αφορούσαν σε σπήλαια, βραχοσκεπές ή σε υπαίθριες θέσεις.

Σε επίπεδο τεχνολογίας, η μακρά ΤΝ περίοδος (τουλάχιστον 1000 χρόνια), στο μεγαλύτερο ποσοστό της χαρακτηρίζεται από χονδροειδή κεραμική και σε πολλές περιπτώσεις δεν παρουσιάζονται σημαντικές διαφορές μεταξύ ΤΝ και ΠΕ I. Την διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνει το γεγονός ότι πολλές ΤΝ θέσεις συνέχισαν να χρησιμοποιούνται και κατά την ΠΕ I περίοδο²⁶.

²² Pullen 1985: 52

²³ Pullen 1985: 52, Pullen 2011: 185

²⁴ Pullen 2008a: 20

²⁵ Pullen 2008a: 20

²⁶ Pullen 2008a: 21

Τουλάχιστον 7 από τις 13 προσδιορισμένες θέσεις της TN απέχουν 3 km από το Σπήλαιο Φράγχθι, ενώ 5 από αυτές βρίσκονται σε απόσταση 1 km από περιφερειακές θέσεις. Σε γενικότερα πλαίσια, η διαφαινόμενη αύξηση των θέσεων δεν είναι ευρείας κλίμακας και περιλαμβάνει αλληπάλλληλες τοποθεσίες που αποτελούνται από μία κοινότητα. Αυτή η αύξηση παρατηρείται τόσο στην Κορινθία, όσο και στην Αργολίδα και χαρακτηρίζεται από την τάση των οικισμών για χρήση οριακών θέσεων, όπως τα υψίπεδα και οι πλαγιές των λόφων²⁷.

ΠΕ I (3300-2900 π. X)

Κατά την ΠΕ I ο αριθμός των θέσεων και ο ρυθμός ανάπτυξης του μεγέθους των οικισμών αυξάνεται. Σε σχέση με την TN παρατηρούνται περιπτώσεις θέσεων που εξακολουθούν να κατοικούνται, αλλά και περιπτώσεις που εγκαταλείφθηκαν, πιθανώς για οικονομικούς λόγους²⁸. Η ιδιαιτερότητα της περιόδου είναι ότι αυξάνονται οι οικισμοί στις παράκτιες ζώνες και εγκαταλείπονται οι θέσεις της ενδοχώρας, είτε προς ανεύρεση νέων οικονομικών πηγών, είτε εξαιτίας μίας πιθανής στροφής των καλλιεργητικών πρακτικών, με μεγαλύτερη έμφαση στην γεωργία, ίσως και στον συνδυασμό μίας νέας γεωργικής τεχνολογίας. Συγκεκριμένες τοποθεσίες εντός ορισμένων περιοχών είναι μεγαλύτερες από άλλες θέσεις, γεγονός που φανερώνει την έναρξη ενός τύπου ιεραρχικών οικισμών²⁹.

Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα σε πάρα πολλές περιπτώσεις επικαλύφθηκαν από την μεταγενέστερη κατοίκηση, κάτι που δεν μας επιτρέπει να γνωρίζουμε πολλά για τις αρχιτεκτονικές δομές της περιόδου, εκτός από ελάχιστα δείγματα στην Τσούγκιζα και την Βουλιαγμένη Κορινθίας. Διαγνωστικό στοιχείο της περιόδου είναι η χειροποίητη κεραμική με την έντονη ερυθρή και στιλβωμένη επιφάνεια του Πολιτισμού Εύτρησης που εντοπίστηκε στην Κορινθία, καθώς και τα δείγματα της φάσης Ταλιώτη από την Αργολίδα. Επίσης, παρατηρούνται ορισμένες νέες εισαγωγές κεραμικών τύπων οι οποίες ενδεχομένως υποδεικνύουν επαφές και τυπολογικές

²⁷ Pullen 2008a: 21

²⁸ Pullen 2008a: 22

²⁹ Pullen 2008a: 22

ομοιότητες με θέσεις των Κυκλάδων. Η άσκηση της μεταλλοτεχνίας είναι εξαιρετικά περιορισμένη³⁰.

ΠΕ ΙΙ (2900-2500/2400 π. Χ)

Η ΠΕ ΙΙ είναι η ανασκαφικά καλύτερα τεκμηριωμένη φάση της ΠΕ ΙΙ περιόδου και πρόκειται για την πρώτη φάση πολιτισμικής ακμής της Νότιας Ελλάδας πριν την λαμπρή Μυκηναϊκή Περίοδο. Πρόκειται για μία εκτενή περίοδο όπου κυριαρχούν επαφές και μείζονος σημασίας αρχιτεκτονικές, κοινωνικές και οικονομικές τομές. Διήρκεσε περίπου πέντε αιώνες και αποτελείται από δύο φάσεις, την ΠΕ ΙΙ Α και ΠΕ ΙΙ Β, παρόμοιας διάρκειας³¹.

Κατά την ΠΕ ΙΙΑ σημειώνεται πληθυσμιακή αύξηση με συνακόλουθη ανάπτυξη πυκνοκατοικημένων περιοχών, οι οποίες φανερώνουν αλλαγές στην αγροκαλλιέργεια. Το μέγεθος των εγκαταστάσεων είναι δύσκολο να εξακριβωθεί, αλλά με βάση τον συνδυασμό μερικών ενδείξεων, όπως οι κέραμοι οροφής ή οι διακοσμημένες κεραμικές εστίες, μπορεί να υποθεθεί ότι τουλάχιστον τρεις οικισμοί ήταν μεγαλύτεροι και είχαν πρόσβαση σε ένα ευρύτερο δίκτυο αγαθών, απ' ό,τι άλλες θέσεις. Ορισμένες θέσεις της Αργολίδας πλαισιώνουν έναν μεγαλύτερο οικισμό, δημιουργώντας έτσι μία ιεραρχία από 2 έως 4 επίπεδα, τα οποία ενδεχομένως αντανακλούν κοινωνικές, οικονομικές ή πολιτικές ιεραρχίες που έχουν διαμορφωθεί από το παρελθόν³².

Νέες γεωργικές πρακτικές συνοδεύουν τις αλλαγές στις νέες θέσεις των οικισμών, όπως το άροτρο, το οποίο πιθανώς λειτούργησε ως μέσο οικονομικής διαφοροποίησης για όσα μεμονωμένα άτομα ή ομάδες είχαν τον έλεγχό του. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της Οικίας Α (House A), στην Τσούγκιζα, προβάλλουν κάποια σημαντικά στοιχεία για την έναρξη της μνημειώδους αρχιτεκτονικής. Τα τεχνικά χαρακτηριστικά του, η ποσότητα και ποιότητα της κεραμικής που εντοπίστηκε στους χώρους του, υποδηλώνουν αφενός την πρώιμη μνημειακή του μορφή, καθώς και την χρήση του ως χώρου μαζικής συγκέντρωσης³³. Η εμφάνιση

³⁰ Pullen 2008a: 23-24

³¹ Pullen 2008a: 24

³² Pullen 2008a: 27

³³ Pullen 2008a: 30

σκευών, όπως της ραμφόστομης φιάλης, για σερβίρισμα, προφανώς αποτελεί μέρος της έμφασης που είχε δοθεί στις κοινές συγκεντρώσεις³⁴.

ΠΕ ΙΙΒ

Κατά την ΠΕ ΙΙΒ η κοινωνική διαφοροποίηση φαίνεται να διαμορφώνεται βασιζόμενη στα οικονομικά δεδομένα³⁵ Η τελευταία φάση της ΠΕ ΙΙ περιόδου χαρακτηρίζεται από την συσπείρωση των οικισμών και την περισσότερο εκλεπτυσμένη αρχιτεκτονική, η οποία περιλαμβάνει εκτεταμένα οχυρωματικά έργα³⁶. Εξέχουσα θέση στην αρχιτεκτονική κατέχουν οικοδομήματα ειδικού τύπου, όπως τα ορθογώνια κτίρια με διάδρομο, τα οποία εμπεριέχουν πολλές εκλεπτυσμένες πολιτιστικές και κοινωνικές ιδέες και αντιπροσωπεύουν την πρώτη μνημειώδη αρχιτεκτονική στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Ενδεικτικά θα αναφέρουμε ότι κτίρια τέτοιου τύπου, πέραν της Αργολίδας και της Κορινθίας, έχουν εντοπιστεί στα Ακοβίτικα Μεσσηνίας, στην Κολόνα της Αίγινας, στην Θήβα και την Εύτρηση³⁷. Η Οικία με διαδρόμους αφορά σε έναν τύπο οικίας που δεν είχε προηγηθεί στην προηγούμενη ΠΕ Ι φάση και αποτελείται από δύο ορόφους, με επικλινή σκεπή από κεράμους, παρουσία κλιμάκων και διαδρόμων που σχηματίζονται στην μακρά πλευρά του κτηρίου. Το πρωτοφανές, εξελιγμένο και σημαντικό μέγεθος του κτηρίου συνδέθηκε με ποικίλες δραστηριότητες, όπως η κερδοσκοπία, για πολλούς συνδέθηκε με κάποιο μέγαρο, ενώ για άλλους είχε μία καθαρά πρακτική και ίσως θρησκευτική υπόσταση και λειτουργία. Το καλύτερο δείγμα ίσως είναι η Οικία των Κεράμων στην Λέρνα. Πρόκειται για ένα αναμφισβήτητα περίτεχνο κτήριο, μοναδικό σε ολόκληρο τον οικισμό της Λέρνας. Η μεγάλη ποσότητα οπτών κεράμων που βρέθηκαν διάσπαρτες στο δάπεδο (επίπεδες και ορθογώνιες διαφόρων μεγεθών και πάχους, κόκκινου και καφέ ερυθρού χρώματος) δικαιολογούν την ονομασία του κτηρίου. Αποτελείται από πέντε διαδοχικά δωμάτια με διπλούς τοίχους οι οποίοι σχηματίζουν διαδρόμους που διακόπτονται σε κάποια σημεία από εγκάρσιους τοίχους, οι οποίοι οριοθετούν μικρούς θαλάμους. Οι παχιοί τοίχοι (εκτός από δύο περιπτώσεις στη

³⁴ Pullen 2008a: 30

³⁵ Cosmopoulos 1995: 5

³⁶ Pullen 2008a: 30

³⁷ Pullen 2008a: 31

βορειοδυτική γωνία, οι τοίχοι είναι ομοιόμορφοι με πάχος 0,90 μ.), η ύπαρξη κλιμακοστασίων και οι μικροί θάλαμοι που δεν είναι προσβάσιμοι από το εσωτερικό, αποτελούν ενδείξεις ότι υπήρχε άνω όροφος με μεγάλα δωμάτια, πιθανόν χώρους διαμονής, καλυμμένα με κεκλιμένη, κεραμωτή σκεπή και σε κάποια σημεία βεράντες ή «παραπετάσματα» κατασκευασμένα από ξύλο ή στερεή τοιχοδομή³⁸. Στο δωμάτιο XI εντοπίστηκε ένας μεγάλος αριθμός (70) διαφορετικών σφραγιστικών αποτυπωμάτων σε πιθοειδή και επιτραπέζια αντικείμενα, όπως ραμφόστομες φιάλες και φιαλίδια. Σύμφωνα με τον Pullen, το γεγονός αυτό, αφενός αποτελεί μαρτυρία για πολυπληθή συγκέντρωση ατόμων και αφετέρου και αφετέρου ένδειξη για ένα είδος φορολογικού αρχείου, βάση του οποίου ο οικονομικός και κοινωνικός ηγέτης διανέμει αγαθά στους συνδαιτυμόνες του, προκειμένου να εξασφαλίσει την υποστήριξή τους³⁹.

Τα κτίρια, οι οχυρώσεις, η ενοποίηση των οικισμών, η αυξημένη προβολή ορισμένων ιδιαίτερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών, όπως η σφράγιση ορισμένων εκλεπτυσμένων αγγείων, υποδεικνύουν αυξημένη κοινωνική πολυπλοκότητα, καθώς και ανάπτυξη αρχηγών μικρής κλίμακας⁴⁰. Τα στοιχεία αυτά ταιριάζουν και συγχρονίζονται με την γενικότερη οικονομική διεύρυνση η οποία αντανακλάται και στην παραγωγή του υλικού κόσμου⁴¹.

ΠΕ ΙΙΙ (2300 – 2100 π. Χ)

Η ΠΕ ΙΙ Β ολοκληρώνεται στην Λέρνα με την καταστροφή της Οικίας των κεράμων και την εμφάνιση αρχιτεκτονικών τύπων, όπως τα αψιδωτά κτίρια και οι τύμβοι⁴². Η περίοδος διήρκεσε περίπου δύο αιώνες και συνιστά μία περίοδο που δεν είναι ιδιαίτερα γνωστή, καθότι τα στοιχεία για την ανθρώπινη δραστηριότητα στην Κορινθία και την Αργολίδα είναι φτωχά⁴³. Πολλές θέσεις που ήταν γενικά μεγαλύτερες και είχαν πρόσβαση σε ένα ευρύτερο φάσμα προϊόντων κατά την ΠΕ ΙΙ

³⁸ Shaw 1987: 59-60

³⁹ Pullen 2008a: 34

⁴⁰ Pullen 2008a: 30

⁴¹ Cosmopoulos 1995: 31

⁴² Pullen 2008a: 36

⁴³ Pullen 2008a: 37

και συνέχισαν έως την ΜΕ, δραστηριοποιήθηκαν και κατά περίοδο ΕΗ ΙΙΙ. Καινοτομίες, επίσης, σημειώθηκαν και σε επίπεδο αγγειοπλαστικής, με εμφανίσεις νέων τεχνοτροπιών⁴⁴. Η ΠΕΙΙΙ είναι μία περίοδος που σηματοδοτεί μία στροφή από το εκτεταμένο και διασυνδεδεμένο ΕΗ ΙΙ πλαίσιο, σε ένα πολύ πιο τοπικά εστιασμένο ΕΗ ΙΙΙ, με υψηλό επίπεδο κεραμικής περιφερειοποίησης και μια νέα έμφαση στην κάθετη συνέχεια, όπως υποδεικνύεται τόσο από την ακριβή αναπαραγωγή των αψιδωτών κτιρίων (τουλάχιστον όπως αποδεικνύεται στη Λέρνα), όσο και από την εμφάνιση των πρώτων τύμβων⁴⁵.

Με βάση το παραπάνω ιστορικό πλαίσιο, παρατηρείται μια σταδιακή πολυπλοκότητα σε όλους τους τομείς της οικονομίας, της επικοινωνίας, της κοινωνίας και των τεχνών, από μία σταθερή και σχετικά χαμηλή τροχιά ανάπτυξης της οικονομίας, της κοινωνίας και της τεχνολογίας κατά τις περιόδους της ΤΝ, ΠΕΙ και ΠΕ ΙΙΑ, σε μία ανάπτυξη των τομέων αυτών κατά την ΠΕ ΙΙΒ και, συνεπακόλουθα, σε μία εκ νέου στροφή στο τοπικό επίπεδο και στην διαμόρφωση, προφανώς, μίας διαφορετικής ιδεολογίας⁴⁶. Το ιστορικό πλαίσιο δείχνει μια σταδιακή πολυπλοκότητα σε όλους τους τομείς της οικονομίας, της κοινωνίας και των τεχνών και επομένως σκοπός μας είναι να δούμε αν αντίστοιχα στοιχεία παρατηρούνται και στην τεχνολογία της κεραμικής παραγωγής. Για τον λόγο αυτόν, κρίνεται σκόπιμο να γίνει μία μικρή αναφορά σχετικά με την αλληλεπίδραση του ανθρώπινου στοιχείου και του υλικού κόσμου.

1.3 Υλισμός και Κοινωνική Πρακτική. Σκέψεις σχετικά με την αλληλεπίδραση ανθρώπων και υλικού κόσμου

Την δεκαετία του 1980 οι πολιτισμικές μελέτες και οι κοινωνικές επιστήμες στρέφονται όλο και περισσότερο στα θέματα της διαπολιτισμικότητας και του υλικού πολιτισμού, κάτι που προέκυψε μετά από μία μακρά περίοδο παραμέλησης τέτοιων

⁴⁴ Pullen 2008a: 37

⁴⁵ Peperaki 2016: 21

⁴⁶ Weinberg 2017: 32-34

θεμάτων, κατά την οποία η κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία εστίαζε περισσότερο στις τοπικές κοινωνίες, μελετώντας τις ως αυτοτελείς οντότητες⁴⁷. Την περίοδο εκείνη, οι όποιες έρευνες σχετικά με τις υλικές μορφές και τον υλικό κόσμο, θεωρήθηκε ότι κινούνταν σε ένα ξεπερασμένο πλαίσιο που δεν έχει σχέση με την ανάλυση του κοινωνικού κόσμου και ταυτίζονταν με κάτι εντελώς αφηρημένο και αποκομμένο από την υλικότητα⁴⁸.

Η Μετά-Διαδικαστική προσέγγιση η οποία επανεξέτασε και επαναπροσδιόρισε την σημασία του υλικού κόσμου και της διαπολιτισμικότητας, έχει ανοίξει νέες προοπτικές αντιμετώπισης τέτοιων ζητημάτων, κάτι που παράλληλα προϋποθέτει προσεκτική ανάκλαση των ελαττωμάτων της πολιτισμικό-ιστορικής προσέγγισης, καθώς και την αποφυγή των κινδύνων επανάληψης παλαιότερων λανθασμένων προσεγγίσεων⁴⁹. Προκειμένου να αποφευχθούν αυτές οι εσφαλμένες οπτικές, η εστίαση του ζητήματος θα πρέπει να αφορά στον γενικότερο και όχι στον αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα του εκάστοτε πολιτισμού και της τοπικής προσέγγισης. Επίσης, η εστίαση της Μετά-Διαδικαστικής κοινωνικής και πολιτισμικής Ανθρωπολογίας οφείλει να είναι ενωτική, με μία άποψη που υπερβαίνει το τοπικό επίπεδο και είναι ανοιχτή στις πολλαπλές επιπτώσεις της διαπολιτισμικότητας. Με άλλα λόγια, οι επιπτώσεις των διαπολιτισμικών σχέσεων πρέπει να διερευνηθούν σε τοπικό επίπεδο και να επικεντρωθούν στα φαινόμενα της οικειοποίησης και της μελέτης του τρόπου με τον οποίον ετερογενείς πολιτισμικές μορφές επαναπροσδιορίστηκαν μέσα από την ενσωμάτωσή τους σε κοινωνικές πρακτικές και συζητήσεις⁵⁰.

Ασφαλώς, το γενικότερο θέμα της μετασχηματιστικής επίδρασης/ικανότητας των διαπολιτισμικών συναντήσεων στον υλικό κόσμο, μπορεί να προσεγγιστεί από ποικίλες πλευρές· ωστόσο, η περισσότερο προσοδοφόρα είναι η σχέση μεταξύ δράσης (agency) και υλικού κόσμου, που οδηγεί στην διαμόρφωση του πλαισίου εκείνου που θεωρείται ως «κοινωνική πραγματικότητα»⁵¹. Για κάποια περίοδο, θεωρούνταν αυτονόητο ότι οι κοινωνικές σχέσεις είναι ισάξιες με τις ανθρώπινες και πως τέτοιες σχέσεις μπορούσαν να μελετηθούν σε ένα ευρέως αφηρημένο επίπεδο

⁴⁷ Maran 2012: 1

⁴⁸ Maran 2012: 1

⁴⁹ Maran 2012: 1

⁵⁰ Maran 2012: 1

⁵¹ Maran 2012: 2

που αγνοούσε τον κόσμο των υλικών αγαθών. Αυτή η τοποθέτηση πρόσφατα αμφισβητήθηκε από συζητήσεις εντός των κοινωνικών επιστημών και πολιτισμικών μελετών, θεωρώντας ότι τα πλαίσια της κοινωνίας και των υλικών αντικειμένων είναι στενά συνυφασμένα και ότι οι κοινωνικές πρακτικές και συζητήσεις συνιστούν το ενδιαμέσο στάδιό τους. Σαφώς, το ευρύτερο πλαίσιο της δράσης είναι απαραίτητο για την καλύτερη κατανόηση της σχέσης μεταξύ των ανθρώπινων όντων και των αντικειμένων, ένα πλαίσιο εντός του οποίου οι Bourdieu, Bruno Latour και John Law θα εισάγουν την έννοια των έξεων (Habitus), δίνοντας έμφαση στο τρίπτυχο: έξη-μεμονωμένη δράση-υλικός κόσμος⁵². Θα πρέπει να σημειωθεί ότι για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας κρίνεται σκόπιμη η ανάγκη μετατόπισης της εστίασης από τους κώδικες στις πρακτικές οι οποίες λειτουργούν ως υπόβαθρο για την στενή σχέση μεταξύ του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του. Θα πρέπει, επίσης, να διευκρινιστεί ότι η σχέση μεταξύ των ανθρώπων και των αντικειμένων περιλαμβάνει τουλάχιστον τρεις πτυχές: α) την δημιουργία των αντικειμένων ως λειτουργικών μέσων προκειμένου να προσαρμοστεί ο άνθρωπος στο περιβάλλον του, β) την δημιουργία των υλικών αγαθών ως σύμβολα και γ) την σιωπηρή συζήτηση μεταξύ ανθρώπων και αντικειμένων που δεν είναι ούτε λειτουργική, με την σύγχρονη έννοια, ούτε συμβολική, όπως στην Μετά – Διαδικαστική έννοια. Κατά την αλληλεπίδραση των ανθρώπων με τα αντικείμενα αναπτύσσεται ένας διάλογος μέσα από τον οποίον «τα αντικείμενα δρουν» και είναι σε θέση να επηρεάσουν την δράση των ανθρώπων, μέσα από έναν μη λεκτικό και μη συμβολικό διάλογο, ο οποίος καθορίζεται πλήρως από το εκάστοτε κοινωνικό-ιστορικό πλαίσιο. Το σημαντικό είναι ότι ο τρόπος επικοινωνίας μεταξύ ανθρώπων και υλικών, στο πλαίσιο των κοινωνικών πρακτικών, είναι πολύ ισχυρός , έχει την ικανότητα να διαμορφώνει την πραγματικότητα, είτε την υλική, είτε την προσωπική αλλά και να μας προτρέπει να πιστέψουμε ότι τα αντικείμενα έχουν την δική τους βούληση⁵³.

Μπορεί να σημειωθεί ότι η επικοινωνία μεταξύ ανθρώπων και αντικειμένων χαρακτηρίζεται ως μία «σηματοδοτημένη συμπεριφορά» (signaling behavior), ως ένα πλαίσιο κοινωνικών κανόνων και συμπεριφορών που επιτυγχάνεται μέσα από την απόκτηση, την κατοχή και την επίδειξη των υλικών αγαθών⁵⁴. Η σηματοδοτημένη αυτή συμπεριφορά γίνεται αποδεκτή χωρίς καμία αντίσταση από τα μέλη της

⁵² Maran 2012: 2

⁵³ Maran 2012: 2

⁵⁴ Hahn 2012: 7

κοινωνίας, ως μία τυπική διαδικασία η οποία συνάδει με τα ευρύτερα κοινωνικά πρότυπα και τις κοινωνικές νόρμες. Εν ολίγοις, η διαπραγμάτευση με τον υλικό κόσμο καθίσταται η πιο σημαντική κοινωνική συμπεριφορά⁵⁵, δεδομένου ότι ο εκάστοτε υλικός πολιτισμός δομεί ανθρώπινες πρακτικές και δομείται με την σειρά του απ' αυτές⁵⁶. Σημαντική παράμετρο αποτελεί το γεγονός ότι η σημασία του υλικού πολιτισμού σχετίζεται με το εκάστοτε περιβάλλον και την ευρύτερη σημασία του χώρου εντός του οποίου υφίσταται, κατανέμοντας ρόλους. Κατ' αυτή την έννοια, θα ήταν σημαντικό να αξιολογούνταν η έννοια και οι αξίες που πηγάζουν από το πλαίσιο στο οποίο λαμβάνουν χώρα οι ανθρώπινες δραστηριότητες, από την έννοια του ιδιωτικού (ατομικότητας) ή του δημόσιου χαρακτήρα (συλλογικότητας) του εκάστοτε περιβάλλοντος. Οι ρόλοι αυτοί, σύμφωνα με την Weiberg, προέρχονται από τις τακτικές εξειδικευμένες δραστηριότητες που τελούνται για μεγάλα χρονικά και οι οποίες αναπαράγουν την κοινωνική δομή και ταυτόχρονα την διαμορφώνουν, ως αρένες κοινωνικών επαφών⁵⁷. Αυτή η διαμόρφωση προέρχεται μέσα από τις νοηματοδοτημένες δράσεις που επιτυγχάνονται στο πλαίσιο των συγκεκριμένων κοινωνικό-οικονομικών σχέσεων και εκδηλώσεων και οι οποίες περικλείουν μία υλική διάσταση, από την στιγμή που ο υλικός πολιτισμός διαμεσολαβεί στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και τις καθορίζει, διαμορφώνοντας το πλαίσιό τους⁵⁸.

⁵⁵ Hahn 2012: 7

⁵⁶ Weiberg 2007: 381

⁵⁷ Weiberg 2007: 382

⁵⁸ Weiberg 2007: 382

Κεφάλαιο 2. Τελική Νεολιθική

Μετά το τέλος της 5ης χιλιετίας, ο αριθμός των οικισμών μειώνεται σημαντικά. Αν και στην Ελλάδα δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις καταστροφών ή πληθυσμιακών αλλαγών, ανάλογων με αυτές που διαπιστώνονται σε άλλες περιοχές των Βαλκανίων, οι ιδιαιτερότητες αυτές χρήζουν μελέτης καθώς προϋδεάζουν για τη μετάβαση σε ένα νέο πολιτισμικό στάδιο, αυτό της Εποχής του Χαλκού⁵⁹. Η Πελοπόννησος και ειδικότερα η περιοχή της Αργολιδοκορινθίας, ουσιαστικά συνιστά μία ιδιαίτερη και μία, κατά προσέγγιση, πολιτιστική επαρχία η οποία, στο επίπεδο του ύφους και της τεχνικής, έχει διαφοροποιηθεί από περιοχές του Ηπειρωτικού κορμού⁶⁰. Στο παρόν κεφάλαιο πρόκειται τα παρουσιαστούν τα αρχαιολογικά δεδομένα από ενδεικτικές θέσεις της Κορινθίας, όπως η Αρχαία Κόρινθος, η Τσούγκιζα και η Γωνιά, καθώς και της Αργολίδας, όπως η Λέρνα, ο Μαστός και το Φράγχθι (Εικ. 1).

2.α Αρχαία Κόρινθος

Η έρευνα των προϊστορικών στρωμάτων της Νεολιθικής περιόδου που εντοπίστηκαν στην βόρεια και νότια πλευρά του ναού του Απόλλωνα, ξεκίνησε το 1914 από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών και επαναλήφθηκε το 1920. Οι εργασίες αποκάλυψαν ενδείξεις κατοίκησης σε μία περιοχή τριακοσίων τετραγωνικών μέτρων γύρω από τον ναό, οι οποίες ανάγονται στην Νεολιθική και Πρωτοελλαδική περίοδο⁶¹.

Ειδικότερα, στο Προϊστορικό στρώμα που εντοπίστηκε στην Τομή VI, νότια του σημερινού ναού του Απόλλωνα, εντοπίστηκε απόθεση της Ύστερης Νεολιθικής περιόδου⁶², και τα υπολείμματα χειροποίητης κεραμικής που διαγνώστηκαν ανήκουν

⁵⁹ Παπαδημητρίου 2010: 20

⁶⁰ Phelps 2004: 5

⁶¹ Weinberg 1937: 488

⁶² Weinberg 1937: 492

σε τέσσερις κατηγορίες: α) την ερυθρόχρωμη, β) την πρωτοβερνικωτή (Urfirnis), γ) την γκρίζα και δ) την γραπτή κεραμική⁶³.

Αναφορικά με την πρώτη κατηγορία (ερυθρόχρωμη), παρ' όλο που μία ποσότητα θρυμματισμένων οστράκων εντοπίστηκε και στο πρώιμο νεολιθικό στρώμα της ίδιας απόθεσης, ο τύπος αυτός τοποθετείται στο μεταβατικό στάδιο μεταξύ ΝΛ και ΠΕ Ι Περιόδου. Η ποσότητα ερυθρόχρωμης κεραμικής που εντοπίστηκε είναι μικρή και θρυμματισμένη. Ωστόσο, ο τρόπος που αυτή θρυμματίστηκε, συνιστά ενδείξεις επιμελούς όπτησης και σκληρής, καλοψημένης πρώτης ύλης, η οποία είναι εύθραυστη και σπάζει σε αιχμηρές κόψεις⁶⁴. Η ποιότητα της ερυθρόχρωμης κεραμικής αυτής της περιόδου, διαφοροποιείται από την αντίστοιχη ποιότητα της ΑΝ, καθότι ο ερυθρωπός πυρήνας των οστράκων υποδεικνύει σαφώς περισσότερο επιμελημένη όπτηση σε σχέση με τον κιτρινωπό ή γκρι πυρήνα των αντίστοιχων ΑΝ δειγμάτων. Η επιφάνεια είναι σπανίως εξομαλυσμένη και συνήθως είναι εμφανή τα σημάδια του στιλβωτικού εργαλείου. Φέρει ένα ερυθρό ή κοκκινωπό καφέ που μοιάζει με το χρώμα του πηλού και έχει ενδείξεις καλής στίλβωσης.

Στο σχηματολόγιο αυτής της κατηγορίας περιλαμβάνονται λίγα δείγματα σκευών που μπόρεσαν να αποκατασταθούν, ανάμεσα στα οποία είναι οι σφαιρικές πρόχοι με ψηλό κυλινδρικό λαιμό, καθώς και οι ψηλές κωνικές βάσεις⁶⁵.

Στην ίδια τομή εντοπίστηκε και μία ποσότητα θραυσμάτων (7%) που αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά από τον Kunze, ανάμεσα στην νεολιθική κεραμική του Ορχομενού Βοιωτίας, ο οποίος την ονόμασε Urfirnis, εξαιτίας της παρόμοιας σύστασης και εμφάνισης του επιχρίσματος, με εκείνη του πρωτοελλαδικού ιριδίζοντος γανώματος⁶⁶. Ο πηλός τους είναι ρόδινος έως ερυθροκίτρινος, συνήθως καθαρός και σκληροψημένος, δείχνει ομοιογενή οξείδωση και σπάζει σε αιχμηρές κόψεις. Παρουσιάζει καλά λειασμένη επιφάνεια, γενική ή μερική επικάλυψη με υδαρές επίχρισμα, σε τόνους του ερυθρού ή του καστανού. Συχνά, επάνω στο ίδιο αγγείο συνδυάζονται ολόβαφα τμήματα με άβαφες επιφάνειες, διακοσμημένες με μοτίβα από την ίδια βαφή (Εικ. 2). Ο τύπος των Νεολιθικών Urfirnis στην Αρχαία Κόρινθο διακρίνεται από τα άλλα νεολιθικά είδη κεραμικής εξαιτίας του ιδιαίτερου

⁶³ Weinberg 1937: 492

⁶⁴ Weinberg 1937: 498

⁶⁵ Weinberg 1937: 500

⁶⁶ Weinberg 1937: 500

βερνικιού του, του οποίου η γυαλιστερή ποιότητα κάνει την λείανση περιττή⁶⁷. Η ποιότητα των αγγείων είναι εξαιρετικά καλή, με λεπτά τοιχώματα, προσεκτικά επεξεργασμένα και καλοψημένα. Ο πηλός παρουσιάζει προσμείξεις άμμου και ο πυρήνας είναι σκληρός, με κιτρινωπό ή ερυθρόμορφο χρωματικό τόνο⁶⁸. Η εσωτερική επιφάνεια των περισσότερων κλειστών αγγείων έχει επεξεργαστεί με ευρύ αμβλύ εργαλείο, λαμβάνοντας υπόψη τις μεγάλες και ρηχές αυλακώσεις που αυτό έχει παραγάγει, ενώ μερικές από τις εσωτερικές επιφάνειες παρουσιάζουν μία περαιτέρω λείανση και κάλυψη με μία ελαφριά επίστρωση λούστρου⁶⁹. Το γάνωμα αυτό παρουσιάζει μία σχετική ποικιλία αποχρώσεων μεταξύ φωτεινού και σκούρου ερυθρωπού χρώματος, καστανού έως εντελώς μαύρου. Ωστόσο, η πιο συνηθισμένη απόχρωση είναι αυτή του καστανοκόκκινου. Η ποιότητα του γανώματος εξαρτάται από τον πηλό πάνω στον οποίον εφαρμόζεται· έτσι, σε χονδροειδής κεραμική, το αποτέλεσμα του γανώματος είναι μάλλον πληκτικό, ενώ σε λεπτότεχνη κεραμική, παράγεται ένα ιδιαίτερα γυαλιστερό αποτέλεσμα⁷⁰.

Η Urfirnis κατηγορία έχει ταυτιστεί σε μία ευρεία κατηγορία νεολιθικών αγγείων. Ο κυρίαρχος τύπος είναι τα ανοικτά κύπελλα με ψηλή κωνική βάση (Εικ. 3), και μία σειρά παραλλαγών αυτού, όπως τα κύπελλα με τον αμφίκυκλο λαιμό, που ανοίγει καθώς ανεβαίνει προς το χείλος, καθώς και ο τύπος της πρόχους (jug) με μεγάλη σφαιρικό σώμα, στενότερο χείλος και κοίλη βάση, με παράλληλα στην Θεσσαλία και την Κεντρική Ελλάδα. Επίσης, ένας άλλος τύπος είναι οι κοντές σφαιρικές πρόχοι (squat jugs) με ψηλό, κάθετο ή αμφίκυκλο λαιμό που ανοίγει καθώς ανεβαίνει προς το χείλος (Εικ. 4). Η κατηγορία αυτή συνήθως είναι η μόνη με ταινιωτή λαβή που εκτείνεται από το χείλος μέχρι τον ώμο του αγγείου, ενώ κάποιες μικρότερες σφαιρικές πρόχοι, φέρουν διάτρητες λαβές στο ευρύτερο τμήμα του σώματός τους⁷¹. Εκτός από τις φωτεινές αποχρώσεις των επιφανειών της, μία περαιτέρω διακόσμηση της γίνεται με ποικίλους τρόπους, όπως μικρά στρογγυλά σφαιρίδια (pellets) από πηλό. Παρόμοια τεχνική παρατηρείται σε μερικές από τις υψηλές κωνικές βάσεις, όπου η διάτρηση του πηλού σχηματίζει σειρές μικρών στρογγυλών λαβών⁷². Μία επιπλέον τεχνική διακόσμησης αποτελούσε η εφαρμογή

⁶⁷ Weinberg 1937: 500

⁶⁸ Douzougli 1998: 58

⁶⁹ Weinberg 1937: 500

⁷⁰ Weinberg 1937: 501

⁷¹ Weinberg 1937: 502

⁷² Weinberg 1937: 502

μαύρου χρώματος σε ζώνες στις οποίες η επιφάνεια είχε υποστεί επεξεργασία/εφυάλωση⁷³.

Η μερική διακόσμηση είναι μία τεχνική που εντοπίζεται σε πολλούς τύπους πρωτοβερνικωτών αγγείων. Για παράδειγμα, το εσωτερικό των ανοικτών αγγείων, όπως των ανοικτών κυπέλλων σε ψηλή βάση, φέρει συχνά διακόσμηση. Στα κύπελλα με ψηλό αμφίκολο χείλος, το χείλος φέρει διακόσμηση και υπάρχει ένας σαφής διαχωρισμός μεταξύ των διακοσμημένων και μη-διακοσμημένων επιφανειών του αγγείου, οι οποίες χωρίζονται εξαιτίας της γωνίωσης του αγγείου. Η διακόσμηση μπορεί να χωριστεί σε δύο κατηγορίες: σε εκείνα που φέρουν ζωγραφισμένα σχέδια με ένα θαμπό μαύρο χρώμα στις ήδη γανωμένες επιφάνειες (Εικ. 5α), και σε εκείνα που επεξεργάστηκαν με γυαλιστερό βερνίκι σε υπόστρωμα ερυθρωπού ή κόκκινου πηλού, το οποίο είναι προσεκτικά λειασμένο, χωρίς να φαίνονται τα ίχνη του εργαλείου στίλβωσης (Εικ. 5β)⁷⁴. Αν και τα μοτίβα αποτελούνται κυρίως από συνδυασμούς γραμμικών και κυματοειδών γραμμών, υπάρχει μία ασυνήθιστη ποικιλία σχημάτων και ένα πολύ χρωματιστό αποτέλεσμα, συχνά πολυχρωματικό, μεταβάλλοντας τη συνοχή του γανώματος. Τα πιο συνηθισμένα σχέδια είναι ομάδες παράλληλων γραμμών, συχνά με βαρύτερες και πιο σκούρες εξωτερικές γραμμές ή ζώνες από ευρείες μαύρες γραμμές που περικλείουν πλέγματα ή κυματοειδείς γραμμές. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο συνδυασμός αυτών των μοτίβων με ένα λεπτότεχο σκεύος, του οποίου το πάχος δεν ξεπερνά τα 0.002μ., παράγει ένα ιδιαίτερος εντυπωσιακό αποτέλεσμα⁷⁵.

Στην νεολιθική απόθεση του λάκκου VI και μαζί με τα θραύσματα Urfinis, εντοπίστηκε ποσότητα γκρίζας μονόχρωμης κεραμικής. Πρόκειται για επίσης λεπτότεχνα αγγεία με πολύ καθαρό λεπτόκοκκο πηλό και με ελάχιστες ασβεστούχες προσμείξεις. Η επιφάνεια συχνά είναι καλυμμένη με ένα καλό επίχρισμα στο χρώμα του πηλού ή λίγο πιο σκούρο, είναι καλά λειασμένη ενώ σπάνια φέρει ορατά ίχνη εργαλείου. Σε πολλές περιπτώσεις δεν παρατηρείται κανένα επίχρισμα, ωστόσο η επιφάνεια είναι στιλβωμένη με ένα ανοικτό γκρι και δεν είναι ορατά τα ίχνη της

⁷³ Weinberg 1937: 502

⁷⁴ Weinberg 1937: 503

⁷⁵ Weinberg 1937: 503

έντριπτης διακόσμησης. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει ποικίλες αποχρώσεις του γκρι, αλλά ο πιο συνηθισμένη είναι η απόχρωση του πολύ φωτεινού-ασημί γκριζου⁷⁶.

Το σύνολο αυτής της κατηγορίας ήταν τόσο θρυμματισμένο ώστε κανένα αγγείο δεν μπόρεσε να αποκατασταθεί. Ωστόσο, το μέγεθος της διαγνωστικής κεραμικής στάθηκε ικανό να γνωστοποιηθεί ένας ικανοποιητικός αριθμός θεμελιωδών σκευών. Το σχηματολόγιο των γκριζών στιλβωμένων παρουσιάζει πολλές ομοιότητες μ' εκείνο των μελανών και το βασικότερο σχήμα η υψίποδη φιάλη (Εικ. 6). Εντοπίστηκαν, επίσης, και τμήματα επίπεδων βάσεων, που υποδεικνύουν ότι υπάρχει ένας περαιτέρω αριθμός αγγείων με που φέρει επίπεδη βάση. Ανάμεσα σε αυτά τα αγγεία είναι τα μικρά κύπελλα/φιάλες με ψηλό αμφίκωλο χείλος που χωρίζονται από το υπόλοιπο σώμα με τροπιδώση, καθώς και μεγαλύτερες σφαιρικές πρόχοι με ψηλό κυλινδρικό λαιμό. Επίσης, ένα μοναδικό σχήμα της γκριζας κεραμικής, αποτελεί το τριποδικό κύπελλο⁷⁷.

Χαρακτηριστικό της γκριζας κεραμικής είναι οι ποικίλες λαβές, οι οποίες συχνά έχουν την μορφή μικρών αποφύσεων στο σημείο της γωνίωσης του αγγείου, ή την μορφή μικρής ταινιωτής λαβής που εκτείνεται από το χείλος, έως τον ώμο των αγγείων με ψηλό λαιμό. Οι περισσότερες από τις μεγάλες πρόχους με λαιμό, φέρουν επίσης οριζόντιες ταινιωτές λαβές που εκτείνονται από ένα σημείο κάτω από το χείλος, έως τον ώμο τους⁷⁸.

Η διακόσμηση που συνήθως φέρει αυτός ο τύπος είναι απλός και περιορίζεται σε μία σειρά εγχοπών κατά μήκος του χείλους ή μία σειρά από εγχάρακτα σχέδια (ζιγκ-ζαγκ) και ευρείες ρηχές γραμμές, ειδικά στο κύπελλο με το έσω νεύον χείλος. Επίσης, συχνή είναι η χρήση ελαφρά κυματιστών επιφανειών στο σώμα πολλών αγγείων⁷⁹.

Επίσης, στην Αρχαία Κόρινθο εντοπίστηκε και μία μικρή ποσότητα μελανής μονόχρωμης κεραμικής με διακόσμηση (Εικ. 7)⁸⁰. Η ποσότητα που εντοπίστηκε στην Αρχαία Κόρινθο είναι σχετικά μικρή και το υλικό αρκετά εύθραυστο. Ανάμεσά του υπάρχουν όστρακα που αντιπροσωπεύουν μια ποικιλία σχημάτων και συστημάτων

⁷⁶ Weinberg 1937: 503-504

⁷⁷ Weinberg 1937: 506-507

⁷⁸ Weinberg 1937: 509

⁷⁹ Weinberg 1937: 509

⁸⁰ Weinberg 1937: 511

διακόσμησης, τα περισσότερα από τα οποία έχουν περιγραφεί από το υλικό του Ορχομενού. Η ποικιλία των ευρημάτων είναι μεγάλη, γεγονός που φανερώνει ότι τα αντικείμενα ήταν εισηγμένα και όχι τοπικά. Το υλικό είναι καλά επεξεργασμένο, από λεπτό και σκληροποιημένο πηλό και διακρίνεται από τα παλαιότερα είδη, τόσο βάσει σχημάτων, όσο και βάσει της γενικευμένης χρήσης ενός μαύρου αλειφώματος, συνήθως υψηλής στιλπνότητας, που του δίνει ένα πλούσιο μαύρο τόνο αντί για το πιο γκρι χρώμα με το οποίο ήταν γνωστό⁸¹.

Χαρακτηριστικά σχήματα αυτής της κατηγορίας είναι οι φιάλες (bowls) με αμφίκωλο χείλος και οι φιάλες με έσω νεύον χείλος. Επίσης, εντοπίστηκαν λίγα δείγματα λίγα δείγματα βάσεων από υψίποδες φιάλες, μερικά δείγματα ανοικτών φιαλών, καθώς και βάσεις ενός τύπου που είναι γνωστός στη κεντρική Ελλάδα. Μερικές βάσεις ανήκουν σε πρόχους με ψηλό κυλινδρικό λαιμό⁸².

Η διακόσμηση αυτής της κατηγορίας είναι ποικιλόμορφη, με μερικά δείγματα πλαστικής διακόσμησης, ωοειδών σφαιριδίων (pellets) ή ταινιών από πηλό σε όλο το μήκος των αγγείων, ενώ σε άλλες περιπτώσεις, ευρείες ταινίες πηλού οριοθετούνται από εγχάρακτες γραμμές λευκού χρώματος. Επίσης, σε άλλα παραδείγματα, ευρείες ζώνες που οριοθετούνται από εγχάρακτες γραμμές γεμίζονται με εγχάρακτες εγκάρσιες τομές και στη συνέχεια με λευκό χρώμα. Τέλος, υπάρχει η διακόσμηση του λευκού χρώματος σε μαύρο στιλβωμένο υπόστρωμα, μία τεχνική που ανήκει στο τέλος της νεολιθικής κεραμικής ακολουθίας της Θεσσαλίας⁸³.

Παράλληλα με το παραπάνω υλικό, στην Κόρινθο εντοπίστηκε μία ποσότητα γραπτής κεραμικής σκοτεινού επί ανοικτού εδάφους (Εικ. 8) Τα μοτίβα είναι ζωγραφισμένα με ένα σκούρο θαμπό καφέ ή μαύρο χρώμα σε στιλβωμένη επιφάνεια ερυθρωπού χρώματος⁸⁴.

Χαρακτηριστικά σχήματα που φέρουν ίχνη κοσμημένης κεραμικής είναι η υψίποδη φιάλη, τα ποτήρια (tumblers), τα κύπελλα (cups) με αμφίκωλο χείλος, οι

⁸¹ Weinberg 1937: 511

⁸² Weinberg 1937: 512

⁸³ Weinberg 1937: 512

⁸⁴ Weinberg 1937: 513

φιάλες με επίπεδη βάση, καθώς και μία ποικιλία πρόχων με διευρυμένο σώμα (squat jugs)⁸⁵.

Σε επίπεδο μοτίβων, ο γενικός κανόνας υπαγορεύει ένα απλό σχήμα/μοτίβο σε μία μεγάλη επιφάνεια και όχι την ολοκληρωτική κάλυψη του αγγείου με μοτίβα. Αυτά περιλαμβάνουν ευθείες και κυματιστές γραμμές, απλές ή σε λιτούς συνδυασμούς, τρίγωνα, πλέγματα καθώς και εναλλαγές λευκών και μαύρων τετραγώνων (checkerboard pattern)⁸⁶. Όλα αυτά τα δείγματα γραπτής κεραμικής από την Αρχαία Κόρινθο (15 όστρακα), ουσιαστικά ανήκουν στην πολύχρωμη κατηγορία η οποία αποτελεί τον χαρακτηριστικότερο τύπο των νεολιθικών αποθέσεων στην γειτονική θέση «Γωνιά»⁸⁷.

Τέλος, στην Τομή VI εντοπίστηκε και χονδροειδής κεραμική η οποία αντιπροσωπεύεται από ένα ποσοστό της τάξης του 26%. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει αρκετά εγκλείσματα, όπως άμμο και λιθάνθρακες ενώ, σε μερικές περιπτώσεις χονδροειδών αγγείων, η όπτηση φαίνεται να είναι σχετικά καλή. Στα σχήματα αυτής της κατηγορίας περιλαμβάνονται πιθοειδή, μικρά ανοικτά αγγεία καθώς και αποθηκευτικά σκεύη⁸⁸.

2.β Γωνιά

Περίπου μισό χιλιόμετρο βόρεια από το χωριό Εξαμίλια και τρία χιλιόμετρα ανατολικά της Αρχαίας Κορίνθου, βρίσκεται το μικρό όρος Γωνιά που εκτείνεται από ανατολικά προς δυτικά. Η Γωνιά βρίσκεται στον άξονα που συνδέει τον Ακροκόρινθο με τις Μυκήνες και το Άργος και για τον λόγο αυτόν συνιστά ένα εξαιρετικό οικονομικό πέρασμα και μία ιδανική τοποθεσία για προϊστορική κατοίκηση. Η πρωιμότερη απόθεση που εντοπίστηκε στην γωνιά τοποθετείται στα ανατολικά της θέσης, σε τέσσερις λάκκους διαταραγμένων στρωμάτων (A, E, F, H), με θρυμματισμένα όστρακα που χρονολογούνται στην ΝΛ Περίοδο⁸⁹.

⁸⁵ Weinberg 1937: 513

⁸⁶ Weinberg 1937: 514

⁸⁷ Weinberg 1937: 515

⁸⁸ Lavezzi 1978: 422

⁸⁹ Blegen 1930: 64

Στις παραπάνω τομές εντοπίστηκαν όστρακα ΝΛ Περιόδου μαζί με θραύσματα μεταγενέστερων ΠΕ Ι και ΠΕ ΙΙ περιόδων. Η κεραμική είναι χειροποίητη, χονδροειδής, με αμμώδη πηλό ή οποία σε μερικές μόνο περιπτώσεις είναι λεπτή και με καλή όπτηση. Η επιφάνεια των οστράκων είναι καλά στιλβωμένη - ακόμα και στην χονδροειδή κατηγορία - κι εξαιρετικής ποιότητας στην λεπτότεχνη κεραμική⁹⁰. Αναλυτικότερα, στο ύστερο στάδιο της Νεολιθικής Περιόδου εντάσσονται τέσσερις κατηγορίες κεραμικής: α) η ακόσμητη κεραμική, β), η εγχάρακτη, γ) η γραπτή και δ) η αδιευκρίνιστη χονδροειδής κεραμική⁹¹. Η ακόσμητη κατηγορία περιλαμβάνει θραύσματα αδιευκρίνιστης κεραμικής, χωρίς κανέναν ιδιαίτερο χαρακτηριστικό και χωρίς καμία ιδιαίτερη ποιότητα ή εξεζητημένη μεταχείριση. Η εγχάρακτη κεραμική, περιλαμβάνει λεπτότεχνα δείγματα με εγχάρακτη διακόσμηση και εξαιρετικά καλή στιλβωμένη επιφάνεια. Το χρώμα τους είναι ουσιαστικά μελανό, αλλά η παρουσία οξυγόνου κατά την διαδικασία της όπτησης προσδίδει στο αγγείο μερικές φωτεινότερες και εντυπωσιακές αποχρώσεις του καφέ, δημιουργώντας ένα ιδιαίτερο χρωματικό αποτέλεσμα. Τα μοτίβα αποτελούνται από γεωμετρικά σχήματα, κατασκευασμένα από εγχάρακτες γραμμές λευκού χρώματος. Τα υπολείμματα αυτού του τύπου φαίνεται να ανήκουν σε μικρά αγγεία (pots)⁹².

Η γραπτή κατηγορία περιλαμβάνει ποσότητα κεραμικής με σχέδια διαφόρων τύπων, η οποία διακρίνεται σε δύο υποκατηγορίες. Στην πρώτη, εντάσσεται η κεραμική με σχέδια σκουρόχρωμης βαφής σε ερυθρωπό φόντο⁹³. Η κεραμική ύλη της κατηγορίας αυτής είναι εξαιρετική και γνωστή από την Φωκίδα και την Βοιωτία, ενώ ποσότητα ίδιας κεραμικής βρέθηκε στην θέση Αγιωργήτικα, κοντά στην Τρίπολη Αρκαδίας. Τα λιγοστά αγγεία αυτής της υποκατηγορίας που εντοπίστηκαν συνήθως είναι μερικώς επικαλυμμένα στο εσωτερικό τους με καλό στιλπνό επίχρισμα, καφέ-ερυθρωπού χρώματος, ενώ το υπόλοιπο τμήμα διακοσμείται με γραμμικά μοτίβα. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι τα αγγεία αυτής της κατηγορίας ήταν ανοικτά⁹⁴. Στην δεύτερη υποκατηγορία της γραπτής κεραμικής εντάσσεται πολύχρωμη κεραμική (Εικ. 9), η οποία αποτελεί τον πιο χαρακτηριστικό τύπο των τελικών νεολιθικών αποθέσεων στην Γωνιά. Ο πηλός της είναι καλής ποιότητας, ερυθρωπός και η επιφάνεια των σκευών συνήθως είναι στιλβωμένη παράγοντας έναν λαμπερό τόνο. Η

⁹⁰ Blegen 1930: 66

⁹¹ Blegen 1930: 67-71

⁹² Blegen 1930: 69

⁹³ Blegen 1930: 69

⁹⁴ Blegen 1930: 69

διακόσμηση πραγματοποιείται με ευρείες γραμμές ερυθρού, καφέ-ερυθρού ή πορτοκαλί-ερυθρού χρώματος, οι οποίες πλαισιώνονται/οριοθετούνται με γραμμές σκούρου χρώματος οι οποίες δεν φέρουν κανένα ίχνος λείανσης και φαίνεται να εφαρμόστηκαν μετά την έντριψη του ερυθρωπού επιχρίσματος⁹⁵. Σε συνδυασμό με το ερυθρωπό υπόστρωμα της επιφάνειας, το αποτέλεσμα που παράγεται δίνει την αίσθηση πολυχρωμίας. Το υλικό αυτής της κατηγορίας είναι πολύ εύθραυστο και το μόνο αγγείο που κατέστη δυνατό να συγκολληθεί, είναι μία μικρή πρόχους⁹⁶. Ανάμεσα σε άλλα αγγεία που μπορεί να αναγνωριστούν σε αυτή την υποκατηγορία, είναι αποθηκευτικά αγγεία με ευρύ στόμιο και μικρά ποτήρια (tumblers). Τα λεπτότεχνα όστρακα φαίνεται να ανήκουν σε μεγάλα στιλβωμένα πινάκια, που είναι διακοσμημένα και στις δύο πλευρές με έντονο χρώμα. Αυτός ο τύπος κεραμικής αντιστοιχεί στους τύπους Β3β της Θεσσαλίας και σχετίζεται στενά με την χαρακτηριστική κεραμική του Διμηνίου⁹⁷.

Στην τέταρτη, αδιάγνωστη, κεραμική κατηγορία της Γωνιάς περιλαμβάνονται χονδροειδή αγγεία, όπως πιθοειδή και μαγειρικά σκεύη, καθώς και μερικά λεπτότεχνα ακόσμητα αγγεία που δεν φέρουν ίχνη ψησίματος⁹⁸.

2.γ Τσούγκιζα

Κατά τις έρευνες και τις ανασκαφικές εργασίες που διενεργήθηκαν από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Νεμέα στον λόφο της Τσούγκιζας, ένα χιλιόμετρο περίπου δυτικά του ιερού του Δία, εντοπίστηκε προϊστορική δραστηριότητα που εκτείνεται από την πρώιμη Νεολιθική περίοδο έως την Ύστερη Εποχή του Χαλκού⁹⁹. Ανασκαφικές εργασίες μείζονος σημασίας έχουν πραγματοποιηθεί από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα, υπό την διεύθυνση του Carl Blegen (1928), του James Harland, του Stephen Miller και της Ελληνικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, καθώς και προσφάτως, υπό την διεύθυνση του James Wright και της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών, στα πλαίσια του Nemea

⁹⁵ Blegen 1930: 69

⁹⁶ Blegen 1930: 70

⁹⁷ Blegen 1930: 70

⁹⁸ Blegen 1930: 70

⁹⁹ Pullen 2011: 1

Valley Archaeological Project¹⁰⁰. Ο λόφος της Τσούγκιζας αποτελεί μέρος της ευρύτερης κοιλάδας της Νεμέας η οποία συνδέεται με κομβικές προϊστορικές θέσεις όπως οι Ζυγουριές στα Νότια, τα Αηδόνια Ανατολικά, καθώς και με την κοιλάδα της Στυμφαλίας δυτικότερα. Ο λόφος της Τσούγκιζας επίσης εδράζεται σε ένα επιπλέον κομβικό σημείο που ενώνει την πεδιάδα της Νεμέας με την Αργολική πεδιάδα, αποτελώντας ουσιαστικά έναν σημαντικό ενδιάμεσο σταθμό¹⁰¹.

Ελάχιστα δείγματα κεραμικής που σχετίζονται με πρώιμα στάδια της Νεολιθικής Περιόδου και ενδεχομένως προέρχονται από κάποιες κατασκευαστικές δραστηριότητες, εντοπίστηκαν στον Τομέα 5 (EU 5), όπως μερικά δείγματα πολύχρωμης κεραμικής, παρόμοια με αυτά που εντοπίστηκαν στην θέση Γωνιά, ένα αμαυρόχρωμο έντριπτο τμήμα βάσης καθώς και ένα τμήμα επίπεδου πυθμένα (bottom), της Ύστερης Νεολιθικής¹⁰². Τα πρώτα αναγνωριστικά δείγματα νεολιθικής δραστηριότητας συνδέονται με την Τελική Νεολιθική Περίοδο και εντοπίστηκαν σε τρεις τομές: την 27 από τον Τομέα EU5, την 31 από τον ίδιο Τομέα EU5 και τον Τομέα 11 EU II¹⁰³ (Εικ. 10, Εικ. 11).

Στην Τομή 27, σε σύνολο 13 οστράκων, εντοπίστηκαν 2 παχιά και ακανόνιστα επίπεδα όστρακα από ένα κύπελλο με προχολή ; (spreading bowl), το ένα εξ αυτών με έντριπτη εσωτερική επιφάνεια, και κυρτή βάση. Επίσης εντοπίστηκαν και άλλα 8 όστρακα με αμφίβολη χρονολογική κατηγοριοποίηση, όπως ένα τμήμα με οπή (ίσως από βάση ή λαβή) με έντριπτη εσωτερική επιφάνεια, καθώς και 7 κυρτές βάσεις¹⁰⁴.

Στην τομή 31, βόρεια του τοιχίου 31, εντοπίστηκαν υπολείμματα οσπρίων και σιτηρών (σιταριού και κριθαριού), στοιχεία που υποδεικνύουν καλλιεργητικές δραστηριότητες την περίοδο αυτήν. Επίσης, εντοπίστηκε μία μικρή ποσότητα κεραμικής, δεκατριών συνολικά οστράκων. Ανάμεσά τους βρέθηκε ένα υπόλειμμα κυρτής βάσης της Τελικής Νεολιθικής Περιόδου, καθώς και μία ταινιωτή (;)

¹⁰⁰ Pullen 2011: 1

¹⁰¹ Pullen 2011: 1

¹⁰² Pullen 2011: 17

¹⁰³ Pullen 2011: 20

¹⁰⁴ Pullen 2011: 966

εγχάρακτη λαβή με σχήμα ιχθυάκανθας , 4 αρύταινες, 5 διώτα κύπελλα, 6 κύπελλα μοιράσματος (spreading bowls), αλλά και 874 οστείνα σουβλιά (bone awl)¹⁰⁵.

Στον αποθέτη του Τομέα II, ο οποίος μάλλον είχε δημόσια χρήση, εντοπίστηκαν περίπου 30 αρύταινες, 17 ημισφαιρικά κύπελλα, 10 βάσεις, 11 κανατοειδή, 101 επίπεδες βάσεις, 168 χείλη εστιών και 154 ασκοί¹⁰⁶.

Το ευρύτερα διαδεδομένο σχήμα της Τελικής Νεολιθικής Τσούγκιζας αποτελεί η αρύταινα (Εικ. 12). Το καλύτερο διατηρημένο παράδειγμα απεικονίζει το σχήμα και πρόκειται για ένα ασύμμετρο κύπελλο, επίπεδο στην μία πλευρά, με μία κατακόρυφη λαβή κυκλικής ή ωοειδούς διατομής, προσαρτημένη απέναντι από το χείλος η οποία ενώνεται σε μία προεξοχή στο μέγιστο ύψος της, δίνοντας το χαρακτηριστικό σχήμα του ψαλιδιού¹⁰⁷. Η αρύταινα είναι ένα σχήμα που βρίσκεται τα παράλληλά του στην Αττική, στην Κεφάλα της Κέας ή ακόμα βορειότερα, μέσα από μία πλειάδα παραλλαγών. Σύμφωνα με τον Pullen, η περίπτωση της αρύταινας που εντοπίστηκε στην Τσούγκιζα, έχει σχέσεις με την Ασέα Αργολίδας ή ακόμα με την Εύτρηση¹⁰⁸. Το υλικό των σκευών είναι ημιχονδροειδές, με μικρά εγκλείσματα. Συνήθως παρουσιάζουν ενδείξεις ατελούς καύσης που προσδίδουν ένα ερυθρωπό-κίτρινο, ανοικτό καφέ στην επιφάνειά τους και γκρι πυρήνα. Συχνά η επιφάνεια φέρει εμφανώς τα ίχνη της έντριψης. Επίσης, δεν παρατηρήθηκε κανένα ίχνος επιχρίσματος ή στίλβωσης σε καμία επιφάνεια. Ανάμεσα στις αρύταινες παρατηρείται αξιοσημείωτη ομοιότητα υλικού, κάτι που δεν διαπιστώνεται στα υπόλοιπα αγγεία, καθότι υπάρχει ελάχιστη ομοιότητα μεταξύ της πρώτης ύλης τους¹⁰⁹.

Σε γενικότερα πλαίσια, το Τελικό Νεολιθικό υλικό της Τσούγκιζας δεν είναι σε καμία περίπτωση μεγάλο, τόσο σε ποσότητα, όσο και σε ποιότητα και δεν προέρχεται από ασφαλείς αποθέσεις. Αναμφισβήτητα, όμως, η αρύταινα φαίνεται να είναι το αγγείο που υπερτερεί έναντι των άλλων, το οποίο μάλλον έπαιξε έναν σημαντικό ρόλο στα οικιακά πλαίσια. Το πιθανότερο είναι η αρύταινα να χρησιμοποιήθηκε από ένα άτομο, δεδομένου του μικρού μεγέθους και του σχήματος της λαβής. Η ανάπτυξη και διάδοση της αρύταινας, τοποθετεί την Τσούγκιζα στο

¹⁰⁵ Pullen 2011: 967

¹⁰⁶ Pullen 2011: 973

¹⁰⁷ Pullen 2011: 26

¹⁰⁸ Pullen 2011: 26

¹⁰⁹ Pullen 2011: 27

τέλος της Τελικής Νεολιθικής ενώ και η απουσία διακοσμητικών θεμάτων, η οποία συνδέεται με την περίοδο αυτή, συνηγορεί στην παραπάνω χρονολόγηση¹¹⁰.

2.8 Λέρνα

Το χαμηλό ύψωμα της Λέρνας βρίσκεται ακριβώς νότια από την σύγχρονη πόλη των Μύλων στον Αργολικό κόλπο και ανασκάφηκε από το 1952 έως το 1958 υπό την διεύθυνση του John Caskey και την αιγίδα της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών. Οι ανασκαφικές εργασίες εστίασαν στα ευρήματα της εποχής του Χαλκού, αλλά ήρθαν αντιμέτωπες με άφθονες ενδείξεις πρωιμότερων, νεολιθικών δραστηριοτήτων στον χώρο¹¹¹.

Παρ' όλο που η Τελική Νεολιθική, σαν φάση, δεν έχει αναγνωριστεί, ένα μικρό δείγμα TN κεραμικών υπολειμμάτων έχει αντληθεί από το στρώμα της απόθεσης JB που έχει σωθεί και περιλαμβάνει μία μικρή αλλά σημαντική ποσότητα χονδροειδούς κεραμικής (Εικ. 13, Εικ. 14)¹¹². Ενδεχομένως, τα περισσότερα υπολείμματα αυτής της κατηγορίας έχουν απορριφθεί και συνεπώς δεν είναι δυνατόν να εκτιμηθεί η συνολική ποσότητα των τελικών νεολιθικών χονδροειδών δειγμάτων¹¹³. Επίσης, υπολείμματα χειροποίητων αγγείων της TN βρέθηκαν στις γειτονικές τομές 3, 4 καθώς και σε μία ταφή.

Η σωζόμενη χονδροειδής κεραμική από την τομή 3, της απόθεσης JB, περιλαμβάνει θραύσματα οκτώ χονδροειδών αγγείων με πολλές κατασκευαστικές ατέλειες και προβλήματα κατά την όπτηση. Τα τέσσερα είναι πιθοειδή με λαιμό και αποφύσεις στο σώμα τους. Το ένα εξ αυτών είναι επιχρισμένο, μετά το ψήσιμο, με ένα πυκνό αλείφωμα υγρού πηλού αναμεμειγμένο με άσβεστο, το οποίο ενδεχομένως χρησιμεύει και ως συγκολλητική ουσία. Τμήματα της εξωτερικής επιφάνειας αυτών

¹¹⁰ Pullen 2011: 28

¹¹¹ Vitelli 2007: 1

¹¹² Vitelli 2007: 117

¹¹³ Vitelli 2007: 117

των αγγείων εκτέθηκαν στην φωτιά μετά το σπάσιμό τους¹¹⁴. Το δεύτερο αγγείο φέρει και αυτό ίχνη έκθεσης σε υπερβολική θερμοκρασία¹¹⁵. Επίσης, άλλα δύο μεγάλα κύπελλα φέρουν σπασίματα και παραμορφωμένη επιφάνεια, στοιχεία που επίσης υποδηλώνουν έκθεση σε υπερβολική θερμοκρασία.¹¹⁶ Στην ίδια τομή βρέθηκαν δύο αγγεία ακανόνιστου σχήματος, καθώς και υπολείμματα ενός μεγάλου πιθοειδούς, κατασκευασμένο - μη επιμελώς- με την μέθοδο των κουλούρων, το οποίο φέρει ανάγλυφη διακόσμηση σχοινοῦ στην εξωτερική του επιφάνεια (Εικ 15). Ανάμεσα στην χονδροειδή κεραμική εντοπίστηκε ένα πιθοειδές (jar), με έντυπη διακόσμηση σχοινοῦ στο εξωτερικό του. Στην μία πλευρά της φέρει δείγματα έκθεσης σε υπερβολική θερμοκρασία καθώς και υπολείμματα επίπεδων βάσεων¹¹⁷.

Στην Ταφή του τομέα HTN (Εικ. 16) εντοπίστηκαν δύο αγγεία, το ένα με έντονη έντριπτη επεξεργασία και το άλλο εξωτερικά επιχρισμένο με ένα πορτοκαλί χρώμα. Επίσης, βρέθηκαν όστρακα με ερυθρά μοτίβα σε λευκό υπόστρωμα, καθώς και ένα πολύχρωμο όστρακο¹¹⁸. Παράλληλα, στην ταφή JC-1 αποκαλύφθηκε ένα κύπελλο εκχύσεως με ψηλή λαβή, καθώς και ένα πολύχρωμο όστρακο, με λευκές και πορτοκαλί χρωστικές ουσίες, δίπλα στο κρανίο. Το παράλληλο αυτού του μοναδικού μοτίβου στην Λέρνα, εντοπίζεται στην κεραμική κατηγορία FCP 5.2, στο Φράγχι Αργολίδος¹¹⁹.

Στο σχηματολόγιο της έντριπτης κεραμικής της Λέρνας περιλαμβάνονται επίσης καρινωτά κύπελλα με αποφύσεις, κύπελλα με ώμους, μικρές βάσεις, μερικά απλά κύπελλα με επίπεδο στόμιο (σαν πυξίδες), πολλά από τα οποία βρίσκουν τα παράλληλά τους στο κεραμικό σύνολο του Φράγχι Αργολίδος¹²⁰. Επιπροσθέτως, η τεχνική της έντριψης σε χονδροειδή επιφάνεια, απαντάται και σε άλλες θέσεις της Αργολίδας, όπως η Ασπίδα¹²¹.

2.ε Φράγχι

¹¹⁴ Vitelli 2007: 125

¹¹⁵ Vitelli 2007: 123

¹¹⁶ Vitelli 2007: 123

¹¹⁷ Vitelli 2007: 123

¹¹⁸ Vitelli 2007: 124

¹¹⁹ Vitelli 2007: 124

¹²⁰ Vitelli 2007: 122-125

¹²¹ Vitelli 2007: 125

Μία από τις ελάχιστες θέσεις στον ελλαδικό χώρο η οποία διασώζει στρωματογραφική ακολουθία τουλάχιστον από την αρχή της ΑΠΛ (40.000-10.000 π. Χ), έως το τέλος της ΝΛ Εποχής (7000-3000 π. Χ), είναι το σπήλαιο Φράγγχι στην Αργολίδα. Το σπήλαιο βρίσκεται σε έναν ασβεστολιθικό σχηματισμό βόρεια της περιοχής που ονομάζεται Κοιλιάδα, στην νότια πλευρά της Αργολίδας. Κατά την Παλαιολιθική και Μεσολιθική περίοδο το σπήλαιο υπήρξε καταφύγιο μετακινούμενων τροφοσυλλεκτών, ενώ κατά την Νεολιθική Περίοδο η κατοίκηση επεκτάθηκε εκτός του σπηλαίου, στον παρακείμενο υπαίθριο χώρο, όπου εντοπίστηκε το μεγαλύτερο μέρος της Νεολιθικής κεραμικής. Το μεγαλύτερο μέρος αυτού του οικισμού που ονομάζεται *Παραλία*, είναι σήμερα καταβυθισμένο λόγω της ανόδου της θαλάσσιας στάθμης¹²².

Η κεραμική της Τελικής Νεολιθικής στο Φράγγχι αντιστοιχεί με την κεραμική φάση FCP5 και τις υποκατηγορίες της (FCP 5.1a, FCP 5.1b, FCP 5.1c, FCP 5.1 & FCP 5.2)¹²³, η οποία, σε γενικότερα πλαίσια, χαρακτηρίζεται ως χονδροειδής¹²⁴. Αυτό το χαρακτηριστικό που προσδιορίζεται από την μεγάλη ευθρυπτότητα του πυρήνα των οστράκων, μπορεί να νοηθεί ως αποτέλεσμα ατελούς όπτησης. Η φάση FCP5 περιλαμβάνει μία μεγάλη ποικιλία αγγείων, πολλά από τα οποία έχουν κατασκευαστεί τυχαία, πιθανώς πρόχειρα και χωρίς κάποιο συνεκτικό και σταθερό σχέδιο. Τα περισσότερα κατασκευάστηκαν με έναν τρόπο ο οποίος προφανώς διαμορφώθηκε ανάλογα με τον κεραμέα, με την εκάστοτε περίπτωση και την οποιαδήποτε μελλοντική χρήση του¹²⁵. Ο πηλός είναι συνήθως ερυθρώπός, με πολλές **μη-πλαστικές** (Non-plastics) προσμείξεις και τα περισσότερα όστρακα περιλαμβάνουν μικρές ποσότητες ασβεστούχων εγκλεισμάτων. Επίσης, παρατηρούνται ερυθρά και γκρίζα γωνιώδη και σφαιρικά εγκλείσματα που αποτελούν και την πλειονότητα. Πολλά όστρακα φέρουν πολυάριθμες μικρές οπές στην επιφάνεια, αλλά και στα σπασίματα, στοιχείο που υποδηλώνει ότι κατά την κατασκευή τους χρησιμοποιήθηκαν οργανικά υλικά που στην συνέχεια κάηκαν, κατά την διαδικασία της όπτησης. Ο αριθμός, το μέγεθος, η σύσταση και η άτακτη διανομή των μη-πλαστικών υλικών, φανερώνει ότι οι κεραμείς έχουν συλλέξει την πρώτη ύλη από διαφορετικές τοποθεσίες. Το γεγονός ότι στα χονδροειδή αγγεία (>2cm),

¹²² Vitelli 1999: 1

¹²³ Vitelli 1999: 5

¹²⁴ Vitelli 1999: 64

¹²⁵ Vitelli 1999: 64

περιέχονται περισσότερες και μεγαλύτερες μη πλαστικές ουσίες (nonplastics), υποδηλώνει ότι οι τεχνίτες είχαν επίγνωση του πρωταρχικού ρόλου του κράματος, αλλά δεν ήταν τόσο επικεντρωμένοι στην λεπτομέρεια όσο οι προκάτοχοί τους, σχετικά με το είδος του κράματος που πρόκειται να χρησιμοποιήσουν¹²⁶.

Τα ιζήματα που ταυτίζονται με την κεραμική φάση FCP 5, χαρακτηρίζονται από την παρουσία του σημηκίτη, ενός ένυδρου πυριτικού ορυκτού του αργίλου, πολύ κοινό στις ξηρές περιοχές. Οι κολλώδεις και πλαστικές ιδιότητες του ορυκτού αυτού, καθώς και η αντοχή του σε υγρές ή ξηρές συνθήκες, το έκαναν εξαιρετικά διαδεδομένο και χρήσιμο για τους άπειρους αγγειοπλάστες¹²⁷.

Ωστόσο, αυτό που έχει σημαντικό ρόλο στην αντοχή των σκευών, είναι οι πρακτικές και ο βαθμός εξοικείωσης των αγγειοπλαστών με τις μεθόδους της όπτησης, κάτι που αντανακλάται και στα προϊόντα¹²⁸. Εν προκειμένω, η πλειονότητα των δειγμάτων κεραμικής αποτελούνται από μαύρους εύθρυπτους πυρήνες που υποδηλώνουν σύντομη όπτηση, χαμηλής θερμοκρασίας, στην οποία υποβλήθηκαν πριν ακόμα στεγνώσουν. Η καύσιμη ύλη προφανώς κάηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα, εκθέτοντας τα αντικείμενα σε μία οξειδωτική ατμόσφαιρα, ενώ αυτά ψύχονταν, προκαλώντας επίσης μελανές κηλίδες όπτησης στην επιφάνειά τους. Επίσης, η σύντομη διάρκεια ψησίματος μαρτυρείται από την παρουσία του καολινίτη, ενός αργοπυριτικού ορυκτού ο οποίος διατηρείται έως την θερμοκρασία της τάξεως των 400-500°C. Η παραπάνω ένδειξη επιβεβαιώνει μία σύντομη και χαμηλής θερμοκρασίας όπτηση, η οποία παράγει βαριά αγγεία, εύθρυπτα και περιορισμένης χρήσεως. Οι κεραμείς της φάσης αυτής, ενδεχομένως έχουν επιλέξει το συγκεκριμένο υλικό λόγω των περιορισμένων δυνατοτήτων πρόσβασης σε καύσιμη ύλη, σε χρόνο όπτησης, καθώς και των περιορισμένων αναγκών για μακροχρόνια κι εκτεταμένη χρήση των αγγείων¹²⁹.

Ανεξάρτητα από την επεξεργασία της επιφάνειας, όλοι οι κεραμείς ακολουθούσαν τις ίδιες κατασκευαστικές διαδικασίες¹³⁰. Τα μικρά αγγεία κατασκευάζονταν με την μέθοδο της τσιμπητής, από μία αρχική μάζα πηλού, ενώ τα μεγαλύτερα με την μέθοδο των κουλούρων οι οποίες ενώνονταν, όχι επιμελώς, επάνω

¹²⁶ Vitelli 1999: 64-65

¹²⁷ Vitelli 1999: 65

¹²⁸ Vitelli 1999: 65

¹²⁹ Vitelli 1999: 65

¹³⁰ Vitelli 1999: 66

σε μία δισκοειδής βάση. Κατά την διαδικασία αυτή, μερικοί τεχνίτες τοποθετούν τις κουλούρες ευθυγραμμίζοντας τις αρθρώσεις/ενώσεις τους, πράγμα που δημιουργεί μία «αδύναμη», κάθετη ζώνη στο αγγείο, σε αντίθεση με τις οριζόντιες ενωτικές γραμμές του, οι οποίες παρέχουν περισσότερη σταθερότητα. Τα στοιχεία αυτά μπορεί να είναι δηλωτικά είτε μίας αδιαφορίας εκ μέρους των κεραμέων για μακροχρόνια αντοχή των προϊόντων τους, είτε ως ένα/μία αποτέλεσμα/συνέπεια απειρίας¹³¹.

Επίσης, οι κεραμείς φαίνεται να έδειχναν περιορισμένο ενδιαφέρον για την συμμετρία των προϊόντων τους, καθώς και για την κατασκευή περίπλοκων σχημάτων. Οι προσπάθειές τους, κατά την τελειοποίηση των αγγείων, περιορίζονται στην επεξεργασία της ορατής επιφάνειας, παρά στην λιγότερη ορατή και οι κατασκευαστικές διαδικασίες φανερώσουν μεγαλύτερη μέριμνα για ταχεία παραγωγή και πρόσκαιρα ευπρεπή εμφάνιση των αγγείων, παρά για την μακροχρόνια αντοχή τους¹³².

Σχετικά με την επεξεργασία της επιφάνειας, οι αγγειοπλάστες χρησιμοποιούσαν ποικίλες τεχνικές. Τα περισσότερα αγγεία φέρουν ίχνη εσωτερικής απόξεσης η οποία πραγματοποιήθηκε όταν ο πηλός ήταν ακόμα υγρός, εύπλαστος και η απόξεση δημιουργούσε μία λεία επιφάνεια. Η διαδικασία αυτή, σε στεγνό πηλό, θα δημιουργούσε ένα τραχύ αποτέλεσμα. Ορισμένα αγγεία δεν παρουσιάζουν κανένα ίχνος επεξεργασίας πέρα από το βασικό στάδιο της κατασκευής τους, ενώ σε άλλες περιπτώσεις οι αγγειοπλάστες χρησιμοποιούν τα δάχτυλά τους για την λείανση της επιφάνειας, ειδικά της εσωτερικής, για την οποία έδειχναν, όπως αναφέρθηκε, ιδιαίτερη φροντίδα¹³³.

Στην φάση FCP 5 περιλαμβάνεται ακόσμητη έντριπτη κεραμική η οποία ταυτίζεται κυρίως με λεπτότεχνα σκεύη που μερικές φορές παρουσιάζουν μία πλήρη έντριπτη επεξεργασία. Τα αγγεία έχουν ψηθεί σε όλα τα χρώματα, από μαύρο έως βαθύ ερυθρό, ενώ λιγοστά, τυχαία όστρακα φέρουν θαμπές περιοχές με σχέδια, παρ' όλο που είναι ασαφές αν αυτές οι περιοχές είναι ζωγραφισμένες ή μη έντριπτες επιφάνειες¹³⁴.

¹³¹ Vitelli 1999: 66

¹³² Vitelli 1999: 66

¹³³ Vitelli 1999: 66

¹³⁴ Vitelli 1999: 67

Επίσης, μερικά λεπτότεχνα όστρακα από μεσαία και ενδεχομένως μεγαλύτερα αγγεία, διατηρούν στίγματα μίας κηρώδους ερυθρής χρωστικής ουσίας. Η λείανση πραγματοποιήθηκε όταν το αγγείο ήταν ακόμα αρκετά υγρό, πράγμα που διαπιστώνεται από την τροχιά του εργαλείου επάνω στο σώμα του αγγείου, όταν απομακρυνθεί το χρώμα. Το επίχρισμα προφανώς κατασκευάστηκε από ένα διαφορετικό διάλυμα πηλού από αυτό με το οποίο κατασκευάστηκε το αγγείο, και απομακρύνεται εύκολα χωρίς να αφήνει ίχνη. Η απομάκρυνση της επιφανειακής στρώσης του επιχρίσματος, ακόμα και με το νύχι, αφήνει μία κόκκινη χρωματική ουσία, σαν σκόνη, συνήθως πιο λαμπερή, πράγμα που σημαίνει ότι επηρεάστηκε σε μικρό βαθμό από την έκθεση σε υψηλές θερμοκρασίες. Ελάχιστα όστρακα φέρουν υπολείμματα γραπτής διακόσμησης¹³⁵. Η φάση αυτή επίσης περιλαμβάνει όστρακα με ερυθρή βαφή επάνω σε ανοιχτόχρωμο υπόστρωμα. Οι μαύρες κηλίδες που έχουν επηρεάσει τόσο το κόκκινο, όσο και το λευκό χρώμα, φανερώνουν ότι αυτή η βαφή πραγματοποιήθηκε πριν την όπτηση. Το λευκό χρώμα ποικίλει σε απόχρωση και πάχος, πράγμα που σημαίνει ότι ενδεχομένως επεξεργάζεται από διαφορετικούς τεχνίτες. Για την σύστασή του, μερικές φορές χρησιμοποιείται ένα ασβεστούχο διάλυμα ενώ για το κόκκινο χρώμα, χρησιμοποιούνται χρωστικές ουσίες πλούσιες σε οξειδία του σιδήρου. Τα χρώματα αυτά έχουν εφαρμοστεί είτε σε υγρή, είτε σε στεγνή επιφάνεια, είτε ακόμα σε ένα ήδη ψημένο αγγείο και έχουν επηρεαστεί ελάχιστα από το ψήσιμο¹³⁶.

Οι χρωματικές ουσίες, πλούσιες σε οξειδία του Μαγγανίου, ήταν γνωστές και χρησιμοποιήθηκαν από τους αγγειοπλάστες της FCP5 φάσης για απόδοση του μαύρου χρώματος των πολύχρωμων μοτίβων¹³⁷. Ανάλογες περιπτώσεις παρατηρήθηκαν τόσο στην Αρχαία Κόρινθο, όσο και στην γειτονική της θέση Γωνιά.

Η λευκή και ερυθρή διακόσμηση με κρούστα (Εικ. 17), η οποία επίσης περιλαμβάνεται στην φάση FCP5 του Φράγχι, θεωρείται το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της Ύστερης Νεολιθικής στην Ελλάδα. Στην κατηγορία αυτή, συνήθως μία λεπτή κρούστα λευκού κρυσταλλικού ανθρακικού άλατος καλύπτει την εξωτερική επιφάνεια των αγγείων, ενώ η εσωτερική καλύπτεται με μία ανεξέλεγκτη στρώση ερυθρωπού-πορτοκαλί χρώματος, η οποία απομακρύνεται με μεγάλη

¹³⁵ Vitelli 1999: 67

¹³⁶ Vitelli 1999: 67-68

¹³⁷ Vitelli 1999: 68

ευκολία. Η εφαρμογή αυτή φαίνεται να συνιστά μία διαδικασία που έπεται της όπτησης, καθώς πολλά αγγεία που φέρουν την συγκεκριμένη διακόσμηση παρουσιάζουν επίσης μελανές κηλίδες κάτω από την επιφάνεια της κρούστας, γεγονός που συνιστά ότι η όπτηση έχει προηγηθεί¹³⁸.

Οι ερυθρές χρωστικές ουσίες αποτελούνται από κινναβαρίτη, ένα σπάνιο ορυκτό του υδραργύρου που ανευρίσκεται στην κεραμική της νήσου Hvar στην Κροατία και στις Δαλματικές ακτές, στην Έφεσο και στο Λαύριο. Ο κινναβαρίτης, γνωστός και ως κιννάβαρι, υποτίθεται ότι κατά την αρχαιότητα αποτελούσε μία πιθανή πηγή χρωστικών ουσιών για την Νεολιθική κεραμική της Σάμου. Συνεπώς, στην περίπτωση που στο Φράγγθι εντοπίζονται ίχνη κινναβαρίτη, είναι σκόπιμο να αναζητηθούν οι δυνητικές πηγές του. Ο Κινναβαρίτης, όπως το οξειδίο του Μαγγανίου, είναι τοξικός και εξατμίζεται σε σχετικά υψηλή θερμοκρασία, πράγμα που σημαίνει ότι η χρήση του έγινε μετά την διαδικασία της όπτησης¹³⁹.

Λιγότερα από δεκαπέντε όστρακα διατηρούν ίχνη μοτίβων. Τρία μόνο όστρακα από το FCP 5.1 διαφέρουν από τα υπόλοιπα, καθώς φέρουν ταινίες γύρω από το χείλος, αλλά και στο εσωτερικό τους. Βρέθηκαν, επίσης, τμήματα από ένα θρυμματισμένο μαύρο τροπιδωτό κύπελλο με γραπτή έντριπτη διακόσμηση στο εσωτερικό κι εξωτερικό του. Τέλος, λιγότερα από 12 όστρακα από την φάση FCP5 περιλαμβάνουν ίχνη εγχάρακτης ή έντυπης διακόσμησης. Χαρακτηριστικά σχήματα αυτής της φάσης για το Φράγγθι, είναι το βαθύ κύπελλο ή τα πιθοειδή, οι φιάλες, τα σκυφοειδή, τα τηγάνια¹⁴⁰.

Οι χημικές αναλύσεις στα όστρακα της περιοχής φανερώνουν ότι η πρώτη ύλη συλλέχθηκε από τις γειτονικές περιοχές, πλησίον του σπηλαίου, οι οποίες είναι πλούσιες σε Μαγνήσιο (Mg), Ασβέστιο (Ca), Χρώμιο (Cr) και Νικέλιο (Ni)¹⁴¹. Οι πετρογραφικές, επίσης, αναλύσεις, έδειξαν ότι η κεραμική ύλη αποτελείται από αργιλώδη και λεπτιδολιθικά εγκλείσματα τα οποία προκαλούν την αλλοίωση των υδροξειδίων και οξειδίων του σιδήρου¹⁴². Η γενικότερη πετρογραφική κατάταξη των πετρωμάτων από το Φράγγθι, βασίζεται στην παρουσία ή μη των ανθρακικών εγκλεισμάτων και καταλοίπων, τα οποία ουσιαστικά είναι κρύσταλλοι ασβεστίου.

¹³⁸ Vitelli 1999: 68

¹³⁹ Vitelli 1999: 68

¹⁴⁰ Vitelli 1999: 68

¹⁴¹ Phelps 1986: 390

¹⁴² Phelps 1986: 395

Έτσι λοιπόν, με βάση το παραπάνω, μπορεί να ειπωθεί ότι μερικά όστρακα που περιέχουν ανθρακικά κατάλοιπα, είναι προϊόντα υλών από γειτονικές περιοχές της θέσης, ενώ η πηγή των έντριπτων κεραμικών, ανιχνεύεται στα ανατολικά του¹⁴³.

2.στ Μαστός

Υλικό της τελικής νεολιθικής περιόδου εντοπίστηκε και στην θέση Μεγάλος Μαστός, στην κοιλάδα Μπερμπάτι της Αργολίδας. Οι επιφανειακές έρευνες που διεξήχθησαν το 1999 αποτελούν τμήμα ενός ευρύτερου προγράμματος που πραγματοποιήθηκε από το Σουηδικό Ινστιτούτο και διήρκεσε σχεδόν εξήντα χρόνια¹⁴⁴. Λόγω της θέσης της, η κοιλάδα Μπερμπάτι αποτέλεσε το οικονομικό και πολιτικό δίκτυο το οποίο προφανώς τελούσε υπό τον έλεγχο είτε της Κορινθίας, από Βορρά, είτε της Αργολικής πεδιάδας από Νότο. Επίσης αρχαιολογικές έρευνες από το 1988 έως το 1999 έδειξαν με κάθε σαφήνεια ότι οι χερσαίοι δρόμοι ανάμεσα στα όρη που ενώνουν Βορρά και Νότο, αποτελούσαν σημαντικούς παράγοντες και για το εμπόριο προϊόντων, από την ΠΛ έως την ΠΕ περίοδο, κάτι που δικαιολογεί και την εποπτική θέση περιφερειακών μικρότερων θέσεων επάνω στους λόφους¹⁴⁵.

Οι ανασκαφικές εργασίες του 1930 και 1950 αποκάλυψαν μία μακρά προϊστορική ακολουθία κατοίκησης, από την Νεολιθική έως την Υστεροελλαδική, με δραστηριότητες ακόμα και κατά την Μεσαίωνα. Ωστόσο, κρίθηκε απαραίτητη η διεξαγωγή περαιτέρω ερευνών προκειμένου να εμπλουτιστούν οι πληροφορίες σχετικά με τις δραστηριότητες της θέσης¹⁴⁶. Η έρευνα αποκάλυψε μία σημαντική ποσότητα κεραμικής ΤΝΛ περιόδου διασκορπισμένη σχεδόν σε όλο τον λόφο¹⁴⁷. Η κεραμική που εντοπίστηκε είναι γενικά χονδροειδής, με εύθρυπτο υλικό και γκρι, μαύρα και ερυθρά εγκλείσματα. Το χρώμα της επιφάνειας κυμαίνεται από κιτρινωπό-ερυθρό έως σκούρο ερυθρωπό-γκρι και ερυθρωπό καφέ. Πολλά δείγματα παρουσιάζουν κηλίδες ανομοιογενούς όπτησης και μαύρο πυρήνα. Η επιφάνεια, στις περιπτώσεις των έντριπτων οστράκων είναι συνήθως μελανή, ενώ μερικά όστρακα έχουν τα χαρακτηριστικά της ΤΝΛ, όπως οι χοντροί μαύροι πυρήνες, οι τραχιές και

¹⁴³ Phelps 1986, 400

¹⁴⁴ Wells 1996: 17

¹⁴⁵ Wells 1996: 22-25

¹⁴⁶ Wells 1996: 28-30

¹⁴⁷ Johnson 1996: 43

έντριπτες επιφάνειες¹⁴⁸. Η έρευνα απέδωσε περίπου ένα δείγμα 120 οστράκων, ανάμεσα στα οποία κυριαρχούν τα κλειστά αγγεία ή τα πιθοειδή με λαιμό που σχηματίζουν μία ελαφρά καμπύλη στον ώμο. Το προφίλ του λαιμού μπορεί να είναι κοίλο ή πιο συχνά κατακόρυφο, με μία ελαφριά κλίση προς τα μέσα. Η διάμετρος του χείλους είναι μεγάλη σε πολλά αγγεία. Οι φιάλες (bowls) αντιπροσωπεύονται από μικρότερο αριθμό δειγμάτων. Το μέγεθός τους ποικίλει με βάση την διάμετρο τους, σε μεσαίου μεγέθους, με διάμετρο από 14 έως 18 cm, μεγάλου μεγέθους, με διάμετρο από 20 έως 24 cm και διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες α) τις βαθιές φιάλες (bowls), β) τα spreading bowls και γ) τα κύπελλα με χοανοειδή λαιμό (flaring rim). Τα σκεύη αυτά φέρουν πολλά χαρακτηριστικά της ΝΛ κεραμικής, όπως τα επίπεδα χείλη (flat lips), η γραπτή έντριπτη επιφάνεια, η εγχάρακτη ή η διάτρητη διακόσμηση καθώς και η πλαστική οδοντωτή διακόσμηση χείλους (piecrust decoration). Η τεχνική αυτή έχει παράλληλα στο Φράγχι, όπως και οι φιάλες με την διάτρητη διακόσμηση παραλληλίζονται με τεχνικές από την Κέα¹⁴⁹.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της κεραμικής στον Μαστό είναι οι αποφύσεις/λαβές. Οι αποφύσεις διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες α) τις ευρείες και σχεδόν ημικυκλικές αποφύσεις, β) τις στενότερες και περισσότερο οξείες/μυτερές και. Γ) τις διπλές αποφύσεις. Αποτελούν ιδιαίτερες χρονολογικές ενδείξεις, καθώς τοποθετούν την κεραμική της θέσης στο στάδιο ανάμεσα στην Ύστερη νεολιθική και την Τελική Νεολιθική¹⁵⁰.

Η συγκέντρωση των περισσότερων δειγμάτων κεραμικής στον νότιο τμήμα του λόφου, υποδεικνύει και την αντίστοιχη κατανομή της ανθρώπινης δραστηριότητας¹⁵¹. Ωστόσο, η μεγαλύτερη συγκέντρωση πιθοειδών και κυπέλλων στην ίδια πλευρά, δεν φαίνεται να είναι ενδεικτική κάποιας συγκέντρωσης σημαντικής πληθυσμιακής ομάδας για ειδικούς σκοπούς (συμπόσια), εντός του οικισμού. Αντιθέτως, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, η αριθμητική υπεροχή των μεγάλων αποθηκευτικών πιθοειδών, φαίνεται να σχετίζεται περισσότερο με οικιακή χρήση περιορισμένης εμβέλειας, παρά με μία μόνιμη γεωργική εγκατάσταση¹⁵².

¹⁴⁸ Johnson 1996: 45

¹⁴⁹ Johnson 1996: 45

¹⁵⁰ Johnson 1996: 47

¹⁵¹ Johnson 1996: 47

¹⁵² Johnson 1996: 47

Επίσης, η έρευνα καταδεικνύει την ύπαρξη ενός οικισμού που καλύπτει περίπου 2 εκτάρια στα νοτιοανατολικά του λόφου και η οποία φαίνεται να είναι η μεγαλύτερη της περιοχής¹⁵³. Το μέγεθος του οικισμού, η θέση του κοντά σε φυσικές πηγές νερού και το καλό έδαφος, καθώς και η παρουσία πολλών αποθηκευτικών αγγείων, υποδηλώνουν τον αγροτικό του χαρακτήρα. Αυτό επιβεβαιώνει την εντύπωση της διεύρυνσης/εξάπλωσης των νεολιθικών αγροτικών οικισμών στην ευρύτερη τοποθεσία της κοιλάδας Μπερμπάτι και την διασπορά των μικρών χωριών σε τοποθεσίες με μεγαλύτερες δυνατότητες για την αρόσιμη γεωργία¹⁵⁴.

Συζήτηση

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα από τις θέσεις που παρουσίασαν δραστηριότητα κατά την Τελική Νεολιθική Περίοδο στις περιοχές της Κορινθίας και της Αργολίδας, μπορούν να γίνουν μερικές συγκεντρωτικές διαπιστώσεις σχετικά με τα βασικά στάδια της τεχνολογικής διαδικασίας, τα οποία περιλαμβάνουν την αρχική κεραμική ύλη, το πλάσιμό, την κατασκευή του αγγείου, την όπτηση, την επιφανειακή επεξεργασία και την διακόσμηση. Στην περιοχή της Κορινθίας, θα έλεγε κανείς ότι οι πρακτικές σχετικά με την κατασκευή αγγείων, τα οποία αποτελούν αναπόσπαστο, ενδεικτικό και βασικό στοιχείο της καθημερινότητας, στο μεγαλύτερο ποσοστό στοχεύουν και προωθούν σκεύη που χαρακτηρίζονται από επιμέλεια και συνιστούν ιδιαίτερα προσεγμένες κατηγορίες κεραμικής. Η κεραμική ύλη που χρησιμοποιείται, στην συντριπτική πλειοψηφία, είναι εξαιρετικής ποιότητας, παρουσιάζοντας παράλληλα σχέσεις με ορεινότερες περιοχές, όπως η Φωκίδα και η Βοιωτία. Η ίδια επιμέλεια παρατηρείται και κατά την διαδικασία της όπτησης, τα αποτελέσματα της οποίας φανερόνουν έναν καλό και συντονισμένο έλεγχο της θερμοκρασίας, πιθανότατα σε κλίβανο. Το μεγαλύτερο ποσοστό των θραυσμάτων φανερώνει μία εξίσου καλή και προσεγμένη επεξεργασία της επιφάνειας των αγγείων, η οποία περιλαμβάνει ιδιαίτερα καλή λείανση στα ακόσμητα αγγεία και στην κοσμημένη κεραμική. Στο σχηματολόγιο κυριαρχούν τα ανοικτά και χρηστικά αγγεία, όπως οι

¹⁵³ Johnson 1996: 49

¹⁵⁴ Johnson 1996: 49

φιάλες, τα ποτήρια, οι πρόχοι, σε μία ποικιλία σχημάτων και διακόσμησης που φανερώνει εξαιρετική φαντασία, ποικιλία και ευρηματικότητα.

Το κεραμικό σύνολο από την Κορινθία σχετίζεται με ελάχιστα αρχιτεκτονικά γύρω από την Ναό του Απόλλωνα¹⁵⁵, καθώς και με ελάχιστα δείγματα από την θέση Γωνιά. Τα ύστερα νεολιθικά αρχιτεκτονικά υπολείμματα της Κορίνθου, κατατετημημένα από επανειλημμένες μεταγενέστερες εισχωρήσεις και διαταραχές, υποδηλώνουν την παρουσία μίας οικίας. Στον Νότιο Τομέα της εντοπίστηκε πήλινο δάπεδο με οπές, μία εστία καθώς και δύο βόθροι, (Α και Β). Το ερώτημα που προκύπτει σε αυτή την πρώιμη φάση της Εποχής του Χαλκού, είναι εάν η παρουσία της εστίας υποδεικνύει ενδεχομένως κάποιες συλλογικές ενέργειες, ανάλογες με αυτές που πιστοποιούνται σε μεταγενέστερες περιόδους, καθώς τα δωμάτια με εστία θεωρούνται ως σημαντικοί πυρήνες αλληλεπίδρασης¹⁵⁶, όπως θα δούμε στην συνέχεια. Αυτός ο νότιος τομέας φαίνεται να ήταν μία υπαίθρια αυλή ή ένας χώρος εργαστηρίου και χωρίζονταν από το βόρειο τμήμα της οικίας με έναν πλακόστρωτο διάδρομο¹⁵⁷. Τα αρχιτεκτονικά υπολείμματα από την γειτονική θέση Γωνιά, αφορούν επίσης ελάχιστους τοίχους και ίχνη πήλινων δαπέδων¹⁵⁸.

Οι θέσεις όπου εντοπίστηκε δραστηριότητα στην Αργολίδα, θα έλεγε κανείς ότι παρουσιάζουν μία τροποποιημένη εικόνα που σχετίζεται με την κατασκευή χειροποίητης και χονδροειδούς κεραμικής, λιγότερο επιμελημένης. Αναλυτικότερα, παρατηρήθηκε ότι σε πολλές περιπτώσεις δεν ήταν εφικτός ο έλεγχος της θερμοκρασίας κατά την διαδικασία της όπτησης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ευθρυπτότητα των αγγείων (γεγονός που φανερώνει μη επιμελή και σύντομη όπτηση χαμηλής θερμοκρασίας), την θραύση τους, λόγω της έκθεσής τους σε μεγάλη θερμοκρασία, την έλλειψη συμμετρίας και το κακό χρωματικό αποτέλεσμα της επιφάνειάς τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις, επίσης, φανερώνονται ενδείξεις συγκόλλησης των σκευών μετά την όπτησή τους, ενώ σε άλλες φαίνεται τα αγγεία να έχουν κατασκευαστεί με τυχαίο τρόπο και χωρίς σχέδιο, φαινόμενο που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένδειξη αδιαφορίας των κεραμέων για μακροχρόνια χρήση των σκευών ή απειρίας. Το σχηματολόγιο περιλαμβάνει κυρίως αποθηκευτικά αγγεία, όπως πιθοειδή, που φαίνεται να σχετίζονται περισσότερο με οικιακή χρήση

¹⁵⁵ Weinberg 1937: 524

¹⁵⁶ Peperaki 2010: 250

¹⁵⁷ Lavezzi 1978: 412

¹⁵⁸ Blegen 1930: 59

περιορισμένης εμβέλειας, και σε μικρότερο ποσοστό φιάλες, απλές, αγγεία με πόμα (πυξίδες;). Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της περιόδου είναι η ύπαρξη αποφύσεων, λόγω του ότι αποτελούν ιδιαίτερες χρονολογικές ενδείξεις. Κοινό χαρακτηριστικό των δύο περιοχών είναι η παρουσία αποφύσεων/λαβών, σε σκεύη τα οποία συνδέονται με ιδιαίτερες οικονομικές παραμέτρους, όπως η διαφαινόμενη εμπορική δραστηριότητα της Αρχαίας Κορίνθου και του Μαστού. Η παρουσία αποφύσεων ενδεχομένως ενέχει το στοιχείο της λειτουργικότητας αυτών των σκευών, έναντι των χονδρότεχνων/αποθηκευτικών.

Το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της κεραμικής των θέσεων της Κορινθίας που παρουσιάστηκαν παρουσιάζουν ενδείξεις επιμελούς και εξειδικευμένης εργασίας, ενδεχομένως θα πρέπει να συνδεθεί με τις ευρύτερες κοινωνικό-ιστορικές συνθήκες της περιοχής. Η Αρχαία Κόρινθος και οι περιφερειακές θέσεις ήταν εκτενώς κατοικημένες καθ' όλη την διάρκεια της Νεολιθικής περιόδου. Η κοινωνία της Αρχαίας Κορίνθου προφανώς ασχολήθηκε ή τουλάχιστον επηρεάστηκε από τις συνέπειες της ανταλλαγής και του εμπορίου¹⁵⁹ που της παρείχε το γεωγραφικό πλεονέκτημα της θέσης και θεωρείται πως την ισχυροποίησε ήδη από την αρχή της νεολιθικής περιόδου, καθώς υπήρξαν ενδείξεις επαφών και ανταλλαγών, τόσο με κοντινές περιοχές, όπως η Φωκίδα, η Βοιωτία και η Θεσσαλία, όσο και με περιοχές της Αδριατικής.

Ο οικισμός της Κορίνθου ενδεχομένως έχει ξεκινήσει τον ιστορικό του ρόλο ως διαμετακομιστικός σταθμός που ενώνει το Αιγαίο με την Αδριατική κι αυτός ο ρόλος επηρέασε και γειτονικές θέσεις, όπως η Γωνιά¹⁶⁰, η οποία θέση, σύμφωνα με τον Lavezzi σχετίζεται με κάποιους φορείς του νεολιθικού πολιτισμού οι οποίοι εγκαταστάθηκαν περιοχή του Ισθμού, και τα κεραμικά τους προϊόντα φανέρωναν συγγενικές σχέσεις με τους σύγχρονους τους κατοίκους της Θεσσαλίας¹⁶¹. Επίσης, πολλοί κεραμικοί τύποι της θέσης βρίσκουν παράλληλα σε περιοχές της Φωκίδας, απέναντι από τον Κορινθιακό, όπως και σε θέσεις του Αιγαίου και της Κρήτης. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει σχέσεις, υλικές ή ιδεολογικές επαφές και πιθανώς κάποια ίχνη σύνθετης κοινωνικής οργάνωσης, εντός της οποίας λειτουργούσαν τοπικής

¹⁵⁹ Lavezzi 1978: 432

¹⁶⁰ Lavezzi 1978: 432

¹⁶¹ Lavezzi 1978: 70

εμβέλειας κεραμικά εργαστήρια που παρήγαγαν για μη εξαρτημένους καταναλωτές¹⁶².

Οι επιμελημένες επεξεργασίες σκευών, τόσο από την Γωνιά όσο και από την Αρχαία Κόρινθο, δεν θα μπορούν να νοηθούν ως κάτι άλλο πέρα από συνειδητές και προ-καθορισμένες επιλογές μίας κοινωνίας που υλοποιούνται στα τοπικά εργαστήρια λίγων τεχνιτών¹⁶³. Η υπεροχή των χρηστικών σκευών, έναντι των αποθηκευτικών, υποδεικνύει τον ενδεχομένως ιδιαίτερο χαρακτήρα της κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης της περιοχής, ο οποίος στηρίζονταν περισσότερο στο εμπόριο και την οικονομία, παρά στην αγροτική καλλιέργεια, κάτι που προφανώς αποτέλεσε κριτήριο για την κατασκευή και προώθηση ανάλογων αγγείων.

Στην Αργολίδα, σε αντίθεση με την βορειότερη Πελοπόννησο ή την Θεσσαλία, ο πληθυσμός μειώνεται και θα έλεγε κανείς ότι συγκεντρώνεται γύρω από κομβικές θέσεις.¹⁶⁴ Κατάλοιπα περιορισμένης δραστηριότητας κατά την ΤΝ βρέθηκαν συγκεντρωμένα στην περιοχή ΙΒ της Λέρνας, σε έναν αριθμό λάκκων, καθώς και σε δύο ταφές αρκετά μέτρα μακριά από τους λάκκους¹⁶⁵. Σύμφωνα με εθνογραφικές μελέτες, η απόθεση των ανθρώπινων καταλοίπων σε λάκκους, φανερώνει μία τάση σύνδεσης του παρόντος με το παρελθόν, μίας ταύτισης των ιδίων τόσο με τον τόπο τους, όσο και με τους προγόνους τους. Αν τα σπασμένα αγγεία συμβόλιζαν επιπλέον ένα είδος κοινωνικής ρήξης, θα μπορούσαν να αφορούν στην ρήξη που δημιουργήθηκε κατά την απομάκρυσή τους από τον χώρο και τους προγόνους τους. Ίσως η ρήξη αυτή συνίστατο στην διάλυση μίας κοινωνικής ομάδας που είχε συγκεντρωθεί με αφορμή κάποια ιδιαίτερη περίπτωση και τώρα διασκορπίζονταν σε διάφορες κατευθύνσεις. Το ενδεχόμενο αυτό έρχεται να επιβεβαιώσει την παραπάνω διαπίστωση, ότι στην Αργολίδα δεν φαίνεται να υπάρχουν αγροτικοί οικισμοί μακροχρόνιας κατοίκησης σε μία τοποθεσία, πράγμα που θα μπορούσε να ευνοήσει ή να ενθαρρύνει την δημιουργία μεγαλύτερων και πιο σύνθετων κοινοτήτων και, κατ' επέκταση, να ενθαρρύνουν την τεχνολογική εξειδίκευση¹⁶⁶. Η διαπίστωση αυτή φαίνεται να ισχύει στην περίπτωση του Φράγγχι, όπου με βάση όσα δεδομένα παρουσιάστηκαν, το κεραμικό υλικό της θέσης

¹⁶² Perles 1999: 99

¹⁶³ Perles 1999: 102

¹⁶⁴ Runnels C.N. and Tj. H van Andel 1987: 310

¹⁶⁵ Vitelli 1999: 146

¹⁶⁶ Vitelli 1999: 149

κατασκευάστηκε για περιορισμένη χρήση, κρίνοντας από την πρόχειρη επιμέλεια της κατασκευής, της όπτησης, της διακόσμησης¹⁶⁷. Τα περισσότερα σκεύη φαίνεται να έχουν κατασκευαστεί πιθανώς για ειδικούς τελετουργικούς σκοπούς και η μεγάλη ποικιλία, ειδικά των κοσμημένων αγγείων, μπορεί να είναι ενδεικτική τόσο των επαφών των πληθυσμιακών ομάδων μεταξύ τους, όσο και με ευρύτερες θέσεις του Αιγαίου.¹⁶⁸ Η διαφαινόμενη προχειρότητα που χαρακτηρίζει το υλικό, προφανώς δεν είναι ανεξάρτητη από τον περιστασιακό χαρακτήρα της κατοίκησης¹⁶⁹. Από την άλλη, όμως, η παρουσία των έντονα έντριπτων αλλά και των λεπτότεχνων στιλβωμένων και μελανών αγγείων, σε διάφορα σχέδια, πρέπει να υποδηλώνουν ένα περαιτέρω βήμα στην πολιτιστική εξέλιξη της Τελικής Νεολιθικής. Τα σκεύη αυτά κατασκευάζονται από πιθανώς περισσότερο έμπειρους και εξειδικευμένους τεχνίτες οι οποίοι ακολουθούν κανόνες και μοτίβα, και ουσιαστικά τα προϊόντα τους μπορούν να θεωρηθούν ως μία εξέλιξη της Μεσολιθικής Urfirnis.

Όλο αυτό το πλαίσιο των σχέσεων, προφανώς έχει καθιερωθεί και έχει προκύψει ως αποτέλεσμα της γεωγραφικής θέσης του σπηλαιού δίπλα στην θάλασσα, καθώς και των επακόλουθων δυνατοτήτων για επαφές που αυτή η θέση του παρέχει μέσω των θαλασσίων δρόμων. Οι ευκαιρίες και οι δυνατότητες που είχαν, μέσω θαλάσσης, να φτιάχνουν δυνατότερα σκαριά, να ψάχνουν νέες πηγές πρώτων υλών, να ανακαλύπτουν τεχνικές και νέες αγορές, οδήγησαν και διαμόρφωσαν την αγγειοπλαστική σε αντίστοιχα/ανάλογα τεχνολογικά και υφολογικό επίπεδο, σύμφωνα με το ευρύτερο ιδεολογικό τους πλαίσιο, τις ανάγκες τους, τις προτεραιότητές τους και τις εμπορικές ή οικονομικές φιλοδοξίες τους¹⁷⁰. Οι ανάγκες αυτές καλύπτονται από αυτόνομες και ανεξάρτητες ομάδες αγγειοπλαστών που αναπτύσσουν το προσωπικό τους ύφος – αν κρίνει κανείς από την ποικιλομορφία – και παράγουν αντικείμενα ως απόρροια κοινωνικών επιλογών¹⁷¹.

Όμως, ποια είναι η σχέση μεταξύ των παραπάνω κοινωνικών και οικονομικών δεδομένων με τα αντίστοιχα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της τεχνολογίας; Στην εισαγωγή αναφέρθηκε ότι η Διαδικαστική αρχαιολογία ορίζει την τεχνολογία ως ένα μέρος ενός ευρύτερου συστήματος και πλαισίου, που επηρεάζει και επηρεάζεται

¹⁶⁷ Vitelli 1999: 92

¹⁶⁸ Vitelli 1999: 93

¹⁶⁹ Vitelli 1999: 102

¹⁷⁰ Vitelli 1999: 103

¹⁷¹ Vitelli 1999: 104

αμφίδρομα από τα υπόλοιπα μέρη του. Η εναλλακτική αυτή προσέγγιση θέτει ερωτήματα στις παραδοσιακές υποθέσεις σχετικά με τη σχέση "μεταξύ" τεχνολογίας και κοινωνίας, επικεντρώνοντας ρητά την προσοχή της στις κοινωνικοπολιτικές δυναμικές και τα ιδεολογικά συστήματα που αποτελούν την βάση της τεχνολογικής πρακτικής μέσα στον χώρο και τον χρόνο¹⁷². Έτσι λοιπόν, το προϊόν των παραπάνω προσεγγίσεων είναι μία εκ νέου θεώρηση της τεχνολογίας που την ορίζει ως ένα διαδεδομένο και ισχυρό σύστημα κοινωνικο-υλικών πρακτικών, δομημένο επάνω σε ατομικά και ομαδικά συμφέροντα, ομαδικές και ατομικές ιδεολογίες, πολιτικές, ταυτότητες, συμβολικές αναπαραστάσεις, ικανότητες και τρόπους δράσης¹⁷³. Οι δυναμικές αυτές ενώνονται προκειμένου να δημιουργήσουν σημαντικά πλαίσια εντός των οποίων οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν ταυτόχρονα, τόσο μεταξύ τους όσο και με τον υλικό κόσμο, σε έναν ιστό κοινωνικής και υλικής δυναμικής που συμβάλει στην δημιουργία και την μεταποίηση της κοινωνίας¹⁷⁴.

Κατ' αυτή την έννοια, μπορεί να ειπωθεί ότι το δεδομένο κοινωνικό-οικονομικό «σύστημα» της Κορινθίας, το οποίο ορίζεται από την κομβική θέση των οικισμών του, τον διαμετακομιστικό του ρόλο και την πιθανή συνεπακόλουθη ανάπτυξη των οικογενειακών δεσμών, αποτέλεσε το σημαντικό πλαίσιο εντός του οποίου οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν τόσο μεταξύ τους όσο και με τον υλικό κόσμο, σε έναν ιστό νοηματοδοτημένων σχέσεων. Ο υλικός κόσμος, ως διαμεσολαβητής των ανθρώπινων σχέσεων και διαμορφωτής των, μπορεί να νοηθεί ως συνειδητή και προκαθορισμένη επιλογή μίας κοινωνίας με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Συνεπώς, οι επιμελημένες επεξεργασίες σκευών, τόσο από την Γωνιά όσο και από την Αρχαία Κόρινθο, αποτελούν προϊόντα ενός συγκεκριμένου κοινωνικό-οικονομικού πλαισίου που προσδιορίζεται από την ύπαρξη αρχιτεκτονικών δομών και μερικών, πιθανών, ενδείξεων αναπτυγμένων οικογενειακών δεσμών. Επάνω στην ίδια θεωρητική βάση, το κεραμικό υλικό από την Αργολίδα που σχετίζεται με την κατασκευή χειροποίητης και λιγότερο επιμελημένης χονδροειδούς κεραμικής, μπορεί να νοηθεί ως προϊόν ανάλογων κοινωνικών και οικονομικών παραμέτρων, όπως αναλύθηκαν παραπάνω. Κατά την αλληλεπίδραση των ανθρώπων με τα αντικείμενα αναπτύσσεται μία «επικοινωνία», στα πλαίσια της οποίας «τα αντικείμενα δρουν» και είναι σε θέση να επηρεάσουν την δράση των ανθρώπων, μέσα από έναν μη λεκτικό και μη συμβολικό

¹⁷² Dobres – Hoffman 1994: 1-2

¹⁷³ Dobres – Hoffman 1994: 2

¹⁷⁴ Dobres – Hoffman 1994: 2-3

διάλογο, που καθορίζεται πλήρως από το εκάστοτε κοινωνικό-ιστορικό πλαίσιο¹⁷⁵. Το σημαντικό είναι ότι ο τρόπος επικοινωνίας μεταξύ ανθρώπων και υλικών, στο πλαίσιο των κοινωνικών πρακτικών, είναι πολύ ισχυρός και έχει την ικανότητα να διαμορφώνει την υλική πραγματικότητα¹⁷⁶, κάτι που φάνηκε στις περιπτώσεις της Αργολίδας και της Κορινθίας. Μπορεί να σημειωθεί ότι η επικοινωνία μεταξύ ανθρώπων και αντικειμένων χαρακτηρίζεται ως μία «σηματοδοτημένη συμπεριφορά» (signaling behavior), ως ένα πλαίσιο κοινωνικών κανόνων και συμπεριφορών που επιτυγχάνεται μέσα από την απόκτηση, την κατοχή και την επίδειξη των υλικών αγαθών. Η σηματοδοτημένη αυτή συμπεριφορά γίνεται αποδεκτή χωρίς καμία αντίσταση από τα μέλη της κοινωνίας, ως μία τυπική διαδικασία η οποία συνάδει με τα ευρύτερα κοινωνικά πρότυπα και τις κοινωνικές νόρμες. Εν ολίγοις, η διαπραγμάτευση με τον υλικό κόσμο καθίσταται η πιο σημαντική κοινωνική συμπεριφορά¹⁷⁷.

Κεφάλαιο 3. Πρωτοελλαδική Ι

3.α Κοράκου

Η ΠΕ Ι φάση για την Κορινθία είναι καλύτερα πιστοποιημένη στις θέσεις Κοράκου και Τσούγκιζα. Η φάση αυτή εντοπίστηκε για πρώτη φορά το 1915-1916 στον οικισμό Κοράκου, τρία χιλιόμετρα δυτικά της νέας πόλης της Κορίνθου και περίπου ένα χιλιόμετρο ανατολικά από το αρχαίο λιμάνι του Λεχαίου, σ' έναν λόφο ελάχιστης απόστασης από την θάλασσα. Η σημασία της θέσης έγκειται στο γεγονός ότι μετά την ΝΛ περίοδο παρουσιάζει ενδείξεις κατοίκησης που εμπίπτουν και στις τρεις ΠΕ υποπεριόδους¹⁷⁸. Στην θέση βρέθηκε μία μεγάλη ποσότητα χειροποίητης κεραμικής (100.000 όστρακα), τα σχήματα της οποίας δεν παρουσιάζουν ακρίβεια και συμμετρία, ως φυσικό επακόλουθο των περιορισμένων κατασκευαστικών

¹⁷⁵ Maran 2012: 2

¹⁷⁶ Maran 2012: 2

¹⁷⁷ Hahn 2012: 7

¹⁷⁸ Blegen 1921: 1

δυνατοτήτων. Στο υλικό της θέσης περιλαμβάνεται α) ανεπίχριστη κεραμική, β) επιχρισμένη κεραμική, γ) στιλβωτή (glazed ware), δ) γραπτή, ε) ακόσμητη, καθώς και στ) ένα μικρό δείγμα χονδροειδούς κεραμικής¹⁷⁹.

Στην κατηγορία όπου ανήκει η ανεπίχριστη κεραμική, η ποιότητα της πρώτης ύλης δεν είναι καλή, συνήθως ο πηλός φέρει πολλές προσμείξεις και το ψήσιμο είναι ατελές. Η επιφάνεια είναι ερυθροπού χρώματος, ερυθρού ή μαύρου, ή εντελώς μαύρου με αποχρώσεις που ποικίλουν μεταξύ ερυθρού και μαύρου. Τα ίχνη του στιλβωτικού εργαλείου δεν είναι ορατά, το υλικό είναι πολύ εύθραυστο και γι' αυτό ο αριθμός των αγγείων που μπορούν να αποκατασταθεί είναι περιορισμένος. Στα περιορισμένα δείγματα εντοπίζονται πινάκια (saucers), φιάλες, πρόχοι με πλατύ στόμιο, βαθιά πιθοειδή, ραμφόστομες φιάλες και ασκόμορφα αγγεία. Σε μερικές περιπτώσεις η βάση των αγγείων είναι επίπεδη, ενώ σε άλλες παρατηρείται μία εσωτερική κοιλότητα, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί το πρώιμο στάδιο της μετέπειτα υπερυψωμένης βάσης¹⁸⁰. Ένας μικρός αριθμός αυτών των αγγείων φέρει εγγάρακτα μοτίβα, μερικά εκ των οποίων είναι αρκετά έντονα, ορισμένα φέρουν λευκό χρώμα, ενώ το σχήμα των μοτίβων, όπως η σπείρα, παραπέμπει σε αντίστοιχα πρωτοκυκλαδικά παράλληλα (Εικ. 18).

Στην κατηγορία της επιχρισμένης κεραμικής, τα στοιχεία που την προσδιορίζουν είναι η έντονα λειασμένη επιφάνεια, η οποία ενδεχομένως διατηρεί την ίδια τεχνική που παρατηρούνταν κατά την νεολιθική περίοδο¹⁸¹. Τα σχήματα της κατηγορίας αυτής φέρουν στοιχεία πολύ καλής κατασκευής και καλής όπτησης. Η επιφάνεια είναι καλυμμένη με ένα λείο καστανό, ερυθρό-κίτρινο ή γκρίζου τόνου επίχρισμα, με ορατά τα ίχνη του εργαλείου. Στο σχηματολόγιο περιλαμβάνονται μικρές φιάλες και ρηγά κύπελλα, ενώ παρατηρούνται δύο νέα σχήματα, η ραμφόστομη φιάλη και οι ασκοί (Εικ. 19)¹⁸². Κεραμική ίδιου τύπου έχει βρεθεί σε ικανοποιητικές ποσότητες στην Φυλακωπή της Μήλου¹⁸³.

Η κατηγορία της βερνικωτής κεραμικής (glazed ware), που εντοπίστηκε στην θέση, χωρίζεται σε εκείνα τα αγγεία που φέρουν μερική και σε εκείνα που φέρουν ολική κάλυψη του αγγείου με γάνωμα/εφυάλωση. Πρώτη φορά πιστοποιήθηκε από

¹⁷⁹ Blegen 1921: 4

¹⁸⁰ Blegen 1921: 4

¹⁸¹ Blegen 1921: 5

¹⁸² Blegen 1921: 5

¹⁸³ Blegen 1921: 5

τον Furtwangler στον Ορχομενό της Βοιωτίας και ονομάστηκε Urfirnis. Στα αγγεία που το στιλβωμένο επίχρισμα εφαρμόζεται τμηματικά, ο πηλός είναι ερυθρωπός ή κιτρινοπράσινου χρώματος και μερικές φορές αμμώδης. Τα σκεύη αυτά δεν είναι κατασκευασμένα με προσοχή και συνήθως παραμορφώνονται κατά την διάρκεια της όπτησης. Στην κατηγορία αυτή παρατηρείται μόνο ένα λεπτό υδαρό διάλυμα χρώματος εφαρμοσμένο στο αγγείο με μάλλον ακανόνιστο τρόπο. Το χρώμα της στίλβωσης/εφυάλωσης είναι γενικά ανάμεσα στο κόκκινο και το καφέ. Το σχηματολόγιο αυτής της κατηγορίας περιλαμβάνει πινάκια, την ραμφόστομη φιάλη, και τον ασκό¹⁸⁴.

Τα αγγεία που είναι ολοκληρωτικά εφυαλωμένα, φέρουν ένα λευκό γάνωμα σε όλη την επιφάνειά τους, με εμφανή τα σημάδια του εργαλείου. Το χρώμα είναι ερυθρό και καστανό με μαύρες αποχρώσεις. Στο σχηματολόγιο περιλαμβάνονται χαμηλά φιαλίδια (πιάτα), ραμφόστομες φιάλες, ασκοί, πιθοειδή (μεταγενέστερη υδρία)¹⁸⁵.

Στην θέση Κοράκου εντοπίζεται και κεραμική με διακόσμηση, του τύπου σκοτεινού επί ανοικτού¹⁸⁶. Ο πηλός εδώ είναι καλός και το αγγείο είναι ολόβαφο. Η προετοιμασία του υποστρώματος γίνεται από το ίδιο διάλυμα που καλύπτει το υπόλοιπο αγγείο και τα χρώματα που χρησιμοποιούνται για τα μοτίβα είναι το βαθύ κόκκινο, το καστανοκόκκινο ή μαύρο. Το μοτίβο είναι απλό και συνίσταται σε παράλληλες γραμμές που συνδέονται συχνά με εγκάρσιες γραμμές. Ο πηλό είναι ίδιος με την προηγούμενη κατηγορία, ενώ η επιφάνεια του αγγείου παρασκευάζεται με ένα κρεμώδες λευκό ή κιτρινωπό πράσινο επίχρισμα, το οποίο είναι συνήθως ελαφρώς γυαλισμένο. Τα ζωγραφισμένα γραμμικά μοτίβα, είναι σχεδόν πάντα σε ζώνες, σε χρώμα, παρόμοια με εκείνα της κατηγορίας που φέρει γάνωμα. Τα μοτίβα που συνήθως χρησιμοποιούνται είναι οι ζώνες παράλληλων γραμμών, τα τρίγωνα, οι ρόμβοι και τα ζιγκ-ζαγκ και τα χρώματα που επιλέγονται είναι το καστανό ή το μαύρο. Τα σχήματα που φέρουν τον παραπάνω τύπο, είναι οι ασκοί, τα κύπελλα με λαβή, καθώς κι ένας νέος τύπος, τα δίωτα αγγεία (tankards), με μεγάλο λαιμό (Εικ. 20)¹⁸⁷.

¹⁸⁴ Blegen 1921: 6

¹⁸⁵ Blegen 1921: 6

¹⁸⁶ Blegen 1921: 8

¹⁸⁷ Blegen 1921: 9

Στην διακόσμηση λευκού επί σκοτεινού, ο πηλός είναι αρκετά καλός. Η επιφάνεια των αγγείων είναι καλυμμένη με ένα μαύρο ή βαθύ κόκκινο χρώμα που απομακρύνεται εύκολα. Το λευκό χρώμα δεν είναι τόσο ανθεκτικό, με αποτέλεσμα να απομακρύνεται εξίσου εύκολα, αφήνοντας ίχνη. Στην θέση Κοράκου βρέθηκαν λιγοστά δείγματα αυτής της κατηγορίας από τα οποία δεν κατέστη δυνατό να αποκατασταθεί κανένα αγγείο. Υλικό με παρόμοια διακόσμηση βρέθηκε στον Ορχομενό και στην Αγία Μαρίνα Φωκίδας¹⁸⁸.

Μαζί με τα παραπάνω δείγματα βρέθηκε και μία σημαντική ποσότητα ακόσμητης και μη επιχρισμένης ή λειασμένης κεραμικής, με την ίδια, μεταξύ τους, κεραμική ύλη (Εικ. 21). Τα αγγεία αυτής της κατηγορίας είναι λιγότερα προσεγμένα, ενώ ο ερυθρωπός ή κιτρινοπράσινος πηλός είναι σχεδόν ημίχονδρος και πορώδης. Στο σχηματολόγιο περιλαμβάνονται τα χαμηλά φιαλίδια που φέρουν ίχνη ατελούς όπτησης, ραμφόστομες φιάλες και ασκοί¹⁸⁹.

Τέλος, βρέθηκαν θραύσματα μαγειρικών σκευών, μερικά εκ των οποίων έχουν στιλβωμένη επιφάνεια, ενώ άλλα είναι τελείως άβαφα. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται οι φιάλες, οι μαγειρικοί δίσκοι και τα αποθηκευτικά πιθοειδή¹⁹⁰.

3.β Τσούγκιζα

Στο Αιγαίο, η μετάβαση από την ΤΝ στην ΠΕ I δεν είναι πουθενά ξεκάθαρη και, δυστυχώς, οι ενδείξεις από την Τσούγκιζα δεν συμβάλλουν ιδιαίτερα στην αποσαφήνιση του προβλήματος. Παρ' όλο που τα όσα αποδεικτικά στοιχεία της θέσης είναι όντως σημαντικά, αυτά τοποθετούνται χρονικά στο τέλος της ΠΕ I και στην μετάβαση προς την ΠΕ II¹⁹¹. Ως εξέλιξη των ανασκαφικών εργασιών του Harland το 1926, το αρχαιολογικό πρόγραμμα της Νεμέας το 1981 και 1982 ερεύνησε τα κατώτερα στρώματα στην κορυφή του λόφου της Τσούγκιζας, εντοπίζοντας μία μεγάλη ποσότητα πρωτοελλαδικού I-II υλικού, ειδικότερα στον Τομέα 5 (EU5)¹⁹². Η κεραμική αυτή είναι χειροποίητη, πιθανότατα από εργαστήρια μικρής τοπικής

¹⁸⁸ Blegen 1921: 11

¹⁸⁹ Blegen 1921: 11

¹⁹⁰ Blegen 1921: 13

¹⁹¹ Pullen 2011: 37

¹⁹² Pullen 2011: 41

κλίμακας. Το υλικό χωρίζεται σε δέκα κατηγορίες βασισμένες σε έναν συνδυασμό τριών γνωρισμάτων: την διακόσμηση της επιφάνειας, την επεξεργασία της και το υλικό των αγγείων. Οι κατηγορίες αυτές περιλαμβάνουν α) την ερυθρόχρωμη μη έντριπτη κεραμική, β) την έντριπτη ερυθρόχρωμη, γ) την λεπτότεχνη έντριπτη κεραμική καστανού χρώματος, δ) την λεπτότεχνη κεραμική καστανού χρώματος, ε) την ημιχονδροειδή γραπτή κεραμική καστανού χρώματος, στ) την λεπτότεχνη έντριπτη κεραμική, ζ) την ημιχονδροειδής έντριπτη και γραπτή, η) την ημιχονδροειδής, θ) την απλή χονδροειδής κεραμική και ι) την εισηγμένη¹⁹³.

α) Η ερυθρόχρωμη, μη έντριπτη κεραμική είναι σκληρή, με ατελή όπτηση και μεγάλες προσμείξεις. Η επιφάνειά της είναι εξομαλυμένη, άλλα όχι έντριπτη και φέρει ένα λεπτό, ομοιόμορφο θαμπό ερυθρό χρώμα. Στο σηματολόγιο αυτής της κατηγορίας περιλαμβάνεται η υψίποδη φιάλη, με οριζόντια η κυρτά χείλη σε κωνική ή επίπεδη βάση (Εικ. 22)). Ένας μεγάλος αριθμός επίπεδων βάσεων φέρει αποτυπώματα ψάθας στο κατώτατο τμήμα τους¹⁹⁴.

β) Η έντριπτη ερυθρόχρωμη κεραμική διακρίνεται από την προηγούμενη κατηγορία με βάση το ερυθρό χρώμα, την ποιοτική λείανσή της και το πάχος του αλειφώματος. Ένας αριθμός μεγάλων αγγείων με τα παραπάνω χαρακτηριστικά αποτελείται από αμμώδη, ομοιόμορφα ψημένο πηλό και ένα θαμπό ερυθρό χρώμα. Επίσης, στο σηματολόγιο περιλαμβάνεται και ένας αριθμός μικρών κυπέλλων πόσεως με ερυθρή βαφή και εξαιρετικής ποιότητας στίλβωση¹⁹⁵.

γ) Η έντριπτη και λεπτότεχνη κεραμική καστανού χρώματος χαρακτηρίζεται από την εξαιρετική σύσταση του πηλού που δίνει ένα ιδιαίτερο ερυθροκίτρινο, φωτεινό γκρι, κόκκινο και καφέ χρώμα¹⁹⁶. Στην κατηγορία αυτή υπάρχουν λιγότες προσμείξεις, επιμελημένη έντριψη η οποία αφήνει στην επιφάνεια του αγγείου παράλληλες, διαγώνιες αυλακώσεις ή ακόμα κι έναν συνδυασμό αυτών, παράγοντας ένα ιδιαίτερο αποτέλεσμα που μοιάζει με ξεφλούδισμα της επιφάνειας. Η έντριψη είναι περισσότερο προσεγμένη στο εσωτερικό της επιφάνειας, παρά στο εξωτερικό. Τα πιο κοινά σχήματα είναι οι λεκάνες και τα πιθοειδή (jars)¹⁹⁷.

¹⁹³ Pullen 2011: 60

¹⁹⁴ Pullen 2011: 60

¹⁹⁵ Pullen 2011: 60

¹⁹⁶ Pullen 2011: 61

¹⁹⁷ Pullen 2011: 61

δ) Η λεπτότεχνη ολόβαφη κεραμική διαφοροποιείται από την προηγούμενη κατηγορία στο ότι οι επιφάνειες της δεν είναι ομαλή (uneven), και είναι ευδιάκριτα τα ίχνη της έντριψης. Διακρίνεται για το λεπτό ερυθρό-πορτοκαλί χρώμα, συνήθως απλωμένο με έναν τυχαίο τρόπο, αφήνοντας παχιά τμήματα, ακόμα και σε μη ορατά σημεία του αγγείου. Στα ανοικτά αγγεία και οι δύο επιφάνειες είναι συνήθως γραπτές, ενώ μερικές φορές μία επιφάνεια μπορεί να είναι περισσότερο προσεγμένη από την άλλη. Μερικά κύπελλα έχουν πλατύ χείλος με έντυπη διακόσμηση τριγωνικών ή πλάγιων γραμμών¹⁹⁸. Στην περίπτωση αυτή το χείλος δεν φέρει πορτοκαλί επίχρισμα. Μερικά αγγεία, συνήθως πιθοειδή, φέρουν ένα κιτρινωπό πυρήνα και μία καστανό επίχρισμα στην επιφάνειά τους. Το επίχρισμα αυτό συνήθως δίνει την εντύπωση της αποχρωματισμένης επιφάνειας¹⁹⁹.

ε) Στην ημιχονδροειδή καστανή κεραμική με διακόσμηση, οι προσμείξεις είναι ορατές και πολλές. Οι επιφάνειες λειασμένες, με λιγοστά ίχνη από το στιλβωτικό εργαλείο και το χρώμα τους είναι το θαμπό ερυθρό, όταν εφαρμόζεται με πυκνότητα, παρόλο που τις περισσότερες φορές το χρώμα είναι πορτοκαλί και καλά εφαρμοσμένο επάνω στο αγγείο, με τον ίδιο ακανόνιστο τρόπο που χαρακτηρίζει και την λεπτότεχνη ολόβαφη κεραμική. Η κεραμική της κατηγορίας αυτής αντιπροσωπεύει ένα πολύ μικρό τμήμα του ΠΕΙ υλικού της θέσης (0,26%)²⁰⁰.

στ) Η λεπτότεχνη έντριπτη κεραμική αποτελεί μία άλλη μικρή κατηγορία στην Τσούγκιζα, με εξαιρετικό λεπτόκοκκο πηλό και λαμπερή επιφάνεια²⁰¹. Η πηλόμαζα είναι πυκνή και προσιδιάζει στα ηφαιστειακά πετρώματα της Αργολιδοκορινθίας. Η εξωτερική επιφάνεια των ανοικτών αγγείων είναι μάλλον τραχιά, με ραβδώσεις που έχουν δημιουργηθεί κατά την διαδικασία της στίλβωσης με κάποιο εργαλείο, ενώ αντίθετα, η εσωτερική επιφάνεια είναι καλύτερα έντριπτη, παράγοντας ένα λαμπερό αποτέλεσμα. Σε μερικά όστρακα, που δεν είναι και τόσο συνηθισμένα στην θέση αυτή, παρατηρείται εγχάρακτη διακόσμηση η οποία έχει πραγματοποιηθεί μετά την διαδικασία της έντριψης²⁰².

ζ) Η ημιχονδροειδής γραπτή κεραμική αποτελεί μία εκλεκτική κατηγορία. Περιλαμβάνει τα δείγματα εκείνα που φέρουν ημιχονδροειδή πηλό και ενίοτε

¹⁹⁸ Pullen 2011: 61

¹⁹⁹ Pullen 2011: 61

²⁰⁰ Pullen 2011: 61-62

²⁰¹ Pullen 2011: 62

²⁰² Pullen 2011: 62

λεπτότεχνο. Η επιφάνειά τους φέρει ένα λαμπερό φαιοκόκκινο χρώμα και αποτελεί την κατηγορία Urfirnis της ΠΕ Ι. το χρώμα της επιφάνειας ποικίλει ανάμεσα στο ερυθρωπό και το μαύρο. Η επιφάνεια δεν είναι στιλβωμένη και το χρώμα είναι λεπτής υφής, σε αντίθεση με την λεπτότεχνη στιλβωμένη κεραμική που περιλαμβάνει τα μικρά αγγεία πόσεως που φέρουν στιλβωμένη επιφάνεια²⁰³.

η) Στην ημιχονδροειδή έντριπτη κεραμική, περιλαμβάνονται σκεύη χωρίς καμία ένδειξη στίλβωσης, με ορατά ίχνη εργαλείων ή χρώματος. Η επιφάνειά τους μπορεί να φέρει ίχνη καλής έντριπτης, ειδικά στα μικρά αγγεία, και λιγότερο επιμελημένη, έως τραχιά, στα μεγαλύτερα σκεύη²⁰⁴.

θ) Η τελευταία κατηγορία περιλαμβάνει τα μαγειρικά σκεύη με χοντρά βαριά τοιχώματα, πολλές και μεγάλες προσμείξεις και περιορισμένη επιμέλεια των επιφανειών. Μερικά μαγειρικά αγγεία φέρουν πλαστική ή εμπίεστη διακόσμηση, όπως ταινίες, αποφύσεις ή λαβές²⁰⁵.

ι) τέλος, εντοπίζεται και μία επιπλέον κατηγορία στην οποία εντάσσονται εισηγμένα αντικείμενα ή μη τοπικά. Στην κατηγορία αυτή εμπίπτει το όστρακο το σώμα τηγανόσχημου αγγείου που εντοπίστηκε στην τομή 17 του Τομέα 5 (ΕU5) και φέρει κυκλικές εγχάρακτες διακοσμήσεις²⁰⁶.

3.γ Μαστός

Ο Πρωτοελλαδικός οικισμός της θέσης Μαστός, στην κοιλάδα Μπερμπάτι της Αργολίδας, ανασκάφηκε εν μέρει το 1937, αλλά και το 1999, οπότε και βρέθηκαν αρκετά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αλλά και βόθρος ΠΕ Ι περιόδου²⁰⁷. Ο Säflund το 1965 στην έκθεσή του για τον οικισμό αυτό, συμπεριέλαβε μία αναφορά για την ΠΕΙ κεραμική που προηγήθηκε των μετέπειτα ΠΕ ΙΙ αρχιτεκτονικών καταλοίπων που

²⁰³ Pullen 2011: 62

²⁰⁴ Pullen 2011: 62

²⁰⁵ Pullen 2011: 62-63

²⁰⁶ Pullen 2011: 63, 100

²⁰⁷ Lindblom 1996, 53

βρέθηκαν στην θέση. Κάτω από το κτήριο Α βρέθηκαν λειασμένα και μη λειασμένα όστρακα μεσαίου μεγέθους, μερικά εκ των οποίων με έντονα στιλπνή επιφάνεια²⁰⁸.

Στο σχηματολόγιο περιλαμβάνονται οι φιάλες, βάσεις και πιθοειδή, αλλά και ασκοί, τηγανόσχημα και κουτάλες²⁰⁹. Μεταγενέστερες ανασκαφές σε άλλες θέσεις, όπως στην Εύτρηση, τις Λιθάρες, την Βουλιαγμένη Κορινθίας, το Κεφαλάρι και την Τσούγκιζα, καθώς και επιφανειακές έρευνες σε διαφορετικές περιοχές της Αργολίδας, όπως το Μακροβούνι και η θέση Ταλιώτη, έχουν αναβαθμίσει σημαντικά τις γνώσεις μας για την κεραμική ύλη, το υλικό και τα σχήματα που χρησιμοποιούσαν αυτή την περίοδο. Επίσης, αυτό που είναι περισσότερο σημαντικό είναι ότι έχουν γίνει εμφανείς οι τοπικές παραλλαγές της κεραμικής παραγωγής, με την δημοσίευση του υλικού από την φάση Ταλιώτη στην Κορινθία και Αργολίδα. Το πιο εύκολα αναγνωρίσιμο ΠΕ Ι σχήμα που βρέθηκε στον Μαστό, είναι η τυπική φιάλη με το ερυθρό επίχρισμα, συχνά έντριπτη της φάσης Ταλιώτη (Εικ. 23). Το στιλπνό ερυθρό χρώμα περιέχει μερικά μικρά ή μεσαίου μεγέθους ασβεστούχα εγκλείσματα. Ο χρωματισμός των επιχρισμένων επιφανειών κυμαίνεται ανάμεσα στο κιτρινωπό-ερυθρό και το αμιγώς ερυθρό, ενώ δεν λείπουν και οι αποχρώσεις του γκρι ή των σκοτεινών αποχρώσεων σε λίγες ποσότητες κεραμικής²¹⁰.

Δύο έντριπτες φιάλες ή λεκάνες με έσω νεύον χείλος είναι καλυμμένες με ένα παχύ ερυθρό χρώμα, ενώ συνήθως πολλά από αυτά τα αγγεία φέρουν δαχτυλιόσχημες βάσεις ή βάσεις με εσοχή²¹¹. Μερικά θραύσματα μη έντριπτων πρόχων και υψίποδων φιαλών, περιγράφονται καλύτερα από την Ντουζούγλη, τον Pullen και την Weisshaar στα σύνολα από το Μακροβούνι, την Τσούγκιζα, την Ταλιώτη και το Κεφαλάρι Μαγούλας. Τα αγγεία αυτά είναι συνήθως από περισσότερο χονδροειδή πηλό και φέρουν μικρά ή μεσαίου μεγέθους γκρι εγκλείσματα που εύκολα μπορούν να διακριθούν μέσα στον σκληροποιημένο πηλό. Τα χείλη, απλά, κυρτά ή επίπεδα, κλείνουν προς το εσωτερικό των αγγείων και συχνά είναι μη έντριπτα και λεπτότοιχα. Οι υψίποδες φιάλες έχουν απλή διακόσμηση, είτε με την μορφή βαθιών εγχαραξέων είτε ρηχών ακανόνιστων βαθουλωμάτων μεταξύ του σώματος του αγγείου και της

²⁰⁸ Forsén 2004, 1159

²⁰⁹ Lindblom 1996, 57

²¹⁰ Lindblom 1996, 57

²¹¹ Lindblom 1996, 57

βάσης του. το υλικό τους είναι σκληρό και οι πυρήνες τους είναι συνήθως γκρι, σημάδι καλής όπτησης²¹².

Ένας αριθμός θραυσμάτων που βρέθηκε επίσης κατά την επιφανειακή έρευνα, χρονολογείται προς το τέλος της ΠΕ I ή ακόμα και στην πρώιμη ΠΕ II και αφορά λεπτότεχνα τμήματα με μερικά εγκλείσματα ασβεστίτη. Το σύνολο αυτό περιλαμβάνει τόσο κοσμημένη όσο και ακόσμητη κεραμική. Από το τμήμα του χείλους μίας λεκάνης που εντοπίστηκε μπορεί να πιστοποιηθεί η καλή κεραμική ύλη και η επιμελημένη διακόσμηση της επιφάνειάς της με ανοιχτό κίτρινο χρώμα. Ανάμεσα στην σκουρόχρωμη κεραμική, βρέθηκε μία λαβή λεπτότεχνου ασκού με εγχάρακτα μοτίβα, ενώ μία καστανόχρωμη βάση με εσοχές, βρίσκει τα παράλληλά της στις επιφανειακές έρευνες της θέσης Ταλιώτη. Ανάμεσα στην ακόσμητη κεραμική υπάρχουν σκεύη με εγχάρακτες ταινίες, είτε σκεύη με εγχάρακτη και γραπτή διακόσμηση²¹³.

Συζήτηση

Η κεραμική που εντοπίστηκε στην Κορινθία και ανήκει στην ΠΕ I περίοδο, είναι χειροποίητη. Σε γενικότερα πλαίσια, διαπιστώνεται ότι η παραγωγή της γίνεται από τοπικά εργαστήρια μικρής κλίμακας τα οποία χρησιμοποιούν τοπικές πρώτες ύλες. Τα δεδομένα της περιόδου δεν διαφέρουν πολύ από τα αντίστοιχα της TN, στον βαθμό που συνεχίζεται η παραγωγή ανοικτών και χρηστικών αγγεία, όπως οι φιάλες, τα ποτήρια και οι πρόχοι. Ωστόσο, πέρανα αυτών, διαπιστώνεται και η εμφάνιση νέων σχημάτων, όπως η ραμφόστομη φιάλη, τα πινάκια, το τηγανόσχημο αγγείο στην Τσούγκιζα και το δίωτο κύπελλο (tankard). Στην Κορινθία, αλλά και στην Αργολίδα, η καλή ποιότητα κεραμικής ταυτίζεται με τα σκεύη που παρουσιάζουν επιμελημένη επεξεργασία της επιφάνειάς τους, ενδείξεις καλής όπτησης, καλής επεξεργασίας υλικού. Η ΠΕ I περίοδος χαρακτηρίζεται από την ανεπίχριστη και έντριπτη κεραμική ή την κεραμική με ερυθρό επιχρισμένο πηλό που εντοπίστηκε στην θέση Κοράκου και ταυτίζεται με τον «Πολιτισμό Εύτρηση». Η ίδια χαρακτηριστική ερυθρή κεραμική με κόκκινο επίχρισμα η οποία απαντά σε βαθιές φιάλες με ή χωρίς

²¹² Lindblom 1996, 58

²¹³ Lindblom 1996, 60

κυλινδρικό πόδι, εντοπίστηκε και στην Αργολίδα και είναι ενδεικτική της Φάσης Ταλιώτη. Στην σύστασή της φέρει τα ηφαιστειακά ορυκτά της Αργολίδας και του Σαρωνικού κόλπου της Ανατολικής Κορινθίας, στοιχείο που βοηθά στον καθορισμό και την κατανόηση της παράλληλης δράσης μεταξύ των περιοχών²¹⁴.

Ενδεικτικό του συγχρονισμού των δύο θέσεων, είναι η παρουσία των τηγανόσχημων αγγείων, ενός σκεύους άγνωστης λειτουργικότητας που προέρχεται από τα ταφικά σύνολα των Κυκλάδων, ενώ στην Ηπειρωτική Ελλάδα εντοπίζεται σε οικιακούς αποθέτες. Η διακόσμηση του τηγανόσχημου από την Τσούγκιζα είναι κοινή στις Κυκλάδες και παραπέμπει στην πολιτισμική φάση «Κάμπος»²¹⁵.

Τα παραπάνω στοιχεία υποστηρίζουν το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της περιοχής. Σύμφωνα με αυτό, οι θέσεις που αναπτύχθηκαν και κατοικήθηκαν πλησίον της περιοχής του Ισθμού, συνεισέφεραν στο να δημιουργηθεί ένας διαμετακομιστικός οδικός και θαλάσσιος άξονας που συνέδεε τον κόλπο του Κορινθιακού με το Αιγαίο, αλλά και τις γειτονικές θέσεις της Αρχαίας Κορίνθου με γειτονικές περιοχές του Βορρά, όπως η Φωκίδα ή η Θεσσαλία. Έτσι λοιπόν, αυτές οι κοινωνικές συνθήκες και κανονικότητες προφανώς προκαθόρισαν, διαμόρφωσαν και «κατεύθυναν» σε μεγάλο βαθμό την τεχνολογική πραγματικότητα και ιδιοσυγκρασία της περιοχής· και αυτό μπορεί να φανεί από το γεγονός ότι, πέρα από τα εισαγόμενα σκεύη που βρέθηκαν στην θέση, υπάρχουν πολλά άλλα που κατασκευάστηκαν από τοπικά εργαστήρια και με βάση τοπικές πρώτες ύλες, ενδεικτικές της ευρύτερης περιοχής²¹⁶. Η Τσούγκιζα, σε αντίθεση με ό, τι συνέβαινε σε γειτονικές περιοχές κατά την ΠΕ I, είναι η μόνη θέση όπου στην εύφορη κοιλάδα της Νεμέας σημείωσε πληθυσμιακή αύξηση και επέκταση, κάτι που μπορεί να θεωρηθεί ως προπομπός της διαφαινόμενης κοινωνικής και πολιτισμικής πολυπλοκότητας της επόμενης ΠΕ II περιόδου²¹⁷.

Σε γενικότερα πλαίσια, η αρχή της 3^{ης} χιλιετίας χαρακτηρίζεται από ένα άνοιγμα στις επικοινωνίες που θα διευρυνθεί καθ' όλη την διάρκειά της. Οι σχέσεις μεταξύ των οικισμών γίνονται στενότερες και η πολιτισμική ομοιομορφία γίνεται αξιοσημείωτη περί τα μέσα της περιόδου, κάτι που μπορεί να αντανακλάται και στην σχετική ομοιομορφία των κεραμικών τύπων. Το γεγονός της εμφάνισης νέων

²¹⁴ Pullen 2008a: 22

²¹⁵ Pullen 2008a: 22, Broodbank 2008a: 60-61

²¹⁶ Blegen 1921, 112

²¹⁷ Pullen 2011, 96

σχημάτων, όπως του tankard στην θέση Κοράκου, όσο και του πιθοειδούς αγγείου στην Ασίνη, του οποίου το παράλληλο εντοπίζεται στο Alishar Hüyük της Μικράς Ασίας, αλλά και της εμφάνισης κεραμικών τύπων που απαντώνται σε περιοχές πέραν της Αργολιδοκορινθίας, ενδεχομένως υποδηλώνουν και τεκμηριώνουν το γεγονός της διεύρυνσης των επαφών και των μετακινήσεων των πληθυσμών. Εάν δεχτούμε ως βάση των οποιονδήποτε τεχνολογικών καινοτομιών την πίεση που προκαλείται από κάποιο εξωτερικό ερέθισμα - στην προκειμένη περίπτωση των διαπολιτισμικών επαφών - τότε μπορεί να ειπωθεί ότι στις περιοχές αυτές παρατηρείται μία αργή υιοθέτηση των καινοτομιών. Η τοποθέτηση αυτή ενδεχομένως συνδέεται με την περιορισμένη αναγκαιότητα για μαζική παραγωγή, η οποία με την σειρά της λειτουργεί ως συνέπεια των αντίστοιχων κοινωνικών συνιστωσών της περιόδου αυτής, καθώς και των ανάλογων οικονομικών αναγκών. Πιθανώς, ο περιορισμένος βαθμός κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης και ανάπτυξης την περίοδο αυτή, δεν δημιουργεί τις απαραίτητες και αναγκαίες ωθήσεις για ταχύτερη υιοθέτηση των όποιων τεχνολογικών καινοτομιών²¹⁸.

Κεφάλαιο 4. ΠΕ II Α

Στο κεφάλαιο πρόκειται να παρουσιαστούν τα δεδομένα από δύο χαρακτηριστικές ΠΕ II θέσεις της Αργολιδοκορινθίας, την Λέρνα και την Τσούγκιζα, με τις αντίστοιχες υπό-φάσεις τους. Το χρονικό διάστημα με το οποίο αντιπροσωπεύεται η πρόιμη ΠΕ II φάση είναι μικρό και συνεπώς, κατά πολλούς,

²¹⁸ Pullen 2011: 192

θεωρείται ως ένα μεταβατικό στάδιο μεταξύ πρώιμης ΠΕ I και ώριμης ΠΕ II φάσης²¹⁹.

4.α Λέρνα (Πρώιμη φάση, Φάσεις A-B)

Η μεγάλη ακμή της Λέρνας συνδέεται με την ΠΕ II περίοδο (2750/2700-2300/2200 π. X), κατά την οποία διακρίνονται τέσσερις αρχιτεκτονικές φάσεις, ανάμεσα στις οποίες η σημαντικότερη είναι η τρίτη. Η Πρωτοελλαδική II A περίοδος αντιστοιχεί με την φάση Lerna III, και ειδικότερα με τις υποφάσεις A-D²²⁰. Η κεραμική της Lerna III είναι αποκλειστικά χειροποίητη και η ταξινόμησή της μπορεί να γίνει ως ένα σύνολο τάξεων βασισμένων σ' έναν συνδυασμό μεταξύ κεραμικής ύλης και επεξεργασίας της επιφάνειας²²¹. Κατ' αντιστοιχία με την ταξινόμηση της Lerna IV (ΠΕ III) σε γραπτή και μη-γραπτή, το κεραμικό σύνολο της Lerna III μπορεί να ταξινομηθεί στις ίδιες κατηγορίες, παρ' όλο που η γραπτή διακόσμηση στην φάση αυτή, είναι σπάνια²²².

Σχετικά με την κεραμική ύλη, διαπιστώνεται ότι υπάρχει μία μεγάλη ποικιλία η οποία μπορεί να ποικίλει ακόμα και μέσα στο ίδιο το αγγείο²²³. Το κεραμικό σύνολο μπορεί να ταξινομηθεί στις τρεις γνωστές κατηγορίες, την λεπτότεχνη κεραμική, την ημι-χονδροειδή και την χονδροειδή, η ιδιαιτερότητα των οποίων εξαρτάται από την ποσότητα, το μέγεθος των προσμείξεων και την τραχύτητα της επιφάνειάς των²²⁴. Με βάση αυτό το κριτήριο, η λεπτότεχνη κεραμική περιλαμβάνει το μικρότερο μέγεθος εγκλεισμάτων (μικρότερο του ενός χιλιοστού), τα οποία πολλές φορές δεν είναι ορατά. Οι ρηγματώσεις αυτού του υλικού είναι αρκετά καθαρές και διακρίνονται από τις αιχμηρές ακμές τους. Η ημι-χονδροειδής κατηγορία περιλαμβάνει, έναν αριθμό μικρών, αλλά και μεγαλύτερων ορατών εγκλεισμάτων (μέχρι ενός χιλιοστού). Σε μερικές περιπτώσεις τα εγκλείσματα μπορούν να γίνουν αισθητά ακόμα και με την αφή, ειδικά σε επιφάνειες με έντριψη ή επίχρισμα. Η χονδροειδής κεραμική περιλαμβάνει εγκλείσματα, το μέγεθος των οποίων ανέρχεται

²¹⁹ Pullen 2011: 200

²²⁰ Pullen 2008a: 25

²²¹ Wiencke 2000: 316

²²² Wiencke 2000: 316

²²³ Wiencke 2000: 317

²²⁴ Shepard 1956: 118

στα 2-4 χιλιοστά, διαμορφώνοντας ένα τραχύ υλικό²²⁵. Το μεγαλύτερο μέρος της κεραμικής από την Λέρνα αποτελείται από χονδροειδή πηλό ο οποίος χρησιμοποιείται για την κατασκευή αποθηκευτικών πύθων, μαγειρικά σκεύη, τρίποδα και μαγειρικοί δίσκοι.²²⁶ Το σχηματολόγιο της Lerna III περιλαμβάνει μία σειρά χρηστικών κυρίως τύπων, όπως ο ασκός, ο μαγειρικός δίσκος, η λεκάνη, το κύπελλο, η λοπάδα με κάθετο κυλινδρικό λαιμό, το κύπελλο με πόδι, η υψίποδη φιάλη, οι αρύταινες, τα πιθοειδή, οι πυξίδες, οι ραμφόστομες φιάλες, τα πινάκια²²⁷.

Σχετικά με την μέθοδο κατασκευής τους, οι κεραμείς της φάσης φαίνεται να έχουν εργαστεί με τον ίδιο τρόπο που οι κεραμείς, κατά την Τελική Νεολιθική περίοδο κατασκεύαζαν τα δικά τους αντικείμενα. Έτσι, η τεχνική της κατασκευής αγγείων με κουλούρες φαίνεται να είναι η επικρατέστερη μέθοδος, ενώ για τις ακόσμητες μικκύλες φιάλες προτιμάται η μέθοδος της «τσιμπητής». Επίσης, οι διαδικασίες επεξεργασίας της επιφάνειας, όπως η στίλβωση και η απόξεση, φαίνεται να συνεχίζουν κατά τον ίδιο τρόπο²²⁸.

Η όπτηση των αγγείων έχει γίνει σε ανοικτή εστία ενώ η ποικιλομορφία του χρώματος στην επιφάνειά τους, καθώς και ο γκρι χρωματισμός του πυρήνα υποδεικνύει ανεπαρκή έλεγχο της θερμοκρασίας και μη ολοκληρωμένη οξειδωτική διαδικασία. Τα περισσότερα σκεύη, ιδιαίτερα τα λεπτότεχνα, ψήνονται αρκετά καλά και σκληρά, αλλά και πολλές κατασκευαστικές παρατυπίες.²²⁹

Η πρώιμες φάσεις A-B της Lerna III περιλαμβάνον οκτώ κατηγορίες κεραμικής: α) την ανοιχτόχρωμη λεπτότεχνη και λειασμένη κατηγορία, β) την ανοιχτόχρωμη έντριπτη, γ) την ανοιχτόχρωμη, δ) την σκουρόχρωμη κοσμημένη, ε) την ημι-χονδροειδή ακόσμητη, στ) την κατηγορία της σκουρόχρωμης διακόσμησης σε χονδροειδή πηλό και ζ) την χονδροειδή και ακόσμητη κατηγορία.

Η λεπτότεχνη ανοιχτόχρωμη και λειασμένη είναι μία κατηγορία περιορισμένη σε λεπτότεχνα, ημι-λεπτότεχνα και γενικώς σε μικρού μεγέθους αγγεία. Παρουσιάζεται κυρίως κατά την φάση B της Lerna III, όπου τα σκεύη χαρακτηρίζονται από εξαιρετική κεραμική ύλη, πολύ λεπτά τοιχώματα και λειασμένη

²²⁵ Wiencke 2000: 317

²²⁶ Wiencke 2000: 318

²²⁷ Wiencke 2000: 318

²²⁸ Wiencke 2000: 318

²²⁹ Wiencke 2000: 320

επιφάνεια. Το χρώμα της κατηγορίας αυτής είναι κυρίως λευκό, χωρίς ωστόσο να απουσιάζουν αποχρώσεις του θαμπού καφέ, του ερυθρωπού – κιτρινωπού, του ανοιχτού γκριζου ή ακόμα και του σκοτεινού γκριζου. Τα πρώιμα φιαλίδια τύπου 2 είναι ο πιο συνηθισμένος τύπος, ενώ οι φιάλες με πόδι εμφανίζονται κατά την ύστερη φάση της ΠΕ II Α περιόδου. Η λεκανίδα, ένα δείγμα πυξίδας και πιθανώς η πρόχους και ο ασκός αποτελούν τα πλέον συνήθη σχήματα της ΠΕ II Α της κατηγορίας. Το ποσοστό της κατηγορίας είναι 7,2% στην Α φάση, ενώ στην Β φάση ποικίλει²³⁰.

Επίσης, εντοπίζεται η ανοιχτόχρωμη έντριπτη κεραμική η οποία είναι λιγότερο διαδεδομένη απ' ό τι η προηγούμενη κατηγορία. Πρόκειται για μία εφαρμογή ενός αραιού ανοιχτόχρωμου επιχρίσματος σε ημίχονδρο υλικό με κατάλληλη έντριψη ώστε να αφήνει τα λιγότερο δυνατά ίχνη. Στις πρώιμες φάσεις το επίχρισμα έχει το λευκό χρώμα των περισσότερων εκλεπτυσμένων κατηγοριών και φαίνεται να περιορίζεται στα σχήματα τα οποία ταυτίζονται και με την ανοιχτόχρωμη λεπτότεχνη και λειασμένη κατηγορία, όπως οι φιάλες και οι λεκάνες. Το συνολικό ποσοστό αυτής της κατηγορίας είναι περίπου στο 1% κι απ' αυτό συνεπάγεται ότι δεν αποτελεί μία συνηθισμένη τάξη, αλλά μάλλον μια παραλλαγή της ανοιχτόχρωμης και λεπτότεχνης λειασμένης κεραμικής, σε μία προσπάθεια απλούστερης απόδοσής της²³¹.

Η ανοιχτόχρωμη κεραμική αποτελεί μία τρίτη κατηγορία της πρώιμης φάσης της Lerna III. Το υλικό είναι ημιχονδροειδές και το επίχρισμα δεν είναι πυκνό, ενώ και η επιφάνεια δεν φέρει ίχνη λείανσης.. Στις φάσεις Α και Β περιστασιακά ίχνη λεπτού λευκού ή θαμπού κιτρινωπού επιχρίσματος εντοπίζονται σε βάσεις, λαβές και σε πρόχους. Στην Β φάση, μία ανοιχτόχρωμη απόχρωση του καφέ εμφανίζεται στα κύπελλα με πόδι και στα φιαλίδια, κάτι που θα συνεχιστεί και στην επόμενη φάση C.

Η σκουρόχρωμη γραπτή κεραμική φέρει εφαρμογή μελανών κοσμημάτων σε λεία, ημίχονδρη και άβαφη επιφάνεια. Στις πρώιμες φάσεις είναι συνηθισμένος ο λεπτότεχνος ή ημιλεπτότεχνος πηλός και αποτελεί ένα ποσοστό 5%, αποτελώντας ουσιαστικά την μοναδική κατηγορία των πρώιμων φάσεων που φέρει διακόσμηση.

²³⁰ Wiencke 2000: 321

²³¹ Wiencke 2000: 322

Στο σχηματολόγιό της περιλαμβάνονται φιαλίδια, ραμφόστομες φιάλες,, πυξίδες, πώματα, πρόχοι και μικρά προχυτικά αγγεία²³².

Ο όρος σκουρόχρωμη κεραμική χρησιμοποιείται για μία μεγάλη κατηγορία σκευών, την *Urfirnis*, με λεπτό έως χονδροειδή πηλό και με μερική ή ολική κάλυψη σκοτεινού γκρι χρώματος ή ερυθρού²³³. Τα αγγεία αυτά αποτελούν ιδιαίτερη κατηγορία που κατασκευάζονται από εξαιρετικά καθαρό πηλό με σαπωνοειδή υφή. Η επιφάνειά τους καλύπτεται ολόκληρη ή εν μέρει με αραιωμένο πηλό, απλωμένο στην επιφάνεια του αγγείου με υγρό ύφασμα. Το ερυθρό και το σκούρο γκρι χρώμα αναμειγνύονται μαζί, και η μετέπειτα διαφορά στον χρωματισμό εξαρτάται, ως επί το πλείστον, από τις συνθήκες που επικρατούν κατά την όπτηση. Η λείανση των αγγείων αυτών προσιδιάζουν πολύ σε μεταλλικά σκεύη και είναι αρκετά συχνή κατά την πρόιμη φάση Α και λιγότερο κατά την φάση Β. Γενικότερα, αυτό που θα πρέπει να σημειωθεί, είναι ότι η τεχνική αυτή δεν αποτελεί απλά μία ιδιαίτερη κατηγορία, αλλά ένα σύνολο που είναι κατασκευασμένο με αρκετή επιμέλεια. Στην πρόιμη φάση περίπου η σκουρόχρωμη κεραμική αντιπροσωπεύεται από τα δύο τρίτα του συνόλου, ενώ κατά την Β φάση, από το 14%. Αγγεία που κατασκευάζονται με την τεχνική αυτή είναι οι ραμφόστομες πρόχοι, ο ανοιχτές ρηχές ή βαθιές φιάλες, (Εικ. 24), αλλά και κλειστά σκεύη, όπως οι ασκοί και οι στάμνοι²³⁴.

Στην Α φάση της ΠΕ ΙΙ Α εντοπίζεται και ακόσμητη κεραμική, ημιχονδροειδούς ύλης, επεξεργασμένης ενδεχομένως με βιαστικό τρόπο, σκουπίζοντας ή λειαινώντας τις επιφάνειες των σκευών με τα δάχτυλα²³⁵. Πρόκειται για μια συνηθισμένη πρακτική που εφαρμόζεται σε πρόχους, λεκάνες και φιαλίδια, αλλά όχι στα αγγεία που προορίζονται για περισσότερο εξειδικευμένες λειτουργίες, όπως οι φιάλες με πόδι ή οι ραμφόστομες φιάλες. Τα δείγματα (αγγεία και όστρακα), με ημιχονδροειδή πηλό, χωρίς διακόσμηση ή έντριψη, είναι αυξημένα σε σχέση με ύστερες φάσεις της *Lerna III*. Το ποσοστό της κατηγορίας στην Α φάση είναι περίπου στο 10% και παραμένει το ίδιο και στην επόμενη φάση Β²³⁶.

²³² Wiencke 2000: 324

²³³ Wiencke 2000: 325

²³⁴ Wiencke 2000: 326

²³⁵ Wiencke 2000: 327

²³⁶ Wiencke 2000: 327

Η κατηγορία της σκουρόχρωμης διακόσμησης σε χονδροειδή πηλό είναι σπάνια κι εφαρμόζεται κυρίως στα πιθοειδή αγγεία με λαιμό, τουλάχιστον κατά την φάση Α. Εμφανίζεται και στην φάση Β φάση με ένα ελάχιστο ποσοστό 0,71%.

Η χονδροειδής και ακόσμητη κατηγορία των αποθηκευτικών και μαγειρικών σκευών περιλαμβάνει το 22,9% του συνόλου της κεραμικής στην φάση Α. Το σχηματολόγιο αυτής της κατηγορίας είναι ευρύ και περιλαμβάνει πολλά και λειτουργικά σκεύη, με το κύπελλο με σφαιρικά τοιχώματα να είναι το πιο συνηθισμένο σχήμα. Εκτός αυτού, εντοπίζονται δακτυλιόσχημες βάσεις, πίθοι, φρουτιέρες, εστίες και ταψιά. Τα περισσότερα από τα παραπάνω σκεύη χρησίμευαν για παρασκευή τροφής κι εξαιτίας της άμεσης επαφής τους με την φωτιά, ήταν εξαιρετικά ανθεκτικά. Το χρώμα τους κυμαίνονταν ανάμεσα στο καστανόχρωμο ή στο καφέ προς το έντονο γκρι. Τα χονδρότεχνα σκεύη ποικίλουν σε πάχος και στην συχνότητα εμφάνισης χοντρών εγκλεισμάτων, ανάλογα με το μέγεθος του αγγείου. Η χονδροειδής κατηγορία είναι κοινή σε όλες τις ΠΕ θέσεις²³⁷.

4.β1 Τσούγκιζα (Πρώιμη Φάση)

Στην Τσούγκιζα έγινε εφικτό να μελετηθούν οι πρώιμες περίοδοι της εποχής του Χαλκού εξίσου ικανοποιητικά με τις αντίστοιχες αργολικές θέσεις της Λέρνας και της Τίρυνθας. Η έναρξη της ΠΕ ΙΙΑ διαφαίνεται από τις αλλαγές στο κεραμικό σύνολο, οι οποίες μπορούν να συσχετιστούν με την συνολική στρωματογραφική ακολουθία της θέσης. Στην Τσούγκιζα το ΠΕ ΙΙΑ υλικό έχει βρεθεί σε λίγες θέσεις, όπως στην κορυφή του λόφου, στις τομές 60-62, στην απόθεση που σχετίζεται με το τοίχο 38, ίσως στην νοτιοανατολική πλευρά του EU5, καθώς και στον λάκκο 46, κάτω από το κτήριο Α. Σε ένα πρώτο επίπεδο μπορεί να υποστηριχθεί ότι η μετάβαση από την ΠΕ Ι στην ΠΕ ΙΙ είναι σύντομη²³⁸.

Το κεραμικό υλικό από το κτήριο Α (1982 House Α), παρέχει σημαντικές πληροφορίες για την ΠΕ ΙΙΑ περίοδο και υποδεικνύει την σαφή είσοδο των πρωτοβερνικωτών αγγείων (Urfirnis paint), την εμφάνιση της δακτυλιόσχημης βάσης αλλά και την πρώτη εμφάνιση της ραμφόστομης φιάλης, ενώ παράλληλα ορισμένα

²³⁷ Wiencke 2000: 328

²³⁸ Pullen 2011: 141

από τα σχήματα της ΠΕ I περιόδου όπως η υψίποδη φιάλη, αλλά και η λεπτότεχνη θαμπή κεραμική εκλείπουν²³⁹. Το υλικό εντοπίστηκε σε λίγα μόνο σημεία του Τομέα 5 (EU5), όπως στις τομές 60-62, στους αποθέτες 8 και 12, καθώς και στην τομή 46²⁴⁰. Η διευθέτηση του ΠΕ II κεραμικού συνόλου σε κατηγορίες βασίζεται σε έναν συνδυασμό κεραμικής ύλης και τελικής επεξεργασίας, παράγοντας έναν μικρό αριθμό κατηγοριών. Έτσι, το υλικό μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε τρεις υποκατηγορίες: α) την επιτραπέζια κεραμική, η οποία αποτελείται από λεπτότεχνο και ημίχονδρο υλικό, β) τα μαγειρικά σκεύη και γ) τα χονδροειδή. Οι κατηγορίες στις οποίες διαιρούνται τα παραπάνω σύνολα βασίζονται στην επεξεργασία της επιφάνειας, με διακόσμηση ή έντριψη, στον συνδυασμό των παραπάνω ή την έλλειψη τους²⁴¹. Η πρόσθετη πλαστική, εγχάρκτη, εμπέστη διακόσμηση ή ο συνδυασμός όλων των παραπάνω, δεν είναι ιδιαίτερα κοινός την περίοδο αυτή, εκτός από κάποια σχήματα όπως το βαθύ κύπελλο με έσω νεύον χείλος, το οποίο φέρει κάποιους τύπους πλαστικής διακόσμησης, όπως θα παρουσιαστεί στην συνέχεια²⁴². Μερικές ΠΕ II κατηγορίες έχουν τα ισοδύναμά τους στην ΠΕ I, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις υπάρχουν χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν το κεραμικό υλικό των δύο περιόδων. Μία από αυτές τις διαφορές μεταξύ του κεραμικού υλικού της πρώιμης ΠΕ II περιόδου της Τσούγκιζας και της ώριμης φάσης της, είναι η μεγάλη συχνότητα/παρουσία της ολόβαφης γραπτής και έντριπτης κεραμικής²⁴³.

Η κατηγορία των επιτραπέζιων αγγείων αποτελείται από λεπτότεχνη και ημιχονδροειδή πρώτη ύλη, στην οποίαν εμπίπτουν η έντριπτη κεραμική, η ακόσμητη, η γραπτή, η έντριπτη γραπτή, η κεραμική με γραμμικά μοτίβα στην μία πλευρά και ακόσμητη στην άλλη. Η κατηγορία της λεπτότεχνης κεραμικής φέρει τα λιγότερα και μικρότερα εγκλείσματα (μικρότερα του ενός χιλιοστού), ενώ η ημιχονδροειδής φέρει περισσότερα μικροσκοπικά έως μικρά εγκλείσματα (όχι ορατά) και μία χονδροειδής υφή. Το χρώμα της λεπτότεχνης κατηγορίας είναι συνήθως φωτεινό καστανό ή ερυθρωπό-κίτρινο, ενώ η ημιχονδροειδής κατηγορία διακρίνεται από περισσότερο ερυθρό χρώμα, ερυθρό-κίτρινο ή ανοιχτό καστανό²⁴⁴. Από την κατηγορία αυτή των επιτραπέζιων σκευών απουσιάζουν η υψηλής ποιότητας κιτρινωπή-γαλάζια

²³⁹ Pullen 2011: 141, 160

²⁴⁰ Pullen 2011: 141

²⁴¹ Pullen 2011: 162

²⁴² Pullen 2011: 162

²⁴³ Pullen 2011: 163

²⁴⁴ Pullen 2011: 166

κατηγορία (yellow-mottled), όπως και η γραπτή με σχέδια ή η κεραμική με γραμμικά μοτίβα. Η έντριπτη κεραμική είναι μία, επίσης, σπάνια κατηγορία της περιόδου, η οποία μαζί με τις παραπάνω εμφανίζονται κατά την ΠΕ ΙΙΒ. Το σχηματολόγιο των επιτραπέζιων αγγείων περιλαμβάνει φιάλες, γραπτές πρόχους, αρύταινες και δύο μόνο ραμφόστομες φιάλες²⁴⁵.

Η κατηγορία των μαγειρικών σκευών, η οποία ουσιαστικά αποτελεί μία νέα κατηγορία για την περίοδο, αποτελείται από τοιχώματά που δεν είναι πολύ χοντρά και το υλικό τους είναι χονδροειδές. Το χρώμα τους είναι περισσότερο ερυθρό σε σχέση με τα επιτραπέζια σκεύη, συνήθως σκούρο ή ανοιχτό καστανόχρωμο. Στα σκεύη αυτά, τουλάχιστον η μία όψη τους είναι έντριπτη, δίνοντας την εντύπωση μίας «ομοιόμορφης» επιφάνειας. Η έντριψη προφανώς έχει πραγματοποιηθεί με κάποιο υγρό μέσο που άφησε ίχνη (ραβδώσεις), κατά το πέρασμά του. Τα σκεύη αυτά είναι συνήθως ακόσμητα, χωρίς ωστόσο να λείπουν και διακοσμημένα αγγεία, όπως η πλαστική ταινία που φέρει στο χείλος το πιο κοινό αγγείο, η φιάλη με έσω νεύον χείλος²⁴⁶.

Η κατηγορία της χοντροειδούς κεραμικής περιλαμβάνει σκεύη, στον πηλό των οποίων εντοπίζονται αρκετά εγκλείσματα μεγάλων (μεγαλύτερα του ενός χιλιοστού), και ποικίλων διαστάσεων. Στην κατηγορία αυτή εμπίπτουν τόσο τα παραδείγματα που φέρουν γραπτή διακόσμηση, όσο και τα ακόσμητα. Το χρώμα του πηλού ποικίλει ανάμεσα στο ερυθρωπό, το ερυθρωπό-κιτρινωπό έως το ανοιχτό καφέ. Σημαντική παράμετρο αποτελεί το γεγονός ότι κατά την φάση αυτή, η ποσότητα των χονδροειδών αγγείων είναι μεγαλύτερη από αυτή των μαγειρικών σκευών, κάτι που δεν φαίνεται να ισχύει κατά τις τελευταίες φάσεις της ΠΕ ΙΙΒ περιόδου. Ο αριθμός των σκευών που φέρει επίχρισμα είναι μικρός (15 όστρακα), της τάξεως του 0.1% του συνόλου της κεραμικής²⁴⁷. Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτής της κατηγορίας (41 θραύσματα), αποτελείται από τα υπόστατα (firedog stands)²⁴⁸, των οποίων η επιφάνεια δεν φέρει κανένα ίχνος ιδιαίτερης επεξεργασίας.

Στην κατηγορία της επιχρισμένης ερυθρής κεραμικής περιλαμβάνονται εκείνα τα αγγεία που φέρουν αμμώδη πηλό αλλά όχι χονδροειδές υλικό, η επιφάνεια

²⁴⁵ Pullen 2011: 166

²⁴⁶ Pullen 2011: 167

²⁴⁷ Pullen 2011: 168

²⁴⁸ Pullen 2011: 168

καλύπτεται με ένα κόκκινο επίχρισμα και μερικές φορές είναι έντριπτη. Τα σχήματα που αναγνωρίζονται γι' αυτή την κατηγορία είναι οι φιάλες (bowls)²⁴⁹.

Σε επίπεδο διακόσμησης, η πιο κοινή μέθοδος είναι η κάλυψη της επιφάνειας με επίχρισμα χρώματος πορτοκαλί-καστανού έως ερυθρού και μελανού, με ή χωρίς έντριψη²⁵⁰. Η διακόσμηση με αποτύπωμα, εγχάρακτο, έντυπο ή σφραγιστικό, ή κάποιος συνδυασμός όλων αυτών, βρέθηκε σε μεγάλο ποσοστό στα ΠΕΠ αγγεία και στις τρεις παραπάνω μεγάλες κατηγορίες κεραμικής, καθώς σε μαγειρικά σκεύη. Οι παραπάνω μέθοδοι διακόσμησης απαντώνται στις πρώιμες φάσεις της ΠΕ II, καθώς και στην ΠΕI. Πέρα από την διακόσμηση με ταινίες, αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι η εγχάρακτη διακόσμηση ή τα σφραγιστικά αποτυπώματα σε ασκούς, τηγανόσχημα σκεύη, πυξίδες, κύπελλα και κανάτες, πρακτική που συνεχίζει από την ΠΕ I περίοδο. Η έντυπη διακόσμηση συνήθως περιορίζεται σε μοτίβα όπως οι αυλακώσεις, ομόκεντρους κύκλους ή σπείρες, ενώ η εγχάρακτη απαντάται συνήθως με την μορφή των διαγώνιων γραμμών²⁵¹.

Περισσότερο περίτεχνες εντυπώσεις είναι οι σφραγιστικές που φέρει μία φιάλη και ένα τμήμα εστίας. Η φιάλη φέρει τρία σφραγιστικά αποτυπώματα στο κατώτερο τμήμα του, λίγο πάνω από την βάση (Εικ. 25). Τα σχέδια αυτά είναι αρκετά όμοια με αυτά που βρέθηκαν στην Εύτρηση Βοιωτίας, αλλά και στην γειτονική θέση Ζυγουριές της Κορινθίας. Ένα άλλο σφραγιστικό αποτύπωμα εντοπίζεται στο τμήμα μίας εστίας ενώ επίσης σημαντικά σφραγιστικά σχέδια εντοπίζονται και κατά την μετέπειτα ΠΕ II περίοδο²⁵². Η πλαστική διακόσμηση, κατά την φάση αυτή, είναι σπάνια και φέρει την μορφή αποφύσεων ή σφαιριδίων (;) (pellets) (?). Η εγχάρακτη και εμπίεστη διακόσμηση, μετά από μία περίοδο εφαρμογής τους κατά την ΠΕ I, διακόπτονται ως την ώριμη φάση της ΠΕ II Περιόδου. Ωστόσο, λιγοστά ίχνη εμπίεστης διακόσμησης με σπείρες, ραβδώσεις και ομόκεντρους κύκλους εντοπίζονται με κάποια συνέχεια από την προηγούμενη περίοδο, σε ασκούς, πρόχους, μαγειρικούς δίσκους, πυξίδες και φιάλες. Περισσότερο περίτεχνα και σημαντικά διακοσμητικά μοτίβα από σφραγίδες και σφραγιδοκύλινδρους εντοπίζονται σε έναν περιορισμένο αριθμό σκευών, όπως σε μία φιάλη και σε ένα χείλος εστίας²⁵³.

²⁴⁹ Pullen 2011: 168

²⁵⁰ Pullen 2011: 168

²⁵¹ Pullen 2011: 171

²⁵² Pullen 2011: 171 & 345-347

²⁵³ Pullen 2011: 171

Παρόμοια σφραγιστικά αποτυπώματα, όπως θα δούμε στην συνέχεια, εντοπίστηκε στην θέση Ζυγουριές Κορινθίας.

Σχετικά με την πρώτη ύλη και το σχηματολόγιο, επισημαίνεται ότι η κεραμική της ΠΕ ΙΑ περιόδου στην Τσούγκιζα είναι αποκλειστικά χειροποίητη και είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η ακολουθία της, κατά ένα μεγάλο μέρος, συμφωνεί με την ανεξάρτητα αναπτυσσόμενη κεραμική ακολουθία της Lerna III. Γενικότερα, στο σχηματολόγιο της θέσης περιλαμβάνονται υψίποδες φιάλες, ελάχιστες ραμφόστομες φιάλες, ένα δείγμα κύπελλου με στόμιο, λεκάνες, μικρές φιάλες, φιάλες με έξω νεύον χείλος, οι οποίες αποτελούν και συνέχεια των αντίστοιχων ΠΕ ΙΑ σχημάτων, το κύπελλο με έσω νεύον χείλος, που είναι και το πιο κοινό, καθώς και οι μεγάλες φιάλες. Επίσης περιλαμβάνονται χονδρότεχνα και μαγειρικά σκεύη (κύπελλα), ασκοί, κουτάλες, πιθοειδή, πρόχοι, πυξίδες, εστίες και τηγανόσημα²⁵⁴.

4.β2 Τσούγκιζα (Ωριμη Φάση)

Ο όρος «ώριμη περίοδος» για την Τσούγκιζα χρησιμοποιείται για να δώσει έμφαση στο ότι τα υπολείμματα της περιόδου σχετίζονται περισσότερο με την ΠΕ ΙΙ περίοδο, όπως τα πρωτοβερνικωτά, η κύμβα και τα σφραγιστικά αποτυπώματα, αλλά και η αρχιτεκτονική, με την εμφάνιση των σκεπών με κεραμίδες. Σε επίπεδο κεραμικής οφείλει να σημειωθεί ότι η ώριμη ΠΕ ΙΙ περίοδος για την Τσούγκιζα, μπορεί να συγκριθεί με την ΠΕ ΙΑ έως C φάση της Λέρνας 3 και ότι οι όροι «αρχική» και «αναπτυγμένη» είναι όροι που χρησιμοποιούνται ειδικά για την θέση αυτή της Τσούγκιζας. Έτσι, η ώριμη ΠΕ ΙΙ αντιστοιχεί με την ΠΕ ΙΑ ή την πρώιμη ΠΕ ΙΑ, ενώ η αρχική ΠΕ ΙΙ της Τσούγκιζας, είναι ισοδύναμη με την αρχική φάση της Lerna III, στον βαθμό που η Λέρνα έχει διατηρήσει στοιχεία από τις πολύ πρώιμες φάσεις της ΠΕ ΙΙ περιόδου²⁵⁵.

Η ώριμη ΠΕ ΙΙ χωρίζεται σε τρεις φάσεις βασισμένες στην στρωματογραφία και στις αρχιτεκτονικές αλλαγές. Έτσι η πρώτη φάση σχετίζεται με την περίοδο της Οικίας Α, η δεύτερη με το «καμένο δωμάτιο» (burnt Room), και η τρίτη περίοδος με την Οικία Β. Στην αρχιτεκτονική υπάρχει μία σημαντική διαφορά μεταξύ της αρχικής και ώριμης ΠΕ ΙΙ φάσης και αυτή συνίσταται στην ανεύρεση της μνημειακού τύπου

²⁵⁴ Pullen 2011: 167

²⁵⁵ Pullen 2011: 241

Οικίας Α, μία ιδιαίτερα σημαντική κατασκευή η οποία θα αποδειχθεί θεμελιώδης για την ανάπτυξη της πολύ σημαντικής Πρωτοελλαδικής Οικίας με Διαδρόμους. Οι αποθέσεις νοτιοανατολικά της Οικίας Α παρέχουν την καλύτερη στρωματογραφημένη ακολουθία της Τσούγκιζας από την ΤΝ έως την ΠΕ ΙΙ περίοδο²⁵⁶.

Η ώριμη φάση δεν είναι τόσο απομακρυσμένη από την πρόιμη φάση της, σε επίπεδο κεραμικών κατηγοριών και διακόσμησης, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν παρατηρούνται αλλαγές ή καινοτομίες. Την περίοδο αυτή υπάρχουν τρεις νέες κατηγορίες κεραμικής: α) η γραπτή κεραμική, β) ο τύπος με τα γραμμικά μοτίβα, καθώς και γ) ο τύπος με το γαλαζωπό-κιτρινωπό επίχρισμα (yellow-mottled). Κατά την φάση αυτή, η έντριπτη κεραμική μειώνεται σημαντικά, ενώ η πολύ λουστραρισμένη επικάλυψη Urfirnis εμφανίζεται ως ο πιο κοινός χρωματικός τύπος χωρίς έντριψη²⁵⁷. Επίσης, εκτός από την διακόσμηση με ταινίες υπάρχουν πλέον δείγματα πλαστικής, εγχάρακτης, έντυπης διακόσμησης. Στην μορφολογία των αγγείων, σημαντική είναι η συνέχεια της ραμφόστομης φιάλης, της κεραμικής εστίας και του μαγειρικού δίσκου. Οι πρόιμοι τύποι των τηγανόσχημων αγγείων και ασκών συνεχίζουν να εμφανίζονται, αλλά με σαφώς μειωμένη παραγωγικότητα²⁵⁸. Η ταξινόμηση της ώριμης ΠΕ ΙΙ περιόδου χωρίζεται σε τρεις ευρείες κατηγορίες: α) στην κατηγορία όπου εντάσσονται τα επιτραπέζια αγγεία, β) την κατηγορία των μαγειρικών σκευών και γ) την κατηγορία των χονδροειδών. Επίσης, η επεξεργασία της επιφάνειας των αγγείων είναι ένας επίσης καθοριστικός παράγοντας για την ταξινόμηση των ΠΕΙΙ κεραμικών κατηγοριών.

Στην κατηγορία των επιτραπέζιων αγγείων περιλαμβάνονται λεπτότεχνα σκεύη με μικρά και λιγοστά εγκλείσματα, ανοιχτόχρωμου καφέ, γκρι, ερυθρωπών, ερυθρωπού-κίτρινων αποχρώσεων. Στην ημίχονδρη κατηγορία παρατηρούνται περισσότερα μικροσκοπικά εγκλείσματα και μία περισσότερο αμμώδης υφή, χωρίς όμως αυτό να προσδίδει και ανάλογη αμμώδη εμφάνιση στο θραύσμα/αγγείο. Στην κατηγορία αυτή, το υλικό τείνει να γίνει περισσότερο ερυθρό και τα περισσότερα σκεύη είναι ψημένα σε μία αναλογία 3:1. Η αλλαγή που σημειώνεται σε σχέση με την προηγούμενη φάση, συνίσταται στην εμφάνιση νέων κατηγοριών διακόσμησης όπως

²⁵⁶ Pullen 2011: 245

²⁵⁷ Pullen 2011: 337

²⁵⁸ Pullen 2011: 337

της γραπτής, της ταινιωτής, καθώς και της διακόσμησης με κιτρινωπό- γαλαζωπό επίχρυσμα (yellow-mottled), η οποία αποτελεί μία ιδιαίτερη κατηγορία και προφανώς μία υλική απεικόνιση των ευρύτερων ιδεολογικών τάσεων και αναγκών . Η ακόσμητη και η γραπτή συνεχίζουν να αποτελούν ευρέως διαδεδομένες κατηγορίες, ενώ αντίθετα η γραπτή και έντριπτη κεραμική μειώνεται και η έντριπτη ακόσμητη είναι σπάνια²⁵⁹.

Τα κυριότερα μοτίβα που επικρατούν στην γραπτή κεραμική με σχέδια εντοπίζονται στο εσωτερικό χείλος των ανοικτών σχημάτων, όπως των φιαλών, των κυμβών, των πυξίδων και μίας φιάλης, ίσως εισηγμένης. Στην Τσούγκιζα το ποσοστό της κατηγορίας αυτής είναι αρκετά μικρό και περιορίζεται στα 20 δείγματα συνολικά²⁶⁰.

Η κατηγορία με το κιτρινωπό-γαλαζωπό επίχρυσμα είναι διακριτή για την ΠΕ II περίοδο εξαιτίας του λεπτού κι εξαιρετικού της πηλού καθώς και για την κιτρινωπή απόχρωση της επιφάνειάς της²⁶¹. Το υλικό της είναι συνήθως λεπτό με σπάνια παρουσία εγκλεισμάτων, ο πυρήνας είναι καλοσημένος, γκρι χρώματος κι επιφάνειας που τείνει προς το ροζ χρώμα. Η επιφάνεια είναι επιχρισμένη και κατόπιν υπόκειται στην διαδικασία της έντριψης ή της στίλβωσης. Η φροντίδα και η επιμέλεια με την οποία είναι κατασκευασμένη αυτή η κατηγορία, η επεξεργασία της επιφάνειας ή η προσθήκη σφαιριδίων πηλού, παραπέμπουν στην μίμηση των μεταλλικών κατασκευών και μεταλλικών πρωτοτύπων που είχαν αναπτυχθεί αυτή την περίοδο. Το ποσοστό της είναι κατά μέσο όρο 3,6% και στο σχηματολόγιό της περιλαμβάνονται μικρά αγγεία, όπως οι κύμβες, οι ασκοί, πυξίδες και μερικά μικρά αντικείμενα όπως κουτάλες, πώματα και πιθοειδή. Η κατηγορία αυτή ουσιαστικά επανέρχεται στην Τσούγκιζα μετά την απουσία της κατά την πρώιμη ΠΕ II²⁶².

Η κατηγορία των μαγειρικών σκευών που πρωτοεμφανίστηκε κατά την πρώιμη ΠΕII φάση στην Τσούγκιζα αυξάνει την δημοτικότητά της κατά την ώριμη ΠΕII. Όπως και στην πρώιμη φάση, τα αγγεία δεν φέρουν πολύ χοντρό τοίχωμα ενώ το υλικό τους είναι χονδρότεχο. Το χρώμα τους είναι περισσότερο ερυθρωπό από αυτό των επιτραπέζιων αγγείων και τείνει προς τις σκοτεινόχρωμες ερυθρό-γκρίζες ή

²⁵⁹ Pullen 2011: 338

²⁶⁰ Pullen 2011: 338

²⁶¹ Pullen 2011: 342

²⁶² Pullen 2011: 342

ερυθρό-κιτρινωπές αποχρώσεις. Συνήθως μία όψη των σκευών είναι λεία και αυτή επιτυγχάνονταν με την χρήση κάποιου υγρού μέσου.

Στο σχηματολόγιο περιλαμβάνονται η μεγάλη φιάλη με τα καμπύλα τοιχώματα, μερικά πιθοειδή ή πρόχους, ένας μικρός αριθμός ταπιών.

Τα χονδροειδή δείγματα περιλαμβάνουν την ακόσμητη, έντριπτη και γραπτή υποκατηγορία κεραμικής και αυτή ουσιαστικά, η παρουσία της γραπτής κεραμικής των χονδρότεχνων αγγείων, είναι και η βασική διαφορά από την πρώιμη ΠΕΠ φάση. Η γραπτή και έντριπτη υποκατηγορία είναι σπάνια. Η χονδροειδής κατηγορία εντοπίζεται σε λίγα αγγεία, όπως φιάλες, πίθους και κεραμικές εστίες²⁶³.

Η πλαστική διακόσμηση στην αναπτυγμένη ΠΕΠ φάση ανιχνεύεται σ' ένα ποσοστό μικρότερο του 2%. Η έντυπη διακόσμηση καθώς και η διακόσμηση με σφραγίδες είναι λιγότερο εμφανείς στην φάση αυτή· ωστόσο, υπάρχει ένα μικρό δείγμα πλαστικής διακόσμησης πήλινων σφαιριδίων σε φιάλες και λεκάνες, κάτω από το χείλος τους. Το ερώτημα που προκύπτει είναι κατά πόσο η τεχνική αυτή είχε λειτουργικό σκοπό ή διακοσμητικό σκοπό και κατά πόσο αποτελούσε μία προσπάθεια μίμησης της σύγχρονης μεταλλουργίας²⁶⁴.

Μετά από την αρκετά παγιωμένη χρήση της εγγάρακτης και έντυπης διακόσμησης κατά την πρώιμη ΠΕΠ φάση, στην ώριμη περίοδο η εμφάνισή τους μειώνεται αρκετά και μονάχα σε δύο αγγεία και μία εστία εντοπίζονται τέτοιες διακοσμητικές ενδείξεις. Τέλος, ένα σημαντικό είδος διακόσμησης που συνδέεται με αυτή την ώριμη φάση της Τσούγκιζας και αποτελεί, προφανώς, έναν δείκτη της τάσης για εκλέπτυνση, είναι μία προτομή ζώου, προσαρμοσμένη σε στόμιο ραμφόστομης φιάλης, σε λαβές, σε αρύταινες, σε ασκούς και σε πυξίδες. Το μοναδικό ρυτό που βρέθηκε, πιθανώς προέρχεται από την Αττική. Η χρήση τους σίγουρα είναι ιδιαίτερης σημασίας αλλά τέτοια δείγματα στην θέση Τσούγκιζα είναι εξαιρετικά σπάνια²⁶⁵.

Στο σχηματολόγιο της θέσης περιλαμβάνεται ένας μεγάλος αριθμός κυπέλλων/φιαλών, καθώς κι ένας μικρότερος αριθμός σαλτσιερών, μικρών κυπέλλων με κυρτά τοιχώματα, μικρών καρινωτών κυπέλλων, λεκάνες μικρού και μεσαίου

²⁶³ Pullen 2011: 344

²⁶⁴ Pullen 2011: 346

²⁶⁵ Pullen 2011: 347

μεγέθους, χονδρότεχνα μαγειρικά σκεύη, ασκοί, πιθοειδή, πυξίδες, ελάχιστες πρόχοι, πώματα, εστίες, κουτάλες, ταψιά, πιάτα και εστίες²⁶⁶.

Συζήτηση

Η Πρωτοελλαδική ΙΙ έχει χαρακτηριστεί ως μία περίοδος πολιτισμικών και κοινωνικών καινοτομιών σε όλο το Αιγαίο, οι οποίες καινοτομίες εκφράζονται μέσα από την μνημειακή αρχιτεκτονική, τις οχυρώσεις, την μεταλλουργία, την διαφορετική πρόσβαση στον πλούτο. Μέσα στο διάστημα των 5 αιώνων που διήρκεσε η ΠΕ ΙΙ περίοδος, αναπτύχθηκε περισσότερο η επικοινωνία μεταξύ των περιοχών, κάτι που διαμορφώθηκε στα πλαίσια του Διεθνούς Πνεύματος (International Spirit)²⁶⁷. Με βάση τα δεδομένα που παρουσιάστηκαν, μπορεί να σημειωθεί ότι η μετάβαση από την ΠΕ Ι στην ΠΕ ΙΙ, ήταν γρήγορη, χωρίς καμία διακοπή²⁶⁸.

Σε επίπεδο τεχνολογίας/κεραμικής, στις περιοχές της Αργολίδας και της Κορινθίας συνεχίζουν να κατασκευάζονται χειροποίητα αγγεία με την μέθοδο των κουλούρων ή της τσιμπητής. Οι διαδικασίες επεξεργασίας της επιφάνειας συνεχίζουν να είναι οι ίδιες με τις αντίστοιχες της ΠΕ Ι, χωρίς ωστόσο αυτό να αναιρεί την ύπαρξη διαφορών μεταξύ των δύο περιόδων. Στην Κορινθία, η κεραμική που παράγεται συνεχίζει να είναι χειροποίητη από εργαστήρια τοπικής κλίμακας, με τον ίδιο τρόπο που συνεχίζουν οι διαδικασίες επεξεργασίας της επιφάνειας, όπως η εγχάρακτη διακόσμηση ή οι σφραγίδες. Η περίοδος χαρακτηρίζεται επίσης από την

²⁶⁶ Pullen 2011: 374

²⁶⁷ Pullen 2008a: 24

²⁶⁸ Pullen 2008a: 24

απουσία των υψίποδων φιαλών, την εμφάνιση της ραμφόστομης φιάλης, την εμφάνιση των δακτυλιόσχημων βάσεων καθώς και από την στροφή από την επιχρισμένη και έντριπτη διακόσμηση στο μαύρο επίχρισμα της Urfirnis κατηγορίας που αποτελεί καινοτομία της περιόδου. Στην Κορινθία, επίσης, εντοπίστηκαν δείγματα σφραγίδων, τα οποία μπορεί να νοηθούν ως πρώιμα δείγματα διοικητικών δραστηριοτήτων και δείκτες κοινωνικής πολυπλοκότητας²⁶⁹.

Στην Αργολίδα παρατηρείται η ίδια χειροποίητη κατασκευή αγγείων με την μέθοδο των κουλούρων για τα μεγάλα αγγεία και της τσιμπητής για τα μικρότερα. Στο σχηματολόγιό της περιλαμβάνεται μία σειρά τύπων όπως ο ασκός, ο μαγειρικός δίσκος, η λεκάνη, το κύπελλο, η λοπάδα με κάθετο κυλινδρικό λαιμό, το κύπελλο με πόδι, η υψίποδη φιάλη, οι αρύταινες, τα πιθοειδή, οι πυξίδες, οι ραμφόστομες φιάλες, και τα πινάκια.

Το πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν τα παραπάνω δεδομένα, για την Κορινθία και την Αργολίδα, περιλαμβάνει οικονομικές, κοινωνικές και κατ' επέκταση αρχιτεκτονικές αναπροσαρμογές²⁷⁰. Ειδικότερα, η ΠΕ II Α περίοδος χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση νέων γεωργικών πρακτικών οι οποίες επηρεάζουν την διαμόρφωση και την τοποθεσία των οικισμών. Το άροτρο, άμεσα επιβεβαιωμένο από ένα πήλινο ειδώλιο της Τσούγκιζας, που παριστάνει ζεύγος βοοειδών, αλλά και από την επέκταση των οικισμών σε εδάφη κατάλληλα για την ανάπτυξη της καλλιέργειας, θα διευκόλυνε την πρόσβαση σε επιπλέον γεωργικά εδάφη με περισσότερο άγονο έδαφος και την περαιτέρω καλλιέργεια. Ο έλεγχος αυτού του σημαντικού εξοπλισμού θα μπορούσαν να αποτελέσουν μία μέθοδο με την οποία ορισμένα άτομα ή ομάδες, μπορούσαν να διαφοροποιηθούν, τουλάχιστον σε οικονομικό επίπεδο, από τους άλλους²⁷¹.

Με την σειρά της, η οικονομική διαφοροποίηση αποτέλεσε έναυσμα και για περαιτέρω κοινωνική διαφοροποίηση, μέσα από την κατασκευή ιδιαίτερων οικοδομικών κατασκευών²⁷². Η Οικία Α (House A), στην Τσούγκιζα, που ανασκάφηκε το 1920 από τον Harland και στην οποία βρέθηκε μεγάλο μέρος εκλεπτυσμένης κεραμικής, προσφέρει κάποια σημαντικά στοιχεία για τις αρχές της

²⁶⁹ Pullen 2008a: 24

²⁷⁰ Pullen 2008a: 26

²⁷¹ Pullen 2008a: 28

²⁷² Pullen 2008a: 28

μνημειακής αρχιτεκτονικής στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Πρόκειται για μια κατασκευή με έναν ανοιχτό χώρο στην πρόσοψή του, έναν στενό διάδρομο ή προθάλαμο και ένα, σχεδόν τετράγωνο, κύριο δωμάτιο. Ο στενός χώρος ανάμεσα στην εξωτερική αυλή και το κυρίως δωμάτιο πιθανώς έφερε κλίμακα που οδηγούσε σε έναν δεύτερο όροφο. Στοιχεία από το κτήριο, όπως ο διάδρομος, η αυλή και ο δεύτερος όροφος, εντοπίζονται στον μεταγενέστερο τύπο της Οικίας με Διάδρομο. Ωστόσο, η Οικία Α αντιπροσωπεύει μία πολύ πρώιμη μορφή και το σχέδιο της αποτελεί ένα παράδειγμα του πειραματισμού που οδηγούσε στις μνημειακές κατασκευές των Οικιών με Διαδρόμους, τόσο στην Κορινθία, όσο και στην Αργολίδα²⁷³.

Εκτός από τα πρώτα δείγματα μνημειακής αρχιτεκτονικής, οι σφραγίδες παρέχουν επίσης μερικά πρώτα δείγματα διοικητικής χρήσης και κοινωνικής πολυπλοκότητας, η οποία εδραιώνονταν μέσα από την τέλεση μεγάλης κλίμακας δραστηριοτήτων, όπως η δημόσια κατανάλωση φαγητού και ποτού²⁷⁴. Τέτοιες ενδείξεις παρέχει το σύνολο αγγείων πόσης και σερβιρίσματος από το καμένο δωμάτιο (burnt room), της Τσούγκιζας. Κατ' αυτή την έννοια, το δωμάτιο αυτό δεν αντιπροσωπεύει έναν τυπικό οικιακό χώρο, αλλά έναν χώρο για συμμετοχική κατανάλωση τροφίμων.

Η εμφάνιση της ραμφόστομης φιάλης για σερβίρισμα ενός ιδιαίτερου προϊόντος, όπως το κρασί, της αρύταινας, των λοπάδων, των μαγειρικών δίσκων, ήταν αναμφισβήτητα μέρος αυτής της νέας συλλογικότητας και της έμφασης στην ομαδική κατανάλωση φαγητών και ποτών, μέσα από την οποία προφανώς διαμορφώνεται η κοινωνική ιδιαιτερότητα²⁷⁵. Δεδομένου ότι η θεώρηση της τεχνολογίας ορίζεται ως ένα διαδεδομένο και ισχυρό σύστημα κοινωνικο-υλικών πρακτικών, δομημένο επάνω σε ατομικά και ομαδικά συμφέροντα, ομαδικές και ατομικές ιδεολογίες, πολιτικές, ταυτότητες, συμβολικές αναπαραστάσεις, ικανότητες και τρόπους δράσης, σημειώνεται ότι η εμφάνιση τέτοιων επιτραπέζιων σκευών, μπορεί να νοηθεί ως μία συνειδητή και προ-καθορισμένη επιλογή μίας κοινωνίας με συγκεκριμένα κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά. Επίσης, θα ήταν σημαντικό να αξιολογούνταν η έννοια και οι αξίες που πηγάζουν από το πλαίσιο στο οποίο

²⁷³ Pullen 2008a: 30

²⁷⁴ Pullen 2008a: 30

²⁷⁵ Pullen 2008a: 30

λαμβάνουν χώρα οι ανθρώπινες δραστηριότητες, από την έννοια ενός πρώιμου δημόσιου χαρακτήρα (συλλογικότητας) ενός περιβάλλοντος, που ενδεχομένως διαμορφώνεται αυτή την περίοδο στην περιοχή της Κορινθίας. Οι τακτικές εξειδικευμένες δραστηριότητες που τελούνται για μεγάλα χρονικά και οι οποίες αναπαράγουν την κοινωνική δομή και ταυτόχρονα την διαμορφώνουν, ως αρένες κοινωνικών επαφών²⁷⁶, είναι αυτές που κατανέμουν ρόλους μέσα σε ένα πλαίσιο θεσμοθετημένων επαφών όπου η σημασία του υλικού πολιτισμού είναι κομβική και σχετίζεται με το εκάστοτε περιβάλλον και την ευρύτερη σημασία του χώρου εντός του οποίου υφίσταται²⁷⁷. Συνεπώς, η παρουσία και η επιμελημένη επεξεργασία σκευών κατάλληλων για παρασκευή και κατανάλωση τροφίμων, μπορεί να νοηθεί ως υλική διάσταση ενός οικονομικού πλαισίου το οποίο φέρει μερικά πρώιμα δείγματα διοικητικής και κοινωνικής πολυπλοκότητας²⁷⁸.

Κεφάλαιο 5. ΠΕ II Β

5.α Λέρνα (Ύστερη φάση, Φάσεις C-D)

Η ΠΕ II Β περίοδος αντιστοιχεί με την φάση C-D της Lerna III ²⁷⁹. Στην αρχή της Lerna III C πιθανώς ανεγείρεται το κτίριο BG, ενώ προς το τέλος της φάσης, τα κτίρια της τρίτης οικοδομικής φάσης κατεδαφίζονται και στη θέση τους ανεγείρεται κατά την τέταρτη και τελευταία φάση μνημειώδες, δώροφο κτίριο, διαστάσεων 25 x 12 μ. Το κτίριο αυτό είναι γνωστό ως «Οικία των Κεράμων» και η συμβατική ονομασία του οφείλεται στο πλήθος των πήλινων κεράμων της στέγης που βρέθηκαν στο στρώμα καταστροφής του. Θεωρείται εξέλιξη του προγενέστερου κτιρίου BG (Lerna B-C) (Εικ. 26).

Στην Λέρνα, η λεπτότεχνη ανοιχτόχρωμη κεραμική, της πρώιμης φάσης, με στιλπνή επιφάνεια συνεχίζει να εμφανίζεται και κατά τις φάσεις C και D, όπου το χρώμα της τείνει να γίνει ερυθρωπό-κιτρινωπό και μερικές φορές ανοιχτό ερυθρό ή

²⁷⁶Weiberg 2007: 382

²⁷⁷ Weiberg 2007: 382

²⁷⁸ Weiberg 2007: 382

²⁷⁹ Pullen 2008a: 25

κίτρινο²⁸⁰. Το υλικό δεν είναι παντού τόσο καλής ποιότητας όσο αυτό των πρώιμων φάσεων. Η κατηγορία αυτή είναι γνωστή με τον όρο κιτρινωπή διάστικτη κεραμική (yellow- mottled) και περιλαμβάνει εκείνη την διακόσμηση με την οποία τα αγγεία καλύπτονται ολοκληρωτικά, εκτός από την αρχική φάση C στην οποία παρατηρείται βαφή μόνο στο εσωτερικό των ασκών και των κυμβών. Στην φάση C αυξάνεται η ποικιλία των σχημάτων, όπως ο ασκός, η παραγωγικότητα του οποίου τείνει να εξισωθεί με το ποσοστό της κύμβης, στην περίοδο D (Εικ. 27). Άλλο σχήμα που συνάδει με αυτή την κατηγορία, είναι η λοπάδα με κυλινδρικό λαιμό. Το ποσοστό της κιτρινωπής διάστικτης κατηγορίας, στην φάση C γίνεται 13,4-14,4%, ενώ στην φάση D της Οικίας των Κεράμων, μειώνεται στο 8,5%²⁸¹.

Η ανοιχτόχρωμη έντριπτη κατηγορία που ξεκίνησε από την Α φάση συνεχίζει κυρίως στην φάση C και ελάχιστα στην φάση D²⁸². Στην C φάση το χρώμα συνήθως είναι ερυθρωπό-κιτρινωπό αντί για λευκό των πρώιμων περιόδων, ή ανοικτό κόκκινο ή κίτρινο. Πρόκειται για μία εφαρμογή ενός λεπτού ανοιχτόχρωμου επιχρίσματος σε ημι-χονδροειδές υλικό και την προσπάθεια να αποδοθεί στην επιφάνεια λάμψη με την διαδικασία της έντριψης. Το επίχρισμα αυτό είναι συνήθως λευκό, αλλά φέρει και πολύχρωμες αποχρώσεις (rainbow tints) και θεωρείται εξαιρετικά εκλεπτυσμένο. Το πιο συνηθισμένο σχήμα είναι οι λεκανίδες, οι λοπάδες με κυλινδρικό λαιμό, οι ραμφόστομες φιάλες (Εικ. 28), ο ασκός, το κύπελλο με κυλινδρικό λαιμό και οι πυξίδες. Επίσης, στην κατηγορία αυτή εντάσσονται οι κανάτες, οι φρουτιέρες, οι κουτάλες και η ραμφόστομη πρόχους²⁸³.

Το ποσοστό της στις φάσεις C και D είναι λίγο πάνω από το 1%, κάτι που σημαίνει ότι εξακολουθεί να μην αποτελεί μία συνηθισμένη κατηγορία²⁸⁴.

Η ανοιχτόχρωμη κατηγορία με το λεπτό επίχρισμα σε ημιχονδροειδή πηλό συνεχίζει και γίνεται πιο κοινή σε σχέση με τις φάσεις Α και Β²⁸⁵. Το ποσοστό της κυμαίνεται στο 10% και περίπου στο 50% του συνολικού ποσοστού στην νεότερη φάση C. Το πιο κοινό αγγείο είναι η υψίποδη φιάλη, το κύπελλο με πόδι, οι λεκανίδες και το κύπελλο με λαιμό. Κλειστά αγγεία δεν αναγνωρίζονται, εκτός από μερικές

²⁸⁰ Wiencke 2000: 321

²⁸¹ Wiencke 2000: 321

²⁸² Wiencke 2000: 322

²⁸³ Wiencke 2000: 322

²⁸⁴ Wiencke 2000: 322

²⁸⁵ Wiencke 2000: 323

σπάνιες περιπτώσεις της ραμφόστομης πρόχους και μίας κανάτας. Άλλα σχέδια αναγνωρίζονται είναι ο ασκός, η πρόχους, το μικκύλο φιαλίδιο και η αρύταινα²⁸⁶.

Η κατηγορία με ανοιχτόχρωμα μοτίβα σε σκοτεινό φόντο εντοπίζεται σε αυτή την φάση της Λέρνας και αναγνωρίζεται μόνο σε έξι όστρακα²⁸⁷. Το υλικό της κυμαίνεται από ημιλεπτότεχο σε ημιχονδροειδές και είναι ολοκληρωτικά βαμμένο με μελανό χρώμα πάνω στο οποίο υπάρχουν ανοιχτόχρωμες προσθήκες. Τα τέσσερα δείγματα είναι από μικρά κλειστά αγγεία, ένα από κύπελλο με λαιμό και ένα από χείλος σαλτσιέρας. Η συνήθεια της κόσμησης με ανοιχτόχρωμα μοτίβα επάνω σε σκουρόχρωμο φόντο, είναι μία τακτική που πιθανώς είναι εισηγμένη από την Αττική ή την Βοιωτία²⁸⁸.

Η σκουρόχρωμη κεραμική σε ανοιχτόχρωμο, λειασμένο ή έντριπτο φόντο, η οποία ήταν χαρακτηριστική της πρώιμης ΠΕ II, στην ύστερη περιορίζεται. Το υλικό σ' αυτή την κατηγορία είναι ανάμεσα στο λεπτότεχο και στο ημιχονδροειδές, ενώ το δείγμα των φάσεων C και D είναι ελάχιστο και προέρχεται κυρίως από λεκάνες και κύπελλα με κυλινδρικό λαιμό²⁸⁹.

Ένας ασυνήθιστος συνδυασμός σκουρόχρωμων και ανοιχτόχρωμων σχεδίων σε ημίχονδρο πηλό, είναι μία άλλη περίπτωση η οποία περιλαμβάνει ελάχιστα παραδείγματα από μία ασυνήθιστη υψίποδη φιάλη και μία πρόχου.

Η κατηγορία με τα σκουρόχρωμα μοτίβα σε ανοιχτόχρωμο ημιλεπτότεχο ή ημιχονδροειδές υπόστρωμα είναι μία κατηγορία με ελάχιστα δείγματα από ασκούς (Εικ. 28), κύπελλα με κυλινδρικό λαιμό και πρόχους²⁹⁰. Η κατηγορία αυτή κομίζει μερικά νέα σχεδιαστικά μοτίβα, όπως το ζγκ ζαγκ, τα περιγράμματα και τα στίγματα και μαζί με τις δύο παραπάνω κατηγορίες, αποτελεί μια νέα και ασυνήθιστη εξέλιξη κεραμικής τεχνολογίας των ύστερων ΠΕII φάσεων²⁹¹.

Η σκουρόχρωμη κοσμημένη κεραμική σε λεία και ακόσμητη επιφάνεια συνεχίζει και κατά την C φάση. Ωστόσο, το υλικό της γίνεται ημιχονδροειδές και αρκετά σπάνιο σε σχέση με τις φάσεις A και B. Τα λιγοστά δείγματα οστράκων

²⁸⁶ Wiencke 2000: 323

²⁸⁷ Wiencke 2000: 323

²⁸⁸ Wiencke 2000: 323

²⁸⁹ Wiencke 2000: 323

²⁹⁰ Wiencke 2000: 324

²⁹¹ Wiencke 2000: 324

προέρχονται από κλειστά αγγεία, όπως πυξίδες ή μικρές κανάτες ή μικρούς ασκούς²⁹².

Στην φάση C η ολόβαφη κατηγορία Urfirnis φτάνει το 35%, εξισορροπώντας σχεδόν το ποσοστό των αγγείων που φέρουν μερική κάλυψη χρώματος, ενώ στην φάση D το ποσοστό μειώνεται στο 10%²⁹³.

Η ακόσμητη έντριπτη κατηγορία είναι ασυνήθιστη και αντιπροσωπεύεται από 4 συνολικά δείγματα, το ποσοστό των οποίων δεν ξεπερνά το 1,5%. Η τεχνική αυτή φαίνεται να αναπτύσσεται κατά τις ύστερες φάσεις ως μία εναλλακτική πρόταση απέναντι στην ζωγραφική διακόσμηση. Τα ελάχιστα αυτά παραδείγματα αφορούν πρόχους, λεκάνες, υψίποδες φιάλες, κύπελλο με πόδι, μικκύλες φιάλες²⁹⁴.

Από τα δωμάτια DM και CA (Εικ. 26), προέρχονται 4 τέσσερα δείγματα χονδρότεχνων οστράκων με ανοιχτόχρωμη βαφή. Τα δείγματα προφανώς σχετίζονται με μαγειρικές λειτουργίες και φέρουν μία τεχνική η οποία ήταν πολύ σύντομη και περιορίστηκε αποκλειστικά στην φάση C²⁹⁵.

Το ποσοστό της χονδροειδούς κεραμικής με σκουρόχρωμα μοτίβα αυξάνεται στην φάση C σε 0,91% από 0,71% της B φάσης και μειώνεται στην ύστερη φάση D στο 0, 65%. Αυτή η μείωση κοντά στην περίοδο της Οικίας των κεράμων προκύπτει ως συνέπεια της μικρότερης αποδοχής των χονδρότεχνων αγγείων. Η χονδροειδής έντριπτη κατηγορία έρχεται από τα δωμάτια XII της Οικίας των κεράμων, από θραύσματα ενός ασκού κι ενός χείλους από μία κανάτα με κυλινδρικό λαιμό²⁹⁶.

Τέλος, η χονδροειδής απλή κατηγορία βρίσκεται σε ένα ποσοστό 6,5% στην φάση C, στοιχείο που επίσης σηματοδοτεί την μειωμένη παραγωγή των χονδρότεχνων αγγείων²⁹⁷.

Επιπλέον, μία πρακτική η οποία εμφανίζεται αυτή την περίοδο C, στην Λέρνα, είναι οι σφραγίδες. Ένας μεγάλος αριθμός οστράκων με σφραγιστικά αποτυπώματα βρέθηκε στα καμένα θραύσματα του δωματίου XL, το 1954, ενώ την

²⁹² Wiencke 2000: 325

²⁹³ Wiencke 2000: 326

²⁹⁴ Wiencke 2000: 326

²⁹⁵ Wiencke 2000, 327

²⁹⁶ Wiencke 2000, 328

²⁹⁷ Wiencke 2000, 328

επόμενη χρονιά, μία εξίσου σημαντική ποσότητα εντοπίστηκε στα δωμάτια DM και CA, νοτιοανατολικά της Οικίας των Κεράμων²⁹⁸. Οι σφραγίδες είναι σβώλοι πηλού που πιέζονται σε διάφορα αγγεία, όταν είναι ακόμα υγρά, όπως υποδεικνύουν τα σημάδια στην κάτω πλευρά των σβώλων και στη συνέχεια σφραγίζουν το καθένα με μία ή δύο σφραγίσεις πάνω στην εκτεθειμένη επιφάνεια και κατόπιν αφήνεται να στεγνώσει (Εικ. 29)²⁹⁹. Στο δωμάτιο XL βρέθηκαν εκατόν σαράντα τρία (143) θραύσματα που πιθανώς αντιπροσωπεύουν εκατόν είκοσι τέσσερα διαφορετικά αποτυπώματα που φέρουν εντυπώσεις από εβδομήντα διαφορετικές σφραγίδες. Το υλικό αυτό πιθανώς βρισκόταν στον πάνω όροφο του δωματίου XL, ο οποίος καταστράφηκε και το πιθανότερο είναι να χρησιμοποιούνταν ως αποθηκευτικός χώρος. Η αναλογία με αντίστοιχους τύπους σφραγίδων από την Κρήτη, ενδεχομένως δηλώνει ότι οι σφραγίδες της Λέρνας είναι κατασκευασμένες, είτε από ελεφαντόδοντο, είτε από κάποιο λίθο ή ακόμα και από απλό ξύλο³⁰⁰. Η απόθεση με τα θραύσματα σφραγιστικών αποτυπωμάτων στο δωμάτιο DM χρονολογούνται λίγο πριν από την Οικία των Κεράμων. Αυτό το σύνολο είναι απλούστερο από το αντίστοιχο που βρέθηκε στο δωμάτιο XL και φέρει σχέδια από ροζέτες και σπείρες (Εικ. 25,26)³⁰¹.

5. β Ζυγουριές

Ο προϊστορικός οικισμός των Ζυγουριών βρίσκεται στην κοιλάδα των Κλεωνών, σε κομβικό σημείο ανάμεσα στην Αρχαία Κόρινθο και τις Μυκίνες και αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους οικισμούς της Πελοποννήσου. Κτίστηκε στο πλάτωμα ενός λόφου, καταλαμβάνοντας έκταση 165 x 76 μέτρων, και τα αρχιτεκτονικά λείψανα που εντοπίστηκαν σε διάφορα σημεία του λόφου μαρτυρούν εκτενή χρήση του χώρου από την ΠΕ περίοδο³⁰². Το υλικό δεν εντοπίζεται σε όλη την έκταση του λόφου των Ζυγουριών, αλλά στο κεντρικό σημείο της κορυφής του και

²⁹⁸ Wiencke 1958, 500 and Heath 1958, 81

²⁹⁹ Heath 1958, 81

³⁰⁰ Heath 1958: 82

³⁰¹ Περισσότερα, βλ. Heath 1958: 81-120

³⁰² Blegen 1928: 3

ειδικότερα στις τομές V και VI, μαζί με λίγα δείγματα ΜΕ Περιόδου. Τα ευρήματα από αυτή την περιοχή του λόφου είναι σύγχρονα με σημαντικά αρχιτεκτονικά υπολείμματα της θέσης, όπως η Οικία των Πίθων, η Οικία των Σαλιγκαριών, οι Οικίες W, L, S, η Οικία του Εγχειριδίου, οι Οικίες A και D³⁰³. Η Οικία των Πίθων που εντοπίστηκε κάτω από την Οικία των Σαλιγκαριών, ανήκει στον τύπο του κτηρίου με Διάδρομο, με σειρά από μεγάλα δωμάτια συνοδευόμενα από διαδρόμους, και αποτελεί ένα εξέχον δωμάτιο με συμπαγείς τοίχους, μεγαλύτερους από εκείνους των υπολοίπων κτηρίων της περιοχής. Όλο το κτήριο συνιστά μία ορθογώνια κατασκευή με προσεκτικό σχεδιασμό, μπροστά από τον οποίο ενδεχομένως υπήρχε μία σκεπαστή αυλή και περίτεχνες θύρες³⁰⁴.

Ειδικότερα, σε αυτό το κεντρικό σημείο της κορυφής του λόφου, αλλά ακόμα και σε πολλά σημεία που σχετίζονται με τον οικισμό, εντοπίστηκε μία τεράστια ποσότητα κεραμικής η οποία μαρτυρά αφθονία, υπερεπάρκεια υλικού και πλήρωσης των διαθέσιμων αποθηκευτικών χώρων³⁰⁵. Το υλικό από τις Ζυγουριές αποτελείται από 4 κατηγορίες: α) την λειασμένη/στιλπνή κεραμική (polished ware) β) την κεραμική που φέρει γάνωμα (glazed ware), γ) την γραπτή, ε) την ακόσμητη και δ) την χονδροειδής κεραμική.

α) Η πρώτη υποκατηγορία της κεραμικής με λείανση, αφορά σε μία μικρή ποσότητα χειροποίητης κεραμικής που εντοπίστηκε στις δοκιμαστικές τομές VI και VIII και αποτελείται από ακόσμητα δείγματα, χωρίς κανένα ίχνος επιχρίσματος³⁰⁶. Η πλειονότητα αυτών των δειγμάτων ήταν σε κακή κατάσταση και συνεπώς στάθηκε αδύνατη η όποια αποκατάσταση αγγείων. Σε γενικότερα πλαίσια, το υλικό των δειγμάτων είναι χειροποίητο, χονδροειδές, με πολλά και μεγάλα εγκλείσματα. Ο πυρήνας τους φέρει ένα γκρι χρώμα το οποίο είναι ενδεικτικό μίας κακής όπτησης, ενώ η επιφάνειά τους έχει μία ερυθρωπή και φωτεινή απόχρωση, ως αποτέλεσμα καλής λείανσης. Περιστασιακά, η επιφάνεια φέρει την εντύπωση μίας διάστικτης διακόσμησης η οποία παράγεται από μαύρες κηλίδες που εμφανίζονται ακανόνιστα

³⁰³ Blegen 1928: 4-28

³⁰⁴ Pullen 1985: 347

³⁰⁵ Blegen 1928: 75

³⁰⁶ Blegen 1928: 76

και χωρίς κανένα σχέδιο. Πολλά από αυτά τα όστρακα φέρουν εγχάρακτα γραμμικά μοτίβα ή ομάδες παράλληλων γραμμών ή σπειρών³⁰⁷.

Στο σχηματολόγιο αυτής της κατηγορίας περιλαμβάνονται ρηχές λεκανίδες, φιάλες καθώς και ένα είδος χαμηλόποδης κύλικας με μεγάλες ταινιωτές λαβές (εικόνα;)³⁰⁸.

Η δεύτερη υποκατηγορία της κεραμικής με λείανση, αντιπροσωπεύεται από μεγαλύτερο αριθμό δειγμάτων και εντοπίστηκε στο κατώτερο στρώμα της δοκιμαστικής τομής VI³⁰⁹. Το υλικό αντιστοιχεί με το ΠΕ υλικό από την θέση Κοράκου, είναι χειροποίητο και σε γενικότερα πλαίσια είναι καλής ποιότητας. Φαίνεται να είναι καλά επεξεργασμένο/καθαρισμένο, χωρίς ωστόσο να λείπουν, σε μερικές περιπτώσεις, τα ξένα σωματίδια. Ο πυρήνας τους είναι γκρίζου χρώματος και η επιφάνειά τους ερυθρωπής-κιτρινωπής απόχρωσης. Η υποκατηγορία αυτή φαίνεται να είναι προϊόν καλύτερης όπτησης. Η επιφάνεια είναι καλυμμένη με σταθερό ερυθρό επίχρισμα το οποίο τείνει να φαίνεται αρκετά φωτεινό προς την επιφάνεια (Εικ. 32). Η πλειονότητα των αγγείων φέρει κηλιδωτή διακόσμηση από μαύρες, πορτοκαλί και ερυθρές κηλίδες, χωρίς να ακολουθείται κάποιος συγκεκριμένος μορφολογικός κανόνας. Τα ίχνη του εργαλείου που χρησιμοποιούνταν για την λείανση (τμήμα οστού ή δέρμα), αφήνουν λεπτές γραμμές ή πλατύτερες ταινίες και είναι συνήθως ευδιάκριτα. Η βάση των αγγείων, κατά το μεγαλύτερο ποσοστό, είναι επίπεδη ή σε ορισμένες περιπτώσεις επίπεδη στο χείλος της και με ελαφρά κοιλότητα προς το μέσον της (Εικ. 32. 13-14)³¹⁰.

Στο σχηματολόγιο αυτής της κατηγορίας περιλαμβάνονται ρηχές φιάλες με έσω νεύον χείλος, πινάκια με πλατύ και επίπεδο χείλος, πρόχους με ψηλό λαιμό (Εικ. 33), ρηχές λεκανίδες με αποφύσεις, πυξίδα, πιθοειδή, καθώς και αμφικωνικά κύπελλα (:;) (goblets), με μεγάλες ταινιωτές (strap) λαβές. Το κύριο μέρος αυτού του υλικού είναι ακόσμητο, αλλά σε μερικές περιπτώσεις έχει διαπιστωθεί μία προσπάθεια απλής διακόσμησης με μοτίβα εγχάρακτων γραμμών ή ομάδων από γραμμές, στο σώμα ή στις λαβές των αγγείων, τα οποία δημιουργούνται πριν την όπτηση³¹¹.

³⁰⁷ Blegen 1928: 76

³⁰⁸ Blegen 1928: 76

³⁰⁹ Blegen 1928: 77

³¹⁰ Blegen 1928: 77-78

³¹¹ Blegen 1928: 78

Στον ίδιο αποθέτη της δοκιμαστικής τομής VI, εντοπίστηκε ένα δείγμα δύο ή τριών αγγείων που αποκαταστάθηκαν μέσα από μικρή ποσότητα θραυσμάτων³¹². Πρόκειται για μία εξαιρετικά καλή κατηγορία αγγειοπλαστικής, σκληρή και λεπτότεχνη η οποία σε μερικές περιπτώσεις σχεδόν προσεγγίζει την κατηγορία των ωοκέλυφων σκευών, κάτι που πρακτικά θεωρείται σημαντικό, δεδομένου του ότι όλη η κατασκευή γινόταν στο χέρι, χωρίς την βοήθεια του τροχού³¹³. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της κατηγορίας είναι η παραγωγή/απόδοση ενός ιδιαιτέρως λαμπρού αποτελέσματος, σχεδόν μεταλλικού (Εικ. 34), το οποίο μπορούσε να πραγματοποιηθεί πολύ πιο εύκολα σε σχέση με τον παλιό τρόπο λείανσης με το χέρι³¹⁴. Η νέα διαδικασία ήταν αρκετά πιο γρήγορη και υιοθετήθηκε για ειδικούς σκοπούς, ενώ η εμφάνισή της σε πρώιμα ΠΕ στρώματα ενδεχομένως φανερώνει ότι είχε χρησιμοποιηθεί ήδη για αρκετό καιρό πριν τελειοποιηθεί οριστικά. Μερικά σκεύη αυτής της υποκατηγορίας θα παρουσιάσουν αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο της βερνικωτής κεραμικής. Ο πηλός είναι εξαιρετικής ποιότητας και σχεδόν χωρίς ίχνη προσμίξεων. Μερικές φορές είναι ροζ ή ανοικτού κίτρινου χρώματος (buff), ο πυρήνας τους γκρι ή μαύρου χρώματος, το οποίο παίρνει μία φωτεινότερη απόχρωση προς την επιφάνεια. Το αποτέλεσμα αυτό φαίνεται να είναι προϊόν μίας αποτελεσματικής όπτησης, καθώς παράγεται ένα συμπαγές και σκληρό αποτέλεσμα, κάτι που μπορεί να εξακριβωθεί και ηχητικά, καθότι η κρούση ενός τέτοιου σκληρού και λεπτότεχνου υλικού, καλά ψημένου, μπορεί να προκαλέσει παρόμοια αποτελέσματα με αυτά που προκαλεί η κρούση πορσελάνινων σκευών. Ολόκληρη η επιφάνεια των αγγείων, τόσο εσωτερικά, όσο και εξωτερικά, είναι καλυμμένη με ένα εξαιρετικό κιτρινωπό η υπόλευκο επίχρισμα³¹⁵. Κατά την όπτηση παράγεται ένα ζωντανό κηλιδωτό αποτέλεσμα και η επιφάνεια η οποία ήταν έντριπτη πριν την διαδικασία της όπτησης, συνήθως παράγει μία ποικιλία χρωμάτων που κυμαίνεται ανάμεσα στο γκριζωπό μαύρο (grayish black), το βαθύ γαλάζιο και το πορτοκαλί-κιτρινωπό, ακόμα και του απολύτως λευκού. Οι σκουρόχρωμες αποχρώσεις σχεδόν πάντα ταυτίζονται με άμορφες κηλίδες που εμφανίζονται ακανόνιστα στην επιφάνεια του αγγείου και θεωρούνται αποτέλεσμα της μη διαπερατότητας του άνθρακα προς την εσωτερική επιφάνεια του αγγείου. Μερικά όστρακα φέρουν απλές εγχάρακτες διακοσμήσεις, όπως δύο σειρές στιγμών γύρω από την βάση του λαιμού ή μία σειρά

³¹² Blegen 1928: 78

³¹³ Blegen 1928: 79

³¹⁴ Blegen 1928: 78

³¹⁵ Blegen 1928: 79

από πλάγιες εγκοπές (Εικ. 35), κάτω από το χείλος ενός ασκού. Ένα άλλο διακοσμητικό μοτίβο αποτελείται από πλαστικές ταινίες κυκλικής διατομής, οι οποίες μερικές φορές έχουν κυματοειδή μορφή (Blegen p 257 2,3,4)³¹⁶.

Τα αγγεία που αντιπροσωπεύονται είναι οι ραμφόστομες φιάλες, οι πρόχοι, οι ασκοί, οι ρηχές φιάλες και οι σφαιρικές φιάλες, καθώς και ένα είδος πυξίδας με πώμα (Εικ. 35, Εικ. 36). Παρ' όλο που όλα τα αγγεία είναι μικρού μεγέθους, έχουν εντοπιστεί λίγα δείγματα με τα ίδια χαρακτηριστικά, βάσει των οποίων μπορεί να υποθεθεί ότι η τεχνική αυτή μπορεί να αφορά και σε μεγαλύτερα σκεύη³¹⁷.

β) Στην κατηγορία της βερνικωτής κεραμικής ανήκει το μεγαλύτερο μέρος του δείγματος από τον πρωτοελλαδικό οικισμό των Ζυγουριών. Η τεχνική της βερνικωτής κατηγορίας διήρκεσε σχεδόν όσα χρόνια και η Πρωτοελλαδική περίοδος και δεν αφορά σε μία απότομη μετάβαση προς αυτή την τεχνική, αλλά μάλλον σε μία σταδιακή και μακροχρόνια διαδικασία αλλοίωσης (deterioration)³¹⁸. Η κατηγορία αυτή αποτελείται από δύο επιμέρους κατηγορίες: α) την κατηγορία που φέρει μερική κάλυψη από αλείφωμα και β) την κατηγορία που είναι πλήρως καλυμμένη με αλείφωμα.

Το υλικό της πρώτης υποκατηγορίας είναι σχετικά καλό, καλά κοσκινισμένο, αλλά η όπτηση του είναι ατελής, καθότι η ευθρυπτότητα του πυρήνα είναι αρκετά μεγάλη. Επίσης, πολλά από τα αγγεία είναι παραμορφωμένα, ένδειξη που επίσης συνάδει με ατελή όπτηση. Η επιφάνεια των αγγείων προφανώς είναι λειασμένη πριν την είσοδό τους στον κλίβανο, αλλά υπάρχουν και περιπτώσεις στις οποίες δεν παρατηρούνται ίχνη λείανσης³¹⁹. Το πιο κοινό σχήμα που φέρει χαρακτηριστικά αυτής της κατηγορίας, είναι η ρηχή φιάλη (Εικ. 37), καθότι εντοπίστηκαν παραπάνω από 30 ακέραια αντικείμενα και εκατοντάδες όστρακα σε όλη την έκταση του οικισμού. Φέρει μία επιχρισμένη ταινία κατά μήκος και των δύο πλευρών του χείλους. Μία πρόχους με σφαιρικό σώμα, επίπεδη βάση, λαβή και ευρύ στόμιο φέρει τμηματική κάλυψη από επίχρισμα. Από την μέση του σώματος και επάνω, φέρει γάνωμα το οποίο έχει εφαρμοστεί απρόσεκτα και χωρίς ομοιόμορφο πάχος, το οποίο καλύπτει και το εσωτερικό του χείλους. Το κατώτερο τμήμα της δεν φέρει επίχρισμα.

³¹⁶ Blegen 1928: 79

³¹⁷ Blegen 1928: 79

³¹⁸ Blegen 1928: 83

³¹⁹ Blegen 1928: 83

Ενδείξεις μερικής κάλυψης με επίχρισμα φαίνεται να φέρει και η πρόχους (;) (Blegen p 85) καθώς το επιχρισμένο τμήμα δεν φαίνεται να είναι ευδιάκριτο. Μεγαλύτερα σκεύη που φέρουν μερικό αλείφωμα είναι ορισμένοι ασκοί, βαθιές λεκανίδες και μικροί πίθοι³²⁰.

Η δεύτερη υποκατηγορία της βερνικωτής κεραμικής αποτελείται από το υλικό το ποίο φέρει ολική εξωτερική κάλυψη από αλείφωμα, και είναι ένα γάνωμα που ποικίλει ανάμεσα στα αγγεία³²¹. Σε πρώιμα δείγματα, το γάνωμα είναι μία λεπτόκοκκη σκληρή και ανθεκτική επικάλυψη, ενώ σε άλλα σκεύη, η κάλυψη δεν φέρει ίχνη ανθεκτικότητας, με αποτέλεσμα να απολεπίζεται. Επίσης, σε μερικές περιπτώσεις το γάνωμα αποτελείται από ένα υδαρό πρόχειρο και ανομοιόμορφο κάλυμμα που συχνά διατηρεί μόνο τα ελάχιστα ίχνη της αρχικής λάμψης. Σε όλα σχεδόν τα τελευταία παραδείγματα είναι ευδιάκριτα τα ίχνη που άφησε η διαδικασία του αλειφώματος³²². Το αγγείο που φέρει πιο συχνά ολική κάλυψη από αλείφωμα, είναι η ραμφόστομη φιάλη (Εικ. 38), η οποία σημειώνεται με μία μεγάλη ποικιλία σχημάτων και ποιότητας, ενδεικτικό της ευρείας χρήσης της. Επιπλέον, άλλα σχήματα στα οποία παρατηρείται η συγκεκριμένη τεχνική είναι οι πυξίδες και οι ρηχές φιάλες, πολύ συχνά οι ασκοί, οι λεκανίδες και οι αρύταινες (Εικ. 39)³²³.

Στην υποκατηγορία αυτή εμπίπτουν πολλά αγγεία των οποίων οι τεχνικές λεπτομέρειες παραπέμπουν σε τύπους μεταλλικών αγγείων, τόσο σε σχέση με την χρωματική απόχρωση, όσο και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, όπως για παράδειγμα η καρίνωση. Ανάμεσα στα σκεύη που παραπέμπουν σε μεταλλικά αντίστοιχα, είναι η ραμφόστομη φιάλη με τον ιδιαίτερα ψηλό κυλινδρικό λαιμό και το κοντό και πεπλατυσμένο σώμα, που εντοπίστηκε στην Οικία των Πίθων (Εικ. 40)³²⁴. Το υλικό της είναι εξαιρετικό και η εξωτερική της επιφάνεια φέρει ένα ομοιόμορφο μαύρο γάνωμα εξαιρετικής ποιότητας. Επίσης, η τροπιδωτή (;) φιάλη με προχολή, είναι πολύ καλής ποιότητας και παραπέμπει σε μεταλλικούς τύπους αγγείων, τόσο εξαιτίας της τροπιδωτής της, όσο και εξαιτίας του επίπεδου χείλους της (Εικ. 41)³²⁵.

³²⁰ Blegen 1928: 84

³²¹ Blegen 1928: 87

³²² Blegen 1928: 87

³²³ Blegen 1928: 79

³²⁴ Blegen 1928: 93

³²⁵ Blegen 1928: 99

Σχετικά με την παρουσία και παγίωση της μαύρης μεταλλικής απόχρωσης, σε σκεύη πολύ καλής ποιότητας, ο Blegen θεωρεί πως πρόκειται για μία βαθμιαία εξέλιξη ή για μία αλλοίωση της τεχνικής του γανώματος. Εν προκειμένω, το πρώιμο ερυθρό γάνωμα, ίσως μέσω της επιρροής της κηλιδωτής διακόσμησης, δίνει την θέση του στις μαύρες αποχρώσεις και εν συνεχεία στις καφέ-μαύρες. Σε όλη αυτή την εξέλιξη δεν υπάρχουν διαχωριστικές γραμμές και όλη η διαδικασία αφορά σε μία αργή και σταδιακή μετάβαση από την μία τεχνική στην άλλη³²⁶.

γ) Η κεραμική με διακόσμηση στις Ζυγουριές είναι μία κατηγορία όχι ιδιαίτερα συχνή. Διάσπαρτα όστρακα εντοπίστηκαν τόσο γύρω από τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, όσο και σε αποθέσεις εντός των οικιών³²⁷. Το μεγαλύτερο ποσοστό γραπτής κεραμικής εντοπίστηκε στο κεντρικό σημείο του λόφου, μέσα από το οποίο αποκαταστάθηκαν 4 αγγεία. Δύο, επίσης, σκεύη βρέθηκαν ακέραια. Η γραπτή κεραμική της θέσης περιορίζεται στα μοτίβα με σκούρο χρώμα σε ανοιχτόχρωμο έδαφος. Η κατηγορία αυτή διακρίνεται σε δύο υποκατηγορίες: α) στην κατηγορία αυτή όπου παρατηρείται τμηματική διακόσμηση του αγγείου και β) στην ολική κάλυψη του σκεύους από μοτίβα³²⁸.

Στην πρώτη κατηγορία αντιπροσωπευτικά είναι τα δείγματα (Εικ. 42) στα οποία η γραπτή διακόσμηση περιορίζεται σε μία ζώνη του αγγείου³²⁹. Στην δεύτερη υποκατηγορία, ολόκληρη η επιφάνεια των αγγείων καλύπτεται από διακοσμητικά μοτίβα τα οποία επίσης είναι διατεταγμένα σε ζώνες, όπως στην προηγούμενη υποκατηγορία, τα περισσότερα παραδείγματα από την γραπτή κεραμική της θέσης ανήκουν σε αυτή την υποκατηγορία (Εικ. 43)³³⁰.

δ) Το κεραμικό υλικό από τις Ζυγουριές περιλαμβάνει και μία ποσότητα ακόσμητης και μη επιχρισμένης κεραμικής, της οποίας ωστόσο η σύσταση/ποιότητα είναι εφάμιλλη με την κατηγορία της βερνικωτής κεραμικής³³¹. Στην κατηγορία αυτή εμπίπτουν αρκετά χρηστικά αγγεία, όπως η ρηχή φιάλη, η οποία αποτελεί και το περισσότερο διαδεδομένο σχήμα. Το ιδιαίτερο στοιχείο αυτής της περίπτωσης, εκτός από την πολύ καλή επεξεργασία και την καθαρότητα του πηλού, είναι ότι σε

³²⁶ Blegen 1928: 101

³²⁷ Blegen 1928: 101

³²⁸ Blegen 1928: 103

³²⁹ Blegen 1928: 103

³³⁰ Blegen 1928: 104-106

³³¹ Blegen 1928: 106

ορισμένες επίπεδες βάσεις παρατηρούνται αποτυπώματα σφραγίδων ή οργανικών υλικών, πάνω στα οποία έχει κατασκευαστεί το αγγείο. Αξίζει να σημειωθεί ότι το σφραγιστικό αποτύπωμα του κυκλικού λαβύρινθου είναι παρόμοιο με το ένα αποτύπωμα σε όστρακο από την πρωτοελλαδική απόθεση της Ασίνης. Εκτός αυτού, στις επίπεδες βάσεις εντοπίζονται και εγχάρακτα μοτίβα σταυρών, κάτι που δεν μπορεί να διαπιστωθεί εάν πρόκειται για προσωπικές σφραγίδες κεραμέων. Περαιτέρω σκεύη που είναι ακόσμητα και μη επιχρισμένα, είναι τα μικκύλα πινάκια (Εικ. 44)), των οποίων η χρήση είναι άγνωστη και εντοπίστηκαν σε όλη την έκταση του οικισμού³³². Η αρύταινα είναι επίσης ένα συνηθισμένο σκεύος, όπως το πιθοειδές με επίπεδο στόμιο, πλατύ σφαιρικό σώμα που εντοπίστηκε στον τάφο VII και το επίσης πιθοειδές της εικόνας (Εικ. 45). Τέλος, στην ίδια κατηγορία ανήκει και η βαθιά δίωτη λεκανίδα (Εικ. 46) με την δακτυλιόσχημη βάση³³³.

Προφανώς στην κατηγορία της ακόσμητης και μη επιχρισμένης κεραμικής περιλαμβάνονται και άλλα αγγεία τα οποία δεν μπόρεσαν να αποκατασταθούν από το διαθέσιμο υλικό³³⁴. Τόσο η ακόσμητη και μη επιχρισμένη κατηγορία, όσο και η βερνικωτή, εντοπίστηκαν μαζί στο δάπεδο της ίδιας οικίας και προφανώς πρόκειται για σύγχρονες κατηγορίες. Σύμφωνα με τον Blegen, συνιστούν το επόμενο στάδιο που επέρχεται της τεχνικής με μερική κάλυψη αλειφώματος και ουσιαστικά αποτελεί τον εκφυλισμό αυτής της τεχνικής³³⁵.

Η χονδροειδής κατηγορία εντοπίστηκε σε άφθονη ποσότητα σε όλα τα σημεία του οικισμού³³⁶. Κανένα ιδιαίτερο και διαφοροποιητικό χαρακτηριστικό δεν σημειώνεται ανάμεσα στα αγγεία αυτής της κατηγορίας, καθώς όλα μεταξύ τους έχουν την ίδια εμφάνιση. Ουσιαστικά πρόκειται για μία κατηγορία με πυκνή σύσταση, κατασκευασμένη από ακαθάριστο πηλό, χωρίς ικανοποιητική όπτηση. Το χρώμα της κυμαίνεται μεταξύ του έντονου ερυθρωπού και του θαμπού μαύρου. Στις περισσότερες περιπτώσεις η επεξεργασία της επιφάνειας τους δεν είναι επιμελημένη, καθώς είναι προορισμένα για βαριά χρήση, όπως το μαγείρεμα ή η αποθήκευση. Στα χονδροειδή οικιακά αγγεία περιλαμβάνονται οι βαθιές φιάλες, ένας τύπος μόνωτου κυπέλλου (ασκός;) ο οποίος φαίνεται να είναι αρκετά κοινός, καθώς και ο πιο

³³² Blegen 1928: 107

³³³ Blegen 1928: 107

³³⁴ Blegen 1928: 110

³³⁵ Blegen 1928: 110

³³⁶ Blegen 1928: 112

συνηθισμένος τύπος μόνωτου κυπέλλου (Εικ. 47) με δακτυλιόσχημη βάση, σφαιρικό σώμα που κλείνει εσωτερικά στο ύψος του χείλους του. Στην κατηγορία των οικιακών μαγειρικών σκευών εμπίπτουν τα δύο πιθοειδή (jars), που εντοπίστηκαν στην Οικία των Πίθων και το καθένα από αυτά περιείχε από ένα οστό. Επίσης επίπεδες βάσεις από χονδροειδή αγγεία φέρουν αποτυπώματα φύλλων ή ψάθας (Εικ. 48), ενώ εντοπίστηκαν και θραύσματα μαγειρικών δίσκων, των οποίων η αποκατάσταση δεν στάθηκε δυνατή³³⁷.

Εκτός από τα μαγειρικά σκεύη, σε κάθε οικία εντοπίστηκαν ακέραια παραδείγματα ή θραύσματα πίθων σε μεγάλη ποικιλία μεγεθών και σχημάτων, οι οποίοι είτε έφεραν βάση, είτε προσαρμόζονταν σε οπές κατάλληλα διαμορφωμένες στο έδαφος. Ενδεικτικά, αναφέρονται οι περιπτώσεις των πίθων που φέρουν διογκωμένο σώμα, λαβές και πλαστική διακόσμηση κάτω από το χείλος, καθώς και των μαγειρικών δίσκων που φέρουν εγχάρακτη διακόσμηση κατά μήκος των χείλων τους³³⁸.

Αρκετά αγγεία που εντοπίστηκαν κατά την διάρκεια των ανασκαφών δεν έχουν τα χαρακτηριστικά των παραπάνω κατηγοριών³³⁹. Ωστόσο κρίνεται σκόπιμη η ενδεικτική παρουσίαση τους, προκειμένου να τονιστεί η ιδιαίτερη αισθητική των χρηστών τους. Πρόκειται για μία πρόχου με επίπεδη βάση και ελλειψοειδές σώμα, ψηλό λαιμό που λοξεύει προς το εσωτερικό του αγγείου, καλαθόσχημη (;) λαβή και μία σωληνωτή προχολή στο μέσον του σώματός της³⁴⁰. Το δεύτερο αγγείο αφορά σε ένα μόνωτο κύπελλο, με κυρτή βάση, η οποία φέρει τρεις οπές. Το σώμα του είναι στρογγυλεμένο, με έξω νεύον χείλος και πλατιά ταινιωτή λαβή. Το αγγείο είναι επιχρισμένο και στιλβωμένο. Το ενδιαφέρον σε αυτό το σκεύος είναι η διακόσμηση του, η οποία αποτελείται από μία φαρδιά ταινία, η οποία οριοθετείται από τρεις εγχάρακτες γραμμές κάτω από το χείλος και μία εγχάρακτη γραμμή πάνω από την βάση του. Ανάμεσά τους φέρει λοξές παράλληλες γραμμές. Μία ζώνη παρόμοιας διακόσμησης κοσμεί και την βάση του, ανάμεσα στις οπές³⁴¹. Τέλος, ενδεικτικό είναι

³³⁷ Blegen 1928: 112-117

³³⁸ Blegen 1928: 117

³³⁹ Blegen 1928: 123

³⁴⁰ Blegen 1928: 123

³⁴¹ Blegen 1928: 124

το παράδειγμα της χονδροειδούς υψίποδης φιάλης η οποία φέρει τουλάχιστον δύο σειρές σταυρών που διαπερνούν το σώμα του αγγείου³⁴².

Συζήτηση

Στην Αργολίδα, οι καινοτομίες αυτής της φάσης, τόσο στις κατηγορίες όσο και στο σχηματολόγιο είναι σημαντικές. Το κεραμικό υλικό που έχει εντοπιστεί είναι άφθονο και περιλαμβάνει έναν αξιόλογο αριθμό οικιακών συνόλων. Το συνολικό ποσοστό των κατηγοριών δεν έχει αλλάξει σημαντικά, αλλά υπάρχει μία μεμονωμένη αύξηση της ανοιχτόχρωμης λεπτότεχνης λειασμένης κατηγορίας (yellow-mottled), και της ανοιχτόχρωμης γραπτής κεραμικής³⁴³. Η σκουρόχρωμη κεραμική διατηρείται ακόμα, ενώ η πιο σημαντική αλλαγή είναι η ραγδαία αύξηση των αγγείων με γραπτή διακόσμηση. Η ανοιχτόχρωμη λεπτότεχνη λειασμένη κατηγορία συνεχίζει να παράγεται, ενώ παράλληλα εξαπλώνεται και σε άλλα σχήματα, πέραν των ραμφόστομων φιαλών, όπως των φιαλών με πόδι και των φιαλών με λαιμό. Στην φάση αυτή εισάγεται η τεχνική του ανοιχτόχρωμου επιχρίσματος σε υπόστρωμα χωρίς έντριψη ή λείανση, κάτι που παγιώνεται για τις λεκανίδες και σποραδικά στις ραμφόστομες φιάλες, στα κύπελλα με πόδι, στα κύπελλα με λαιμό και στις υψίποδες φιάλες. Η σκουρόχρωμη κατηγορία συνεχίζει να χρησιμοποιείται στα σχήματα, σχεδόν με τον ίδιο ρυθμό με πριν, αλλά εγκαταλείποντας την ολική κάλυψη του σκεύους με χρώμα³⁴⁴.

Η συνολική εικόνα της ΠΕ II Β περιόδου προσδίδει μία μεγαλύτερη ποικιλία κι ένα μεγαλύτερο εύρος επιλογών σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, παρόλο που μερικές καινοτομίες εμφανίστηκαν ήδη από την ΠΕ ΙΑ. Η κάλυψη μέρους του αγγείου με μονόχρωμο επίχρισμα, αλλά και η χρήση ανοιχτών χρωμάτων, χωρίς λείανση, υποδεικνύει αυξημένη της ταχύτητας επεξεργασίας των αγγείων, σε σχέση

³⁴² Blegen 1928: 125

³⁴³ Wiencke 2000: 636

³⁴⁴ Wiencke 2000: 636

με την ύστερη ΠΕΠΑ φάση. Αυτή η ανάγκη για γρήγορη παραγωγή ενδεχομένως είναι μάρτυρας μεγαλύτερων αναγκών και απαιτήσεων από μεγαλύτερες πληθυσμιακές ομάδες, από ευρύτερες και διαφορετικές κοινωνικό-οικονομικές παραμέτρους και, συνεπώς, ευρύτερων αλλαγών στην οργάνωση της παραγωγής. Παράλληλα, συγκεκριμένα αγγεία φαίνεται να απαιτούν ιδιαίτερη επιμέλεια, όπως για παράδειγμα οι ανοιχτόχρωμοι, λεπτότεχοι και λειασμένοι ασκοί, οι ραμφόστομες φιάλες, ενδεχομένως μερικές πυξίδες, οι φιάλες με πόδι, σκεύη τα οποία φαίνεται να μην είναι πλέον αποτέλεσμα κυκλαδίτικων επιρροών. Παρατηρείται μεγαλύτερος βαθμός λειτουργικότητας των σκευών, φαινόμενο που ενδεχομένως υποδηλώνει την υλική απεικόνιση των ευρύτερων ιδεολογιών και απαιτήσεων, κοινωνικών στρωμάτων ή καταστάσεων, στο οποίο κάθε αντικείμενο αποκτά την συμβολική του αξία και θέση³⁴⁵. Για παράδειγμα, ανάμεσα στην κομψά ζωγραφισμένη λεκανίδα που χρησιμοποιεί για σερβίρισμα και στο τραχύ μαγειρικό σκεύος, παρατηρείται πλέον μία νέα σειρά από λιγότερο εκλεπτυσμένες λεκανίδες με ποικίλες επεξεργασίες, όμορφα κύπελλα με βάση καθώς και φιάλες, που συνθέτουν ένα νέο και περισσότερο λειτουργικό σύνολο. Συνεπώς, οι πολλές αλλαγές και η αυξημένη ποικιλία των τύπων και της λειτουργικότητας των σκευών, υποδηλώνουν μία αύξηση των οικιακών αναγκών και κοινωνικών ρόλων. Η γρήγορη παραγωγή των σκευών αυτών, πιθανώς υποδεικνύει μία αυξημένη αλλαγή αναγκών στην παραγωγή, η οποία με την σειρά της προϋποθέτει μεγαλύτερη εξειδίκευση και αποτελεί προϊόν της αύξησης του πληθυσμού³⁴⁶.

Η σημασία των κεραμικών συνόλων από χώρους, όπως οι DM και CA, κάνει την ύστερη φάση της ΠΕ ΙΒ ιδιαίτερα ενημερωτική και σημαντική. Η γραπτή λεπτότεχνη ανοιχτόχρωμη κεραμική και η μη λειασμένη ανοιχτόχρωμη συνεχίζουν την παρουσία τους, όπως πριν, ενώ η γραπτή ανοιχτόχρωμη έντριπτη κεραμική αυξάνει το ποσοστό της. Η σκουρόχρωμη γραπτή κατηγορία μειώνεται κάτω από το ένα τρίτο του συνόλου, όταν παράλληλα η ακόσμητη αυξάνεται πάνω από το 20%. Επίσης αυξάνεται και η μερικώς γραπτή κατηγορία. Στις ακριβώς παραπάνω διαπιστώσεις θα πρέπει να εντοπιστούν οι όποιες διαφορές μεταξύ ύστερης και πρώιμης φάσης της ΠΕ Ι Β. Επιπλέον, σημαντική είναι η διαπίστωση ότι και τα δύο παραπάνω δωμάτια κατέχουν λεπτότεχνα, εκλεπτυσμένα και μάλλον ασυνήθιστα

³⁴⁵ Wiencke 2000: 637

³⁴⁶ Wiencke 2000: 637

σκεύη. Μερικά σκεύη μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε μία αρκετά εκλεπτυσμένη κατηγορία κι αυτό υποδηλώνει ξεκάθαρα ότι υπήρχε ανάλογη αξίωση και ανάλογο κίνητρο για την κατασκευή τέτοιων πολυτελών αντικειμένων³⁴⁷.

Η διαφορά μεταξύ γραπτών και ακόσμητων τύπων συνεχίζει και κατά την τελευταία φάση, σύγχρονη με την Οικία των Κεράμων. Η αύξηση του ποσοστού της ακόσμητης κεραμικής φθάνει το ένα τρίτο του συνόλου και την πλειονότητα αυτών των σχημάτων αποτελούν οι φιάλες. Το κεραμικό σύνολο από την Οικία των Κεράμων μπορεί να περιγραφεί ως ιδιαίτερα εξειδικευμένο, όχι όμως αντιπροσωπευτικό μίας μεμονωμένης φάσης, αλλά ως συνέπεια νορμών και κανονικοτήτων που αναπτύχθηκαν και παγιωποιήθηκαν κατά τις προηγούμενες φάσεις. Το υλικό από τον χώρο αυτόν υποδεικνύει μία σαφή μορφή τεχνολογικής εξειδίκευσης που προέρχεται ή πηγάζει από κάποια πολύ ιδιαίτερη μορφή νοικοκυριού³⁴⁸.

Την περίοδο αυτή και η περιοχή της Κορινθίας έχει δώσει ένα ιδιαίτερα σημαντικό και ποιοτικό αριθμό κεραμικής, εφάμιλλο με την ιδιαιτερότητα της θέσης. Το κεραμικό σύνολο που εντοπίστηκε στις Ζυγουριές είναι άφθονο και χειροποίητο. Περιλαμβάνει πολλά αγγεία χονδροειδούς κατηγορίας τα οποία, προορίζονταν για βαριά χρήση, όπως η αποθήκευση ή το μαγείρεμα. Μεγάλο μέρος της κεραμικής αυτής της περιόδου, επίσης, αποτελείται από την βερνικωτή κεραμική που εντοπίστηκε στην Οικία των Πίθων. Πρόκειται για έναν σημαντικό αριθμό εξαιρετικών σκευών, τα οποία σχεδόν ταυτίζονται με ωκέλυφα σκεύη και συνήθως φέρουν μεταλλική όψη. Αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό της περιόδου, της αύξησης του αριθμού των σκευών που παρουσιάζουν μίμηση των μεταλλικών σκευών, παρουσιάζεται παράλληλα με την διαπιστωμένη μείωση της κεραμικής με διακόσμηση.

Τα σχήματα που εντοπίζονται είναι οι ραμφόστομες φιάλες, οι πρόχοι, οι φιάλες, σφαιρικές ή απλές, ένα είδος πυξίδας με πόμα και η χαρακτηριστική αρύταινα, η οποία αποτελεί το επικρατέστερο σχήμα της περιόδου.

Το κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν οι παραπάνω ιδιαιτερότητες της ΠΕ II Β στην Αργολίδα και την Κορινθία,

³⁴⁷ Wiencke 2000: 638

³⁴⁸ Wiencke 2000: 638

χαρακτηρίζεται από την ιδιαίτερα σημαντική ανάπτυξη των Οικιών με Διαδρόμους, της ενοποίησης των οικισμών, καθώς και της ανάπτυξης ιδιαίτερων πολιτισμικών στοιχείων, όπως η ευρεία παρουσία και χρήση των σφραγίδων, οι οποίες, σε πολλές κοινωνίες της Μεσογείου αλλά και της Ανατολής, αποτελούν δείκτες ιδιοκτησίας ενός ατόμου και χρησιμεύουν ως προσωπική υπογραφή του³⁴⁹. Πιθανότατα, αυτά τα ιδιαίτερα μοτίβα αντιπροσωπεύουν την αύξηση της κοινωνικής πολυπλοκότητας και την ανάπτυξη αρχηγών μικρής κλίμακας, οι οποίοι αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και σημασία, διότι αντιπροσωπεύουν την πιο πολύπλοκη κοινωνική και πολιτική οργάνωση που διαφαίνεται στην ηπειρωτική χώρα, μέχρι την αρχή της μυκηναϊκής περιόδου, αρκετούς αιώνες αργότερα³⁵⁰.

Τα ιδιαίτερα τεχνοτροπικά μοτίβα που ενδεχομένως υπάρχουν σε περιοχές της Πελοποννήσου, μπορεί να ερμηνευθούν με κοινωνικό-οικονομικά κριτήρια τα οποία διαμορφώνουν οι ίδιοι οι άνθρωποι³⁵¹. Ειδικότερα, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η περιοχή της Αργολιδοκορινθίας παρέχει τις απαραίτητες δυνατότητες κάποιας σχετικής καλλιέργειας εξαιτίας της γεωμορφολογίας της, την πρόσβαση των περιοχών της σε φυσικούς υδάτινους πόρους, τον έλεγχο των διαμετακομιστικών σταθμών καθώς και την ομαλή επαφή των οικισμών μεταξύ τους³⁵². Σε σχέση με άλλες περιφερειακές θέσεις, η δόμηση στην βορειοανατολική Πελοπόννησο είναι πυκνότερη³⁵³, με συστάδες μικρών οικισμών γύρω από μεγαλύτερους οικισμούς ή ακόμα και με μεγάλες αυτόνομες κοινότητες/οικισμούς, όπως η Τίρυνθα, η Λέρνα και οι Ζυγουριές³⁵⁴. Σε αυτές τις θέσεις με την ιδιαίτερη γεωμορφολογία, την πρόσβαση σε χερσαίες εκτάσεις, κατάλληλες για την άσκηση της γεωργίας και την επαφή μεταξύ των θέσεων, αναπτύσσονται αντίστοιχες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, αλλά και ιδεολογίες, οι οποίες αντανακλώνται και διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίον ενεργούν τα άτομα. Στην περιοχή της Αργολιδοκορινθίας θεωρείται ότι η καθιέρωση ενός ετήσιου γεωργικού κύκλου³⁵⁵ της «μεσογειακής τριάδας», του σιταριού, της ελιάς και των σταφυλιών, διαμόρφωσε ένα σύνολο

³⁴⁹ Pullen 2008a: 36

³⁵⁰ Pullen 2008a: 30

³⁵¹ Pullen 1994: 117

³⁵² Cosmopoulos 1991: 5, 11, 16, Wiencke 1989: 500, Pullen 2011: 186

³⁵³ Cosmopoulos 1991: 3

³⁵⁴ Cosmopoulos 1991: 5

³⁵⁵

ποικίλων επιλογών και δημιούργησε τις συνθήκες της γεωργικής εξειδίκευσης και αυτονομίας, οι οποίες με την σειρά τους έπρεπε να οργανωθούν³⁵⁶.

Παρενθετικά, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι ιδιαιτερότητες και οι απαιτήσεις που χαρακτηρίζουν τους κύκλους της γεωργίας, είναι τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται από την αρχαιολογία και την ανθρωπολογία ως αναφορές στην δημιουργία και περιγραφή συγκεκριμένων συλλογικοτήτων³⁵⁷. Ειδικότερα, τα αγροτικά συστήματα είναι αυτά που δημιουργούν δεσμεύσεις και διαρκείς υποχρεώσεις μεταξύ συγκεκριμένων ανθρώπων, έναντι ενός στοιχείου που μπορεί να είναι ένα αποθηκευμένο προϊόν και το οποίο στρατηγικά ανάγεται στην σφαίρα της μόνης και αποκλειστικής πηγής. Επομένως, αυτό που έχει σημασία στην έμφαση που δίνεται στις μόνιμες δραστηριότητες, δεν είναι η επιβεβαίωση μόνο των χώρων ως των πλέον κατάλληλων για τέτοιες δραστηριότητες, αλλά η έμφαση που δίνεται στις πρακτικές που συνδέουν συγκεκριμένους ανθρώπους μακροπρόθεσμα³⁵⁸.

Η οργάνωση αυτή, ωστόσο, δεν αφορά την ποσότητα και την συνεπακόλουθη διαμόρφωση κατάλληλων αποθηκευτικών χώρων, καθώς τα αποδεικτικά στοιχεία για την μαζική συσσώρευση ή διακίνηση των αγαθών, απουσιάζουν από την ΠΕ περίοδο. Μερικά στοιχεία, όπως η χρήση του αρότρου, υποδεικνύουν σαφώς την σύνδεσή του με ευρείες και επίπεδες εκτάσεις, κατάλληλες για αγροκαλλιέργειες. Ωστόσο, αυτό δεν θα πρέπει, σύμφωνα με τον Pullen, να θεωρηθεί ως κριτήριο για την ύπαρξη μεγάλης ποσότητας πλεονάσματος³⁵⁹, καθότι τα αποδεικτικά στοιχεία αποθήκευσης σε υπόγειες κοιλότητες και κεραμικούς πίθους είναι άφθονα στην ΠΕ περίοδο, αλλά μέχρι στιγμής καμία από τις αποθηκευτικές εγκαταστάσεις ή τον εξοπλισμό που εντοπίζεται, δεν υπερβαίνει την κλίμακα χρήσης ενός απλού νοικοκυριού³⁶⁰. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν ενδείξεις για περιορισμένο έλεγχο των βασικών προϊόντων, οι οποίες πηγάζουν από την σφράγιση πιθοειδών και άλλων χρηστικών αγγείων από θέσεις όπως η Λέρνα, οι Ζυγουριές και το γειτονικό Πετρί, το οποίο δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας εργασίας³⁶¹. Δυτικά της αίθουσας DM, στην αίθουσα CA, τις οποίες χωρίζει ένας διάδρομος που οδηγεί βόρεια από την

³⁵⁶ Pullen 2011: 186

³⁵⁷ Peperaki 2010: 256

³⁵⁸ Peperaki 2010: 256

³⁵⁹ Pullen 2011: 186

³⁶⁰ Pullen 2011: 186

³⁶¹ Pullen 2011: 187

είσοδο των οχυρώσεων, εντοπίστηκε ένα καλά διατηρημένο σύνολο οικιακών σκευών, λίγα μικρά αποθηκευτικά αγγεία, μαγειρικά σκεύη, καθώς και ορισμένα φυτικά κατάλοιπα³⁶². Οι αίθουσες αυτές σχηματίζουν ένα πέρασμα από την πύλη στα Νότια, προς την Βόρεια, υπαίθρια πλευρά του οικισμού και σύμφωνα με τον Pullen, εικάζεται ότι οι δύο αυτοί χώροι είχαν μία δημόσια λειτουργία, όπως η αποθήκευση, η προετοιμασία και η κατανάλωση φαγητού και ποτού³⁶³. Συνεπώς, κατά την Lerna IIIC έχουμε μία πρώτη ένδειξη για περιορισμένο έλεγχο των προϊόντων που προορίζονταν για κάποιο είδος συμποσίου/γιορτής που τελούνταν στους χώρους DM και Οικία CA³⁶⁴, και πιθανώς στον προγενέστερο χώρο του κτιρίου BG³⁶⁵.

Στην περίπτωση της Λέρνας παρουσιάζονται, ωστόσο, ενδείξεις διακίνησης εξειδικευμένων προϊόντων. Εν προκειμένω, στην αίθουσα XI της Οικίας των Κεράμων εντοπίστηκε ένας αριθμός 143 σφραγιστικών αποτυπωμάτων από 70 διαφορετικές σφραγίδες, που υποδεικνύει έλεγχο επί μίας ποικιλίας μικρών σκευών, κυρίως πόσεως³⁶⁶. Σχετικά με την χρήση των σφραγίδων εξακολουθεί να υπάρχει μία συζήτηση, για το αν αυτή προορίζεται για γραφειοκρατικούς ή αρχαιακούς λόγους. Μαζί με τα σφραγίσματα εντοπίστηκαν μερικά ζωικά και φυτικά κατάλοιπα, σε έναν χώρο εξαιρετικά περιορισμένο και άγνωστης χρήσης. Το σύνολο αυτό, σύμφωνα με την Wiencke, προορίζονταν για ειδικούς σκοπούς, το οποίο κατασκευάστηκε πρόχειρα για ορισμένους χρήστες. Αυτό που διαφοροποιεί το υπάρχον σύνολο, από την κεραμική της αίθουσας DM, είναι ή απουσία αποθηκευτικών αγγείων και ότι ενδεχομένως αποτελεί ένα ξεχωριστό στάδιο της γενικότερης διοικητικής διαδικασίας³⁶⁷.

Επικουρικά, ο Pullen υποστηρίζει ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για συσσώρευση πλούτου ή για διαχείριση προϊόντων πλούτου, βασιζόμενοι στις παραπάνω ενδείξεις. Παρ' όλο που στα ταφικά αρχαιολογικά δεδομένα παρατηρείται ποικιλία κτερισμάτων και αντικειμένων γοήτρου, τα οποία φανερώνουν και επαφές

³⁶² Pullen 2011: 187

³⁶³ Pullen 2011: 187

³⁶⁴ Pullen 2011: 187

³⁶⁵ Pullen 2011: 187, 189

³⁶⁶ Pullen 2011: 189

³⁶⁷ Pullen 2011: 189

με περιοχές του Αιγαίου, οι ενδείξεις για πλήρους απασχόλησης εργαστήρια που υπόκεινται σε κάποιον κεντρικό έλεγχο, είναι περιορισμένες³⁶⁸.

Απεναντίας, οι ενδείξεις αυτές παραπέμπουν στην τέλεση γιορτών/συμποσίων, οι οποίες αποτελούν μία τυποποιημένη κοινωνική πρακτική³⁶⁹ και έναν καθοριστικό παράγοντα για την μελέτη της ΠΕ οικονομίας³⁷⁰. Η δημόσια κατανάλωση φαγητού αποτελεί δημόσια πράξη που αποσκοπεί στην μετατροπή της οικονομικής αξίας σε κοινωνική διάκριση³⁷¹ και για πολλούς μελετητές η διοργάνωση των συμποσίων μπορεί να έχει μεγάλες διαστάσεις, τόσο υλικές όσο και επικοινωνιακές. Πιθανώς, η διακίνηση των προϊόντων για τις ανάγκες αυτής της δημόσιας συγκέντρωσης τελούσε υπό τον έλεγχο της εκάστοτε αρχής, διότι η κατανάλωση, ως μηχανισμός άρρηκτα συνδεδεμένος με την εξουσία, είναι περισσότερο εμφανής στην κατανάλωση αγαθών εντός ενός αστικού πλαισίου³⁷². Στις πρωτόγονες κοινωνίες ο υλικός πλούτος μπορεί να αποτελεί προϋπόθεση για την εξουσία, χωρίς ωστόσο να συνιστά την μοναδική βάση. Θα έλεγε κανείς ότι η δημόσια κατανάλωση των αγαθών επιφέρει και διαμορφώνει κοινωνικές διαφορές και μορφές εξουσίας, ενώ το κύρος που εμπεριέχεται σε αυτές τις δημόσιες διοργανώσεις λειτουργεί και ως πρόκληση για ευρύτερο ανταγωνισμό μεταξύ μεμονωμένων ατόμων ή κοινωνικών ομάδων³⁷³.

Σκεύη όπως η αρύταινα, η λεκανίδα, οι φιάλες και η χύτρα (cooking pot), που εντοπίστηκαν στις αποθέσεις της Τσούγκιζας και της Λέρνας, φανερώνουν παρασκευή και κατανάλωση φαγητού και ποτού³⁷⁴. Σύμφωνα με την Πεπεράκη, ο αριθμός των σφραγίδων που εντοπίστηκαν στο δωμάτιο XL, συγκλίνει με τον αριθμό των 62 κυπέλλων που βρέθηκαν στο ίδιο δωμάτιο, συμπεραίνοντας πως πρόκειται για τους συμμετέχοντες στην γιορτή, οι οποίοι φέρουν σφραγισμένα σκεύη με προϊόντα που πρόκειται να καταναλωθούν στην σύναξη. Επίσης, παρά την ομοιομορφία των σκευών και την απλότητά τους, η όποια διαφοροποίηση μπορεί να ταυτίζεται με το είδος της γιορτής, την επίδοσή της καθώς και με την ιεραρχία/τάξη των υπηρεσιών³⁷⁵. Τα συμπόσια αυτά προφανώς τελούνταν είτε στον μεγάλο χώρο XII, είτε στον

³⁶⁸ Pullen 2011: 190

³⁶⁹ Voutsaki 1997: 38

³⁷⁰ Nakasis 2011: 177

³⁷¹ Voutsaki 1997: 38

³⁷² Voutsaki 1997: 37

³⁷³ Voutsaki 1997: 38

³⁷⁴ Pullen 2011: 191

³⁷⁵ Peperaki 2004: 223, 224

εξωτερικό χώρο C³⁷⁶. Συνεπώς διαμορφώνεται μία κατάσταση στην οποία η διαφοροποίηση μεταξύ των συμμετεχόντων στο συμπόσιο, δεν επιτυγχάνονταν μέσω των σκευών που χρησιμοποιούνταν, αλλά μέσω του χώρου στον οποίον βρίσκονταν οι ιεραρχικά ανώτερα συμμετέχοντες³⁷⁷. Πρωτίστως το δωμάτιο BG και δευτερευόντως ο χώρος C ανατολικά της οικίας των κεράμων, κατά την φάση Lerpa IID, αποτελούν αρένες συμποσίων και κοινωνικών εκδηλώσεων και ενδεχομένως τα σφραγίσματα αποτελούσαν αποδείξεις για τους συμμετέχοντες στην εκδήλωση, είτε άμεσα, μέσω της χορήγησης βασικών αγαθών, είτε έμμεσα, μέσω της παροχής προϊόντων γοήτρου που θα μπορούσαν να αναδιανεμηθούν (Εικ. 32)³⁷⁸. Οι ξεχωριστές αλλά σχετικές – μεταξύ τους – αρένες κοινωνικών εκδηλώσεων και γοήτρου, ενδεχομένως είχαν χρησιμοποιηθεί από διαφορετικές ομάδες συμμετεχόντων, οι οποίες διακρίνονται από ποικίλες κοινωνικές σχέσεις ασύμμετρης διάταξης³⁷⁹.

Με βάση τα παραπάνω μπορεί να σημειωθεί ότι η αναδιανομή των προϊόντων, ως ένα κατοχυρωμένο οικονομικό σύστημα της περιόδου, εμφανίζεται κατά την ΠΕ II σε μάλλον περιορισμένη έκταση. Σύμφωνα με τον Pullen, τα σφραγίσματα από την Λέρνα υποδεικνύουν σαφώς έναν έλεγχο των προϊόντων, αλλά δεν υπάρχουν περαιτέρω ενδείξεις για το τι προϊόντα αφορούσε, ποιοι ήταν οι κάτοχοι των σφραγίδων και ποια ήταν η σχέση τους με την επίσης άγνωστη διοικούσα αρχή³⁸⁰. Επιπροσθέτως, υπάρχουν περιορισμένες πληροφορίες και ενδείξεις κεντρικού έλεγχου της τεχνικής εξειδίκευσης και της διακίνησης των εισηγμένων προϊόντων και δεν φαίνεται να υπάρχει σημαντική τουλάχιστον οικονομική διαφοροποίηση, στον βαθμό που αυτή μπορεί να εκτιμηθεί από τα ταφικά δεδομένα, τα μεταλλικά αντικείμενα³⁸¹. Ωστόσο, υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για ασύμμετρες κοινωνικές σχέσεις που αναπτύχθηκαν κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο, έτσι όπως αυτές διαμορφώνονται μέσα από την διαφοροποίηση των πρακτικών στα πλαίσια των δημόσιων συγκεντρώσεων³⁸², εφόσον η δημόσια κατανάλωση φαγητού

³⁷⁶ Peperaki 2016: 16

³⁷⁷ Pullen 2011: 192, Weinberg 2007: 46

³⁷⁸ Pullen 2011: 192

³⁷⁹ Pullen 2011: 192-193

³⁸⁰ Pullen 2011: 192-193

³⁸¹ Pullen 2011: 192

³⁸² Pullen 2011: 193

αποτελεί δημόσια πράξη που αποσκοπεί στην μετατροπή της οικονομικής αξίας σε κοινωνική διάκριση³⁸³.

Στην Κορινθία, τα αρχιτεκτονικά δεδομένα της περιόδου συνδέονται με ορθογώνια και τραπεζιόσχημα κτήρια σε πυκνή διάταξη, σχηματίζοντας κτηριακές συστάδες, οι οποίες διαχωρίζονται μεταξύ τους με δρόμους και στενά μονοπάτια. Στην κεντρική περιοχή του λόφου ανασκάφηκαν κτήρια, όπως η "Οικία L", η "Οικία Υ", η "Οικία S", η "Οικία των σαλιγκαριών" και η "Οικία των Πίθων" (Εικ. 28), τα οποία, με τις εστίες, τους πίθους και τα πολυάριθμα αγγεία καθημερινής χρήσης, παρέχουν σαφή εικόνα για τις ιδιαίτερες δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα εντός τους. Η ανεύρεση 189 κεράμων στέγης και λίθινων θεμελίων κάτω από την "Οικία των σαλιγκαριών" και την "Οικία των Πίθων", σύμφωνα με τον Pullen τεκμηριώνουν την ύπαρξη και στις Ζυγουριές "Κτηρίου με διάδρομο", το οποίο, όπως και σε άλλους οικισμούς της Πρωτοελλαδικής II, αποτελεί το πολιτικό-διοικητικό και οικονομικό κέντρο της κοινότητας.³⁸⁴

Οι παραπάνω ενδείξεις βοηθούν στο να γίνει περισσότερο κατανοητή η κοινωνική οργάνωση της κοινωνίας κατά την ΠΕ ΙΙΒ. Διάφορα αποδεικτικά στοιχεία, συμπεριλαμβανομένων του μεγέθους και της διανομής του οικισμού, της παρουσίας σφραγίδων, των Οικιών με Διαδρόμους, υποδεικνύουν έναν αρχηγικό τύπο κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης, γύρω από τον οποίον διαμορφώνεται η κοινωνικό-οικονομική ιδιαιτερότητα της περιόδου³⁸⁵. Σε μία αρχηγική κοινότητα (chiefdom), η κυρίαρχη κοινωνικά οικογένεια/ομάδα μπορεί να ελέγχει πολλούς πόρους, όπως εξωτικά αγαθά (μέταλλα ίσως στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού), υπηρεσίες (εξειδικευμένοι βιοτέχνες) και ιδεολογίες (πρόσβαση στους προγόνους ή τις θεότητες)³⁸⁶. Ο επικεφαλής διατηρεί τη θέση του μέσω της διανομής των πόρων σε ορισμένα άτομα, που δεσμεύονται για την πίστη τους, και αποτελούν την υπόλοιπη ελίτ. Ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά των αρχηγών είναι ότι βασίζονται σε περιφερειακό επίπεδο και σε περιφερειακά δεδομένα, σε έναν έναρ αριθμό οικισμών συγκεντρωμένα γύρω από ένα κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό σύστημα. Οι Οικίες με Διαδρόμους αποτελούν πρόσφορα κέντρα αυτών των περιφερειακών

³⁸³ Voutsaki 1997: 38

³⁸⁴ Pullen 1985: 199-208

³⁸⁵ Pullen 2008a: 34

³⁸⁶ Pullen 2008a: 34

συστημάτων.³⁸⁷ Η παρουσία τέτοιων οικιών και σε άλλες περιοχές της Ηπειρωτικής Ελλάδας, πιθανώς υποδηλώνει ότι πολλές αρχηγικές κοινότητες συνυπήρχαν. Με βάση την έκταση του οικισμού της Λέρνας, ο οποίος δεν ξεπερνούσε το 1,5 εκτάριο, ο Pullen υποστηρίζει ότι ενδεχομένως αποτελούνταν από 50 έως 110 νοικοκυριά³⁸⁸, αριθμός ο οποίος ενδεχομένως συνάδει με τον αριθμό των σφραγίδων που βρέθηκαν στην Οικία των Κεράμων και ανήκει σε επικεφαλείς 70 διαφορετικών νοικοκυριών³⁸⁹. Τα αποδεικτικά στοιχεία της Lerna III υποστηρίζουν την περιφερειακή δραστηριότητα και επιρροή ενός αρχηγικού σχήματος. Οι σφραγίδες στην Οικία των Κεράμων ενδεχομένως αποτελούν ένα "φορολογικό" αρχείο των μεμονωμένων νοικοκυριών, παρέχοντας τα αγαθά τους στην υπηρεσία κάποιου τοπάρχη, συνοδεύοντας το όλο εγχείρημα από την παρασκευή και κατανάλωση φαγητού και ποτού³⁹⁰.

Επιχειρώντας να συσχετίσουμε τις τεχνολογικές ιδιαιτερότητες της ΠΕΙΒ φάσης με το ευρύτερο κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο και το κατά πόσο η τεχνολογία «ακολουθεί» τις κοινωνικοπολιτικές δυναμικές, κρίνεται σκόπιμο να επικαλεστούμε την θέση των Dobres-Hoffman η οποία υποστηρίζει ότι οι κοινωνικοπολιτικές δυναμικές και τα ιδεολογικά συστήματα αποτελούν την βάση της τεχνολογικής πρακτικής μέσα στον χώρο και τον χρόνο³⁹¹. Ειδικότερα, το προϊόν των παραπάνω προσεγγίσεων αποτελεί μία εκ νέου θεώρηση της τεχνολογίας που την ορίζει ως ένα διαδεδομένο και ισχυρό σύστημα κοινωνικο-υλικών πρακτικών, δομημένο επάνω σε ατομικά και ομαδικά συμφέροντα, ομαδικές και ατομικές ιδεολογίες, πολιτικές, ταυτότητες, συμβολικές αναπαραστάσεις, ικανότητες και τρόπους δράσης³⁹². Κατ' αυτή την έννοια, τεχνολογικές ιδιαιτερότητες της περιόδου, όπως η αύξηση της ανοιχτόχρωμης λεπτότεχνης λειασμένης κατηγορίας (yellow-mottled), η ραγδαία αύξηση των αγγείων με γραπτή διακόσμηση, η μεγάλη ποικιλία και το μεγαλύτερο εύρος επιλογών_σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, η αυξημένη της ταχύτητας επεξεργασίας των αγγείων, ο μεγαλύτερος βαθμός λειτουργικότητας των σκευών, ενδεχομένως υποδηλώνουν την υλική απεικόνιση των ευρύτερων ιδεολογιών και απαιτήσεων, των κοινωνικών στρωμάτων ή καταστάσεων, στο οποίο κάθε

³⁸⁷ Pullen 2008a: 34

³⁸⁸ Pullen 2008a: 34

³⁸⁹ Pullen 2008a: 35

³⁹⁰ Pullen 2008a: 35

³⁹¹ Dobres – Hoffman 1994: 1-2

³⁹² Dobres – Hoffman 1994: 2

αντικείμενο αποκτά την συμβολική του αξία και θέση³⁹³. Οι πολλές αλλαγές και η αυξημένη ποικιλία των τύπων και της λειτουργικότητας των σκευών, υποδηλώνουν μία αύξηση των οικιακών αναγκών και κοινωνικών ρόλων. Η γρήγορη παραγωγή των σκευών αυτών, πιθανώς υποδεικνύει μία αυξημένη αλλαγή αναγκών στην παραγωγή, η οποία με την σειρά της προϋποθέτει μεγαλύτερη εξειδίκευση και αποτελεί προϊόν της αύξησης του πληθυσμού³⁹⁴. Ο εντοπισμός εκλεπτυσμένων και μάλλον ασυνήθιστων σκευών σε μάλλον πολυσύχναστους χώρους των μνημειακών κτιρίων, υποδηλώνει ξεκάθαρα ότι υπήρχε ανάλογη αξίωση και ανάλογο κίνητρο για την κατασκευή τέτοιων πολυτελών αντικειμένων το οποίο πηγάζει από κάποια πολύ ιδιαίτερη μορφή νοικοκυριού³⁹⁵. Ο υλικός κόσμος, ως διαμεσολαβητής των ανθρώπινων σχέσεων και διαμορφωτής των, μπορεί να νοηθεί ως συνειδητή και προκαθορισμένη επιλογή μίας κοινωνίας με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Συνεπώς, τα ιδιαίτερα τεχνοτροπικά μοτίβα, η λειτουργικότητα και η επιμελημένη επεξεργασία νέων σχημάτων, αποτελούν προϊόντα ενός συγκεκριμένου κοινωνικό-οικονομικού πλαισίου που προσδιορίζεται από την διαμόρφωση και καθιέρωση ιδιαίτερων κοινωνικών, οικονομικών και αρχιτεκτονικών δομών, εντός του οποίου η αξία ενός αντικειμένου δημιουργείται όχι μόνο μέσω της εργασίας, όπως τονίζει η μαρξιστική θεωρία, αλλά επίσης μέσω της κυκλοφορίας του σε δίκτυα ανταλλαγής, αλλά και μέσω της κατανάλωσής του σε επιδεικτικές τελετές³⁹⁶.

³⁹³ Wiencke 2000: 637

³⁹⁴ Wiencke 2000: 637

³⁹⁵ Wiencke 2000: 638

³⁹⁶ Voutsaki 1997: 40

Κεφάλαιο 6. ΠΕ ΙΙΙ

6.1 Λέρνα (Φάση ΙV)

Η ΠΕ ΙΙΙ Περίοδος διήρκεσε περίπου δύο αιώνες και συνιστά μία περίοδο που δεν είναι ιδιαίτερα γνωστή, καθότι τα στοιχεία για την ανθρώπινη δραστηριότητα στην Κορινθία και την Αργολίδα είναι φτωχά³⁹⁷. Στην Λέρνα, πιθανώς λίγο καιρό μετά την καταστροφή της πολύπλοκης κατασκευής της Οικίας των Κεράμων, το μεγαλύτερο ποσοστό των κτηριακών υπολειμμάτων απομακρύνθηκε, διαμορφώνοντας, στην ίδια θέση, έναν κυκλικό τύμβο³⁹⁸. Ο τύμβος οριοθετήθηκε με έναν κύκλο διαμέτρου περίπου 9 μ., εντός του οποίου δεν επιχειρήθηκε καμία ανοικοδόμηση κατά τα επόμενα χρόνια³⁹⁹, ενδεχομένως ως ένδειξη σεβασμού απέναντι σε έναν χώρο ο οποίος για πάρα πολλά χρόνια αποτέλεσε το διοικητικό και οικονομικό κέντρο της περιοχής, κατά την ΠΕ ΙΙ περίοδο. Γύρω από τον τύμβο εντοπίστηκαν τέσσερις χώροι οικιστικών καταλοίπων, οι οποίοι σύμφωνα με τον Caskey, κομίζουν έναν νέο υλικό πολιτισμό⁴⁰⁰. Τα περισσότερα από τα κτήρια που συνδέονταν με αυτή την περίοδο ήταν αψιδωτά, με αυλή, κύρια αίθουσα και εσωτερικό δωμάτιο, ο τύπος των οποίων δεν ήταν κοινός κατά την ΠΕ ΙΙ περίοδο στην Πελοπόννησο⁴⁰¹. Επίσης, δεν εντοπίστηκαν ίχνη οχυρωματικών έργων⁴⁰².

Αποκαλύφθηκε, επίσης, μία ποσότητα εργαλείων, όπως λίθινοι πελέκεις, μικροί πήλινοι αγκυρόσχημοι γάντζοι, ένα οστέινο αντικείμενο με ημισφαιρικά κομβία, παρόμοια με αντικείμενα που έχουν εντοπιστεί στην Τροία, την Σικελία και την Μάλτα⁴⁰³.

Η κεραμική της ΠΕ ΙΙΙ περιόδου στην Λέρνα, αντιστοιχεί με την φάση Lerna ΙV και διακρίνεται από τρεις φάσεις (Phase ΙV.1, Phase ΙV.2, Phase ΙV.3). Κάθε μία από τις οποίες αντιστοιχεί με αρχιτεκτονικές υποφάσεις, έτσι όπως αυτές διαμορφώθηκαν μετά την κατασκευή του τύμβου και την ανέγερση κτηρίων

³⁹⁷ Pullen 2008a: 37

³⁹⁸ Caskey 1968: 314

³⁹⁹ Caskey 1968: 314

⁴⁰⁰ Caskey 1968: 314

⁴⁰¹ Pullen 2008a: 37

⁴⁰² Caskey 1968: 314

⁴⁰³ Caskey 1968: 314

περιμετρικά αυτού. Λεπτομέρειες σχετικά με την ευρεία αντιστοιχία των κεραμικών φάσεων και των αρχιτεκτονικών, φαίνονται στον πίνακα 6.

Το σύστημα ταξινόμησης που εφαρμόζεται για το κεραμικό σύνολο της Lerna IV, είναι πολλαπλό, βασισμένο σε πολλές παραμέτρους και συνδυασμούς μεταξύ της γραπτής διακόσμησης, της σύστασης του πηλού, της επεξεργασίας της επιφάνειας, του επιχρίσματος, των μορφολογικών στοιχείων και της διακόσμησης (πίνακας 8). Το σύστημα αυτό αποτελείται από δέκα κατηγορίες: α) την κατηγορία που περιλαμβάνει την σκουρόχρωμη διακόσμηση σε ανοιχτό έδαφος, β) την ανοιχτόχρωμη διακόσμηση σε σκοτεινό έδαφος, γ) την ολόβαφη γραπτή και έντριπτη κατηγορία, δ) την ολόβαφη γραπτή και μη έντριπτη ε) την λεπτότεχνη γκριζα στυλβωτή στ) την λεπτότεχνη έντριπτη (με ανοιχτό καφέ-μαύρο χρώμα), ζ) την λεπτότεχνη μη έντριπτη η) την ημιχονδροειδής έντριπτη θ) την ημιχονδροειδής μη-έντριπτη και ι) την χονδροειδής κεραμική. Τόσο η πρώτη κατηγορία της σκουρόχρωμης διακόσμησης σε ανοιχτόχρωμο έδαφος, όσο και η δεύτερη κατηγορία της ανοιχτόχρωμης διακόσμησης σε σκούρο φόντο, αποτελούν εξέλιξη και συνέχεια των αντίστοιχων φάσεων της ΠΕ II περιόδου⁴⁰⁴. Η τρίτη κατηγορία της ολόβαφης γραπτής και έντριπτης κεραμικής, αφορά στην ολική εξωτερική κάλυψη με σκουρόχρωμο επίχρισμα, καθώς και στην απουσία γραπτών γεωμετρικών κοσμημάτων. Πρόκειται για μια κατηγορία της οποίας η πλειονότητα περιλαμβάνει μικρά και ανοικτά αγγεία, είναι λεπτότεχνη, ενώ το υλικό στα μεγαλύτερα αγγεία, όπως τα πιθοειδή, είναι χονδροειδές. Η τεχνική της ολικής κάλυψης με μαύρο επίχρισμα αποτελεί καινοτομία για την Lerna IV και δεν απαντάται πουθενά αλλού στην Πελοπόννησο⁴⁰⁵. Η ολόβαφη, επιχρισμένη και μη έντριπτη κατηγορία, αντιστοιχεί με την πρωτοβερνικωτή κατηγορία Urfirnis της ΠΕ II περιόδου, η οποία αποτελούσε την επικρατέστερη κατηγορία της Lerna III. Η λεπτότεχνη γκριζα στυλβωτή κατηγορία χαρακτηρίζεται από την απουσία επιχρίσματος και από το ομοιόμορφο γκριζο χρώμα του πηλού στις ρηγματώσεις και στην επιφάνεια⁴⁰⁶. Μερικά από τα αγγεία αυτής της κατηγορίας είναι τροχήλατα. Στο σηματολόγιο της κατηγορίας περιλαμβάνονται το δίωτο κύπελλο (tankard), ο κάνθαρος, η φιάλη με οριζόντιες λαβές ή αποφύσεις και το Bass bowl. Η κατηγορία δεν έχει αντίστοιχα στην Lerna III και αποτελεί επίσης καινοτομία που αναπτύχθηκε είτε στην Κεντρική Ελλάδα, είτε στην Βόρεια

⁴⁰⁴ Rutter 1995: 16, 18

⁴⁰⁵ Rutter 1995: 20

⁴⁰⁶ Rutter 1995: 23

Πελοπόννησο⁴⁰⁷. Η λεπτότεχνη και έντριπτη κατηγορία φέρει υψηλής ποιότητας στίλβωση στην εξωτερική και εσωτερική επιφάνεια των ανοικτών αγγείων. Δεν μπορεί, ωστόσο, να συσχετιστεί με την κιτρινωπή-κηλιδωτή κατηγορία (yellow-mottled) της Lerna III και είναι απίθανο να θεωρηθεί εξέλιξή της. Αντ' αυτού, είναι προτιμότερο να θεωρηθεί ως προϊόν της επιρροής που έχει δεχτεί η Αργολίδα από την Βοιωτία και την φάση Lefkanti I⁴⁰⁸. Η λεπτότεχνη μη έντριπτη κατηγορία είναι εξαιρετικά σπάνια στην Λέρνα και είναι δυσδιάκριτη, σε επίπεδο κεραμικής ύλης και επεξεργασίας της επιφάνειας, από την ακόσμητη κεραμική της Lerna III. Τέλος, τόσο η ημιχονδροειδής έντριπτη και μη έντριπτη κατηγορία, αντιστοιχούν με τις κατηγορίες της Lerna III⁴⁰⁹. Το ποσοστό της εκάστοτε κατηγορίας φαίνεται στον πίνακα 7.

6.2 Τσούγκιζα

Μετά την καταστροφή των κτηρίων, στο τέλος της ΠΕ II, και μία περίοδο εγκατάλειψης της θέσης, ο λόφος της Τσούγκιζας ξανακατοικήθηκε κατά την ΠΕ III Περίοδο. Ίχνη ανθρώπινης δραστηριότητας εντοπίστηκαν τόσο στην κορυφή του λόφου, όσο και στις πλαγιές του, υπό την μορφή δευτερογενών αποθέσεων. Ο Harland το 1928 ήταν αυτός που εντόπισε πυκνοκατοικημένες ΠΕ III οικίες, ωστόσο οι επακόλουθες διαταραχές στην περιοχή εξάλειψαν σχεδόν όλα τα ίχνη του οικισμού⁴¹⁰. Ποσότητα κεραμικής εντοπίστηκε από τον ίδιο στην Οικία E (House of Queens), στον Τομέα 5 (EU5), καθώς και σε σημεία εκτός αυτού, όπως στην τομή 1 του Τομέα 10, στα τοιχία 26 και 29 της τομής 10, στην τομή 1 του Τομέα 3 και στην τομή 5 του Τομέα 8 (Εικ. 10). Επίσης, δείγματα κεραμικής εντοπίστηκαν και σε άλλες δοκιμαστικές τομές περιμετρικά του λόφου. Το ποσοστό της κατηγορίας που αντιστοιχεί σε κάθε Τομέα φαίνεται στον πίνακα 8. Ωστόσο, η ποσότητα δεν είναι

⁴⁰⁷ Rutter 1995: 23

⁴⁰⁸ Rutter 1995: 25

⁴⁰⁹ Rutter 1995: 28

⁴¹⁰ Pullen 2011: 441

ικανοποιητική, τόσο από τις ανασκαφές του Harland, όσο και από τις μεταγενέστερες εργασίες του 1984-1986. Επιπροσθέτως, σημαντικό μέρος της κεραμικής του Harland δεν είναι διαθέσιμη, εκτός από μία πολύ περιορισμένη ποσότητα κυρίως γραπτής κεραμικής που βρίσκεται στο Μουσείο της Νεμέας. Το μεγαλύτερο ποσοστό κεραμικής προέρχεται από τον Τομέα 10 (4.660 όστρακα, 92 kg), και ένα μικρότερο από τους Τομείς 2 και 7 (EU2, EU7). Σύμφωνα με τον Pullen, η ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση του υλικού έγινε σύμφωνα με την ταξινόμηση του Rutter για την Lerna IV, καθότι συνιστά συνεκτικότητα και ένα επαρκή πλαίσιο για την περιγραφή και ταξινόμηση του υλικού της Τσούγκιζας⁴¹¹. Το σύστημα του Rutter που χρησιμοποιήθηκε για την Τσούγκιζα αφορά σε μία τριπλή προσέγγιση, κάθε μία από τις οποίες είναι ανεξάρτητη από την άλλη. Η πρώτη προσέγγιση περιλαμβάνει 10 τάξεις που βασίζονται στην γραπτή διακόσμηση, στην σύσταση του πηλού, στην επεξεργασία της επιφάνειας και στο χρώμα του. η δεύτερη σχετίζεται με το σχήμα, ενώ η τρίτη προσέγγιση απευθύνεται στην διακόσμηση⁴¹². Ο Rutter εντοπίζει πέντε τρόπους διακόσμησης: α) την πλαστική, β) την γραπτή, γ) την εγχάρακτη δ) την έντυπη και ε) την αυλακωτή (grooved). Στα πλαίσια αυτών των τρόπων διακόσμησης, εντοπίζεται μία σειρά από σχέδια/μοτίβα, κάθε ένα από τα οποία μπορεί να παρουσιάσει ένα μεγάλο φάσμα μεμονωμένων παραλλαγών ή σχεδίων. Το σύστημα ταξινόμησής του μπορεί να εφαρμοστεί σχεδόν σε όλα τα αγγεία, καθότι τα μεμονωμένα χαρακτηριστικά και οι μεμονωμένες ιδιαιτερότητες χρησιμοποιούνται με λιγότερη επιτυχία σε σχέση με ευρύτερους συνδυασμούς⁴¹³.

Οι δέκα κατηγορίες κεραμικής που χρησιμοποιήθηκαν ως βάση για το υλικό της ΠΕ III Τσούγκιζας είναι: α) η κατηγορία σκουρόχρωμων μοτίβων επί ανοιχτού εδάφους, β) η κατηγορία ανοικτού επί σκοτεινού (σπάνια στην Τσούγκιζα), δ) ο ολόβαφη γραπτή και έντριπτη δ) η ολόβαφη γραπτή και μη έντριπτη ε) η λεπτότεχνη γκρίζα στιλβωτή στ) η λεπτότεχνη έντριπτη ζ) η λεπτότεχνη μη έντριπτη η) ημιχονδροειδής έντριπτη θ) η ημιχονδροειδής και μη έντριπτη και ι) η χονδροειδής κατηγορία⁴¹⁴. Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για την κεραμική της ΠΕ III Τσούγκιζας είναι εξαιρετικά ομοιόμορφο, αλλά ελλείπει πετρογραφικών αναλύσεων και ισοτοπικών προσδιορισμών, είναι δύσκολο να κατηγοριοποιηθεί ως τοπικό ή

⁴¹¹ Pullen 2011: 480

⁴¹² Pullen 2011: 480

⁴¹³ Pullen 2011: 480

⁴¹⁴ Pullen 2011: 481

εισηγμένο⁴¹⁵. Ωστόσο, η ομοιομορφία του υλικού θα μπορούσε να οδηγήσει στην διαπίστωση ότι το υλικό είναι τοπικό. Όπως στην περίπτωση της TN ή της ΠΕ II, η κεραμική ύλη κατηγοριοποιείται σε λεπτότεχνη, ημιχονδροειδής και χονδροειδής, σε ομοιότητα ή ανομοιότητα του χρώματος του πυρήνα, καθώς στο χρώμα, το μέγεθος και την ποσότητα των εγκλεισμάτων⁴¹⁶. Με βάση τα παραπάνω κρίνεται σκόπιμη η ενδεικτική περιγραφή της κάθε κατηγορίας.

α) Η κατηγορία που φέρει σκουρόχρωμα μοτίβα σε ανοιχτόχρωμο έδαφος είναι λεπτότεχνη και ομοιόμορφα ψημένη. Οι χρωματικές αποχρώσεις της συνήθως περιστρέφονται γύρω από το ερυθρωπό-κιτρινωπό, το ανοιχτόχρωμο ερυθρωπό-καφέ και το φωτεινό σταχτόχρωμο. Οι προσμείξεις τείνουν να είναι λίγες, μικροσκοπικές, ακανόνιστου σχήματος και μεγάλης ποικιλίας χρωμάτων.⁴¹⁷

β) Η ανοιχτόχρωμη γραπτή κατηγορία σε σκουρόχρωμο φόντο αντιπροσωπεύεται μόνο από δύο όστρακα και συνεπώς οι οποιεσδήποτε γενικεύσεις θα ήταν αβάσιμες⁴¹⁸.

γ) Η ολόβαφη γραπτή και στιλβωτή κατηγορία είναι επίσης λεπτότεχνη, με περισσότερες ενδείξεις ανομοιογενούς όπτησης σε σχέση με τις δύο προηγούμενες κατηγορίες. Το χρώμα της επιφάνειάς αποτελείται από τις ίδιες αποχρώσεις του ροζ, του ερυθρού-κιτρινωπού⁴¹⁹.

δ) Η ολόβαφη γραπτή και μη στιλβωμένη κατηγορία φέρει συχνά ημιχονδροειδή πρώτη ύλη και το χρώμα τείνει να είναι πιο σκούρο, ερυθρωπό-κιτρινωπό.

ε) Η λεπτότεχνη γκρίζα στιλβωτή κατηγορία δεν φέρει ορατά εγκλείσματα και αφορά σε μία κατηγορία με πραγματικά καλή σύσταση πηλού, στην οποία επικρατεί το γκρίζο χρώμα.

στ) Η ημιχονδροειδής στιλβωτή κατηγορία, ουσιαστικά διαφέρει από τις παραπάνω λεπτότεχνες και γραπτές κατηγορίες στο ότι φέρει ίχνη ανομοιογενούς όπτησης. Το χρώμα της είναι πιο φωτεινό από την γκρίζα στιλβωτή κατηγορία. Ο

⁴¹⁵ Pullen 2011: 482

⁴¹⁶ Pullen 2011: 483

⁴¹⁷ Pullen 2011: 483

⁴¹⁸ Pullen 2011: 483

⁴¹⁹ Pullen 2011: 483

πυρήνας τους είναι μαύρος⁴²⁰. Για τις υπόλοιπες κατηγορίες (ζ, η, θ, ι), την λεπτότεχνη έντριπτη, την λεπτότεχνη μη έντριπτη, την ημιχονδροειδής μη έντριπτη και την χονδροειδή, τα δείγματα είναι εξαιρετικά λίγα και ανεπαρκή για κατηγοριοποίηση⁴²¹.

Όλα τα δείγματα είναι χειροποίητα εκτός από μία φιάλη με οριζόντιες λαβές και ένα Bass bowl (;), τα οποία φαίνεται να είναι τροχήλατα. Στο πλαίσιο αντιστοιχίας σχήματος και διακόσμησης και με βάση το διαθέσιμο υλικό, το μεγαλύτερο ποσοστό φαίνεται να κατέχει το δίωτο κύπελλο (tankard), το Bass Bowl, η στάμνος (;) με τον στενό λαιμό (narrow necked jar) και φέρει διακόσμηση σκοτεινού επί ανοιχτού. (βλ. πίνακας Pullen s. 486). Τέλος, το μεγαλύτερο ποσοστό διακοσμητικών μοτίβων κατέχει η πλαστική και έντυπη διακόσμηση 0,64%, ενώ η εγχάρακτη διακόσμηση εντοπίζεται σε 18 όστρακα (0,22%). Η πλαστική διακόσμηση αντιπροσωπεύεται από 3 όστρακα (0,04%), ενώ η αυλακωτή από 10 όστρακα⁴²². (0,12%). Βλ. Pullen p. 487

Συζήτηση

Το χρονικό εύρος της ΠΕ III είναι μικρό και, ως εκ τούτου, θεωρείται ως μία περίοδος που δεν είναι ιδιαίτερα γνωστή, εφόσον τα δεδομένα για την ανθρώπινη δραστηριότητα στην Κορινθία και την Αργολίδα είναι περιορισμένα. Στην Αργολίδα, με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, η κεραμική συνεχίζει να είναι χειροποίητη, εκτός από δύο λεπτότεχνα και γκρίζα αγγεία που φέρουν ίχνη τροχού και αποτελεί σαφώς μία καινοτομία της περιόδου⁴²³. Καινοτομία, επίσης, αποτελεί η τεχνική της ολικής κάλυψης με μαύρο επίχρισμα, η οποία δεν απαντάται πουθενά αλλού στην περιοχή, αλλά και στην Πελοπόννησο. Επιπλέον, τόσο η σκουρόχρωμη διακόσμηση σε ανοιχτόχρωμο έδαφος, όσο και η ανοιχτόχρωμη σε σκούρο φόντο συνεχίζουν από την ΠΕ II. Συνέχεια παρατηρείται και στην κεραμική Urfirnis της Lerna III, με την οποία αντιστοιχεί η ολόβαφη επιχρισμένη κατηγορία της Lerna IV.

⁴²⁰ Pullen 2011: 483

⁴²¹ Pullen 2011: 484

⁴²² Pullen 2011: 487

⁴²³ Caskey 1960: 295

Στο σχηματολόγιο της περιοχής προστίθενται τα δίωτα κύπελλα (tankards), ο κάρθαρως και το Bass bowl. Το δίωτο κύπελλο φαίνεται να γίνεται ο κατ' εξοχήν αγγείο πόσης, αντίστοιχο του οποίου δεν φαίνεται να υπάρχει στην ΠΕ II περίοδο, όπου η ραμφόστομη φιάλη και οι μικρές φιάλες χρησιμοποιούνταν κατά κόρον για την πόση και το σερβίρισμα. Οι δύο λαβές του κυπέλλου διευκολύνουν στο να περνάει το αγγείο από όλους τους καταναλωτές⁴²⁴.

Τα δεδομένα από την Κορινθία, σε γενικότερα πλαίσια παρουσιάζουν ομοιομορφία με τα δεδομένα της Αργολίδας. Αναλυτικότερα, το κεραμικό υλικό της περιοχής φαίνεται να είναι το ίδιο χειροποίητο με το κεραμικό σύνολο της Λέρνας, εκτός από μία τροχήλατη φιάλη με οριζόντιες λαβές και ένα τροχήλατο Bass bowl. Η ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση του υλικού έγινε σύμφωνα με την ταξινόμηση του Rutter για την Lerna IV, καθότι χαρακτηρίζεται από συνεκτικότητα και ένα επαρκές πλαίσιο για την περιγραφή και ταξινόμηση του υλικού της Τσούγκιζας⁴²⁵. Συνεπώς το υλικό από την Κορινθία υπόκειται στην ίδια κατηγοριοποίηση και ταξινόμηση με το υλικό της Lerna IV. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση υλικού παρατηρείται στην Οικία E (House E), όπου εντοπίστηκε ένας μεγάλος αριθμός πίων και άλλων οικιακών σκευών, κατάλληλων για αποθήκευση και παρασκευή φαγητού.

Τα παραπάνω δεδομένα σχετίζονται με μία ιδιαίτερη φάση στην αρχιτεκτονική, τόσο για την Αργολίδα, όσο και για την Κορινθία. Στην Αργολίδα, μετά την καταστροφή της Οικίας των Κεράμων, σημαντική δραστηριότητα παρατηρήθηκε γύρω από τον τύμβο που κατασκευάστηκε στην θέση του ΠΕ II μνημειακού κτιρίου. Περιμετρικά του τύμβου εντοπίστηκαν όμοιες⁴²⁶ αψιδωτές οικίες με αυλή, κύρια αίθουσα και εσωτερικό δωμάτιο, ο τύπος των οποίων δεν ήταν διαδεδομένος κατά την ΠΕ II περίοδο στην Πελοπόννησο⁴²⁷. Παράλληλα εντοπίστηκαν υπολείμματα ημικυκλικών κτιρίων. Την περίοδο αυτή ο Caskey την ταυτίζει με την εμφάνιση ενός νέου υλικού πολιτισμού⁴²⁸, βασιζόμενος στο ότι η ποσότητα εργαλείων που εντοπίστηκε, όπως λίθινοι πελέκεις, μικροί πήλινοι

⁴²⁴ Pullen 2008a: 37

⁴²⁵ Pullen 2011: 480, 543

⁴²⁶ Caskey 1960: 294

⁴²⁷ Pullen 2008a: 37

⁴²⁸ Caskey 1968: 314

αγκυρόσχημοι γάντζοι, ένα οστέινο αντικείμενο με ημισφαιρικά κομβία, παραπέμπει σε όμοια τέχνηρα που έχουν εντοπιστεί στην Τροία, την Σικελία και την Μάλτα⁴²⁹.

Κατά την ΠΕ III τα κτίρια ήταν σε μικρή απόσταση μεταξύ τους και χωρίζονταν από μικρές αυλές οι οποίες παρείχαν προστασία από τις καιρικές συνθήκες, ενώ τα σχήματα και η τοποθέτησή τους φαίνεται να υπαγορεύονταν εν μέρει από υφιστάμενες κοινωνικές και ιδεολογικές δομές. Το κτίριο Ε, ωστόσο, παρείχε μερικές ενδείξεις τόσο προκειμένου να συζητηθεί το ενδεχόμενο μίας περαιτέρω χρήσης του, πέραν της απλής, όσο και το ενδεχόμενο να αποτελούσε μία αυτόνομη κατοικία ή μέρος ενός ευρύτερου συγκροτήματος. Η λιθόστρωση των δρόμων ανάμεσα στις οικίες, φανερώνει μία μέριμνα για τους εξωτερικούς χώρους. Στην μελέτη της για την αστικοποίηση της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, η Κόνσολα υποστηρίζει ότι ορισμένοι οικισμοί της ΠΕ III στην κεντρική και Νότια Ελλάδα, παρουσίαζαν επίπεδα αστικοποίησης που ήταν χαμηλότερα από αυτά της ΠΕ II. Τα κτίρια είναι μικρού ή μεσαίου μεγέθους και δεν υπάρχει μνημειώδης αρχιτεκτονική. Υπάρχει έλλειψη εξειδικευμένης αρχιτεκτονικής δραστηριότητας και τεχνικών κατασκευών, ενώ τα μεμονωμένα κτίρια είναι σχετικά ομοιόμορφα μεταξύ τους, σε μέγεθος και σχέδιο. Η Τσούγκιζα της Κορινθίας θα μπορούσε να ενταχθεί σε μία τέτοια κατηγορία⁴³⁰.

Η χρονική περίοδος που κατοικήθηκε ο οικισμός στην ΠΕ III Τσούγκιζα είναι αβέβαιη. Το χάσμα μεταξύ του τέλους της ώριμης ΠΕ II περιόδου και της έναρξης της ΠΕ III στη Τσούγκιζα μπορεί να έχει διαρκέσει μερικούς αιώνες, κάτι που δεν μπόρεσε να γίνει γνωστό. Εάν, ωστόσο, έχουμε τρεις διαδοχικές αρχιτεκτονικές φάσεις και τα κεραμικά στοιχεία υποδηλώνουν μια διάρκεια κατοίκησης παρόμοια με εκείνη της Lerna IV, τότε ίσως η Τσούγκιζα να κατοικήθηκε για το μεγαλύτερο μέρος της ΠΕ III περιόδου και ενδεχομένως να ξανακατοικήθηκε σχεδόν την ίδια περίοδο που κατοικήθηκε η Λέρνα κατά την φάση I. Ο Rutter υποστηρίζει πως υπήρχε μια σημαντική αλλαγή μεταξύ των φάσεων Lerna IV 1-2 και της Lerna IV φάση 3, βασιζόμενος στα στοιχεία της αρχιτεκτονικής και της αγγειοπλαστικής. Κατ' αυτή την έννοια, στην Τσούγκιζα μπορεί να έχουμε μια παρόμοια κατάσταση, μέσω της

⁴²⁹ Caskey 1968: 314

⁴³⁰ Pullen 2011: 543

οποίας τις πρωιμότερες φάσεις της ΠΕ ΙΙΙ περιόδου διαδέχονται νέοι και μεγαλύτεροι ΠΕ ΙΙΙ οικισμοί, σύγχρονοι με την φάση 3 της Lerna IV⁴³¹.

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα, παρατηρείται μία ομοιομορφία μεταξύ της κεραμικής τεχνολογίας της Κορινθίας και της Αργολίδας. Ειδικότερα, το υλικό από την Κορινθία υπόκειται στην ίδια κατηγοριοποίηση και ταξινόμηση με το υλικό της Lerna IV, και με βάση αυτή, διαπιστώνεται ότι συνεχίζει η ίδια γραπτή διακόσμηση, ενώ ο κάνθαρος γίνεται πλέον το κατεξοχήν αγγείο πόσης και αντικαθιστά την ευρεία χρήση της ΠΕ ΙΙ ραμφόστομης φιάλης. Επιπλέον, οι μικρές φιάλες χρησιμοποιούνταν κατά κόρον για την πόση και το σερβίρισμα.

Το επίπεδο αστικοποίησης είναι χαμηλότερο από αυτό της ΠΕ ΙΙ. Τα κτίρια είναι μικρού ή μεσαίου μεγέθους, χωρίς μνημειώδη χαρακτηριστικά. Είναι εμφανής η έλλειψη εξειδικευμένης αρχιτεκτονικής δραστηριότητας και τεχνικών κατασκευών, ενώ τα μεμονωμένα κτίρια είναι σχετικά ομοιόμορφα μεταξύ τους, σε μέγεθος και σχέδιο. Συνεπώς, αυτό που θα μπορούσε να επισημανθεί είναι ότι η τεχνολογία παρέχει ενδείξεις ότι «ακολουθεί» τις κοινωνικοπολιτικές δυναμικές της περιόδου. Η κοινωνία της ΠΕ ΙΙΙ, σε σχέση με την προηγούμενη, είναι μία κοινωνία περισσότερο απλοποιημένη, καθώς οι περισσότεροι οικισμοί της περιόδου δεν έχουν καμία σοβαρή τάση να ενταχθούν σε ένα αστικό πλαίσιο λειτουργίας και φαίνεται να έχουν επανέλθει σε μία πολύ πιο απλή κοινωνικοοικονομική και πολιτική οργάνωση, υποτροπή σε χαμηλότερης τάξης αστικής ιεραρχίας⁴³². Τα αψιδωτά κτίρια, τα οποία από την πρώιμη ΕΗ ΙΙΙ αρχίζουν να αντικαθιστούν την προηγούμενη αρχιτεκτονική μορφή των ορθογώνιων περιβλημάτων, μπορούν να θεωρηθούν ως μάλλον μία ανεπαρκής αντικατάσταση του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού της προηγούμενης περιόδου, ανεξάρτητα από τη μέριμνα που δόθηκε για την κατασκευή των αψίδων⁴³³. Η μεταβολή αυτή ενδεχομένως σηματοδοτεί και μία επιπλέον στροφή από την συσσώρευση (agglomerate) οικιών σε μία περισσότερο μεμονωμένη κατάσταση και σε ανεξάρτητες κατασκευές, κάτι που ευρύτερα πιθανώς υποδεικνύει και μία γενικότερη προσαρμογή προς ένα μικρότερο επίπεδο κοινοτικών και ατομικών οργανώσεων καθώς και σε ένα μικρότερο πεδίο κοινοτικής εστίασης. Οι ενδείξεις για έμφαση στην κοινότητα ως σύνολο, που εμφανίστηκαν κατά την ΠΕ ΙΙ και

⁴³¹ Pullen 2011: 544

⁴³² Konsola 1986: 17

⁴³³ Weiberg 2017: 33

χαρακτηρίζονταν από την μνημειακή αρχιτεκτονική, την ταφή των νεκρών έξω από τους οικισμούς, την τεχνολογική εξειδίκευση και την οικονομική διαφοροποίηση, απουσιάζουν από την ΠΕ ΙΙΙ. οι γνώσεις μας για την ΠΕ ΙΙΙ δείχνουν, αντιθέτως, μια αυξανόμενη εστίαση στην νοικοκυριό ως το κύριο οργανωτικό επίπεδο, ένα μειωμένο επίπεδο τεχνολογικής εξειδίκευσης σκάφους, μία αύξηση της κλίμακας της εγχώριας αποθήκευσης, τη χρήση intramural ταφών και ίσως ακόμη περισσότερο την απουσία οποιωνδήποτε αναγνωρίσιμων εξωκοινοτικών περιοχών χώρων ταφής⁴³⁴. Αυτά τα γνωρίσματα φαίνεται να συμβαδίζουν με την ποικιλομορφία του υλικού πολιτισμού που αναγνωρίζεται σε περιφερειακό επίπεδο⁴³⁵. Σε ατομικό επίπεδο, η αυξημένη αυτάρκεια και αυτονομία των νοικοκυριών κατά την ΠΕ ΙΙΙ, υποδηλώνει μειωμένο αριθμό κοινωνικών ρόλων, με τους οποίους θα μπορούσαν οι ιεραρχικές κοινωνικοπολιτικές δομές να είχαν σχηματιστεί. Συνεπώς, θα μπορούσε να σημειωθεί ότι η τεχνολογική στροφή προς μία περισσότερο λειτουργική χρήση, αποτελεί μέρος μίας ευρύτερης σηματοδοτημένης συμπεριφοράς, μέσα από την οποία επιτυγχάνεται η επικοινωνία μεταξύ ανθρώπων και αντικειμένων, μέσα σε ένα σύστημα αντίστοιχων κοινωνικό-πολιτικών δυναμικών⁴³⁶.

⁴³⁴ Weiberg 2017: 33

⁴³⁵ Weiberg 2017: 33

⁴³⁶ Hahn 2012: 7

Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας, ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία που πρέπει να διευκρινιστεί, μετά την παραπάνω παρουσίαση των αρχαιολογικών δεδομένων, είναι ότι καθ' όλη την διάρκεια των εξεταζόμενων περιόδων, το κεραμικό υλικό στις θέσεις της Αργολιδοκορινθίας είναι αποκλειστικά χειροποίητο, εκτός από ελάχιστα σκεύη κατά την ΠΕ ΙΙΙ που φέρουν ίχνη τροχού.

Στις εξεταζόμενες ΤΝ θέσεις της Κορινθίας, η κεραμική ύλη που χρησιμοποιείται, στο μεγαλύτερο ποσοστό της είναι εξαιρετικής ποιότητας, καθαρή και καλά κοσκινισμένη. Η ίδια επιμέλεια παρατηρείται και κατά την διαδικασία της όπτησης, τα αποτελέσματα της οποίας φανερώνουν έναν καλό και συντονισμένο έλεγχο της θερμοκρασίας, πιθανότατα σε κλίβανο. Επιπλέον, το μεγαλύτερο ποσοστό των θραυσμάτων φανερώνει μία εξίσου καλή και προσεγμένη επεξεργασία της επιφάνειας των αγγείων, ιδιαίτερα καλή λείανση στις περισσότερες εκλεπτυσμένες κατηγορίες όπως η γραπτή και κοσμημένη. Στο σχηματολόγιο κυριαρχούν τα ανοικτά και χρηστικά αγγεία, όπως οι φιάλες, τα ποτήρια, οι πρόχοι, σε μία ποικιλία σχημάτων και διακόσμησης που φανερώνει εξαιρετική φαντασία, ποικιλία και ευρηματικότητα καθώς και σχέσεις με ευρύτερες περιοχές, όπως η Φωκίδα, η Βοιωτία αλλά και η Αργολίδα.

Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Κορινθίας, λόγω της γεωμορφολογικής της θέσης, αναπτύχθηκαν κατάλληλες συνθήκες που ευνοούσαν το εμπόριο και τις μετακινήσεις με γειτονικές περιοχές, όπως η κοιλάδα της Αργολίδας ή η Βοιωτία. Επιπλέον, εξαιτίας περιβαλλοντικών παραγόντων, η περιοχή ήταν πρόσφορη για την άσκηση της γεωργίας. Ο συνδυασμός των παραπάνω παραμέτρων προφανώς διαμόρφωσε και έναν ιδιαίτερο κοινωνικό και οικονομικό χαρακτήρα, ο οποίος στηρίζονταν πρωτίστως στο εμπόριο και την οικονομία και λιγότερο στην αγροτική καλλιέργεια, κάτι που υποδηλώνεται από την υπεροχή των επιμελημένων χρηστικών σκευών, έναντι των αποθηκευτικών. Το γεγονός αυτό συνδέεται με τις ευρύτερες κοινωνικό-ιστορικές συνθήκες της περιοχής. Η Κορινθία ήταν εκτενώς κατοικημένη καθ' όλη την διάρκεια της Νεολιθικής περιόδου, επηρεάστηκε από τις συνέπειες της ανταλλαγής και του εμπορίου⁴³⁷ που

⁴³⁷ Lavezzi 1978: 432

της παρείχε το γεωγραφικό πλεονέκτημα της θέσης και θεωρείται πως την ισχυροποίησε ήδη από την αρχή της νεολιθικής περιόδου, καθώς υπήρξαν ενδείξεις επαφών και ανταλλαγών, τόσο με κοντινές περιοχές, όπως η Φωκίδα, η Βοιωτία και η Θεσσαλία, όσο και με περιοχές της Αδριατικής. Η Κορινθία ενδεχομένως έχει ξεκινήσει τον ιστορικό της ρόλο ως διαμετακομιστικός σταθμός που ενώνει το Αιγαίο με την Αδριατική κι αυτός ο ρόλος επηρέασε θέσεις, όπως η Γωνιά⁴³⁸, η οποία σχετίζεται με κάποιους φορείς του νεολιθικού πολιτισμού που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Ισθμού, και τα κεραμικά τους προϊόντα φανέρωναν συγγενικές σχέσεις με τους σύγχρονους τους κατοίκους της Θεσσαλίας⁴³⁹. Επίσης, πολλοί κεραμικοί τύποι της Κορινθίας βρίσκουν παράλληλα σε περιοχές της Φωκίδας, απέναντι από τον Κορινθιακό, όπως και σε θέσεις του Αιγαίου και της Κρήτης. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει υλικές ή ιδεολογικές σχέσεις και επαφές και πιθανώς κάποια ίχνη σύνθετης κοινωνικής οργάνωσης, εντός της οποίας λειτουργούσαν τοπικής εμβέλειας κεραμικά εργαστήρια που παρήγαγαν για μη εξαρτημένους καταναλωτές⁴⁴⁰.

Αντιθέτως, στο σχηματολόγιο της Αργολίδας περιλαμβάνονται κυρίως αποθηκευτικά αγγεία, όπως πιθοειδή, που φαίνεται να σχετίζονται περισσότερο με οικιακή χρήση περιορισμένης εμβέλειας, και σε μικρότερο ποσοστό φιάλες, απλές, αγγεία με πώμα (πυξίδες;). Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της περιόδου που αποτελεί και χρονολογική ένδειξη, είναι η παρουσία αποφύσεων. Στην Αργολίδα εντοπίζονται αρκετά προβλήματα που έχουν προκληθεί κατά την διαδικασία της όπτησης, όπως οι παραμορφωμένες επιφάνειες ή τα σπασίματα των αγγείων, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρούνται ενδείξεις συγκόλλησης των σκευών μετά την όπτησή τους. Τα μικρά αγγεία κατασκευάζονταν με την μέθοδο της τσιμπητής, ενώ τα μεγαλύτερα με την μέθοδο των κουλούρων. Αυτό που μπορεί να ειπωθεί, με βάση όσα δεδομένα παρουσιάστηκαν, είναι ότι το κεραμικό υλικό της εξεταζόμενης ΤΝ θέσης της Αργολίδας κατασκευάστηκε για περιορισμένη χρήση, κρίνοντας από την πρόχειρη επιμέλεια της κατασκευής, της όπτησης και της διακόσμησης. Τα περισσότερα σκεύη φαίνεται να έχουν κατασκευαστεί για ειδικούς σκοπούς που προφανώς σχετίζονται με τις τοπικές κοινωνικό-οικονομικές συνθήκες και ιδεολογίες, ενώ η μεγάλη ποικιλία, ειδικά των κοσμημένων αγγείων, μπορεί να είναι ενδεικτική

⁴³⁸ Lavezzi 1978: 432

⁴³⁹ Lavezzi 1978: 70

⁴⁴⁰ Perles 1999: 99

τόσο των επαφών των πληθυσμιακών ομάδων μεταξύ τους, όσο και με ευρύτερες θέσεις του Αιγαίου.

Το πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν οι παραπάνω παράμετροι αποτελεί αποτέλεσμα των επαφών καθώς και της ανταλλαγής των τεχνικών και των τρόπων διακόσμησης. Η περαιτέρω εξειδίκευση των μεμονωμένων τεχνιτών και διαφαινόμενη προχειρότητα που χαρακτηρίζει τα προϊόντα τους προφανώς δεν είναι ανεξάρτητη από τον περιστασιακό χαρακτήρα της κατοίκησης. Από την άλλη, όμως, η παρουσία των έντονα έντριπτων αλλά και των λεπτότεχνων στιλβωμένων και μελανών αγγείων, σε διάφορα σχέδια, πιθανώς υποδηλώνουν ένα περαιτέρω βήμα στην πολιτιστική εξέλιξη της TN. Τα σκεύη αυτά κατασκευάζονται από περισσότερο έμπειρους και εξειδικευμένους τεχνίτες οι οποίοι ακολουθούν κανόνες και μοτίβα και ουσιαστικά τα προϊόντα τους μπορούν να θεωρηθούν ως μία εξέλιξη της Μεσολιθικής Urfinis. Ο εντοπισμός λάκκων με σπασμένα αγγεία, σύμφωνα με εθνογραφικές μελέτες αποτελεί αποδεικτικό στοιχείο κάποιου είδους κοινωνικής ρήξης που θα μπορούσε να αφορά στην ρήξη που δημιουργήθηκε κατά την απομάκρυνση των TN κατοίκων από τον χώρο των προγόνων τους. Ίσως η ρήξη αυτή συνίστατο στην διάλυση μίας κοινωνικής ομάδας που είχε συγκεντρωθεί με αφορμή κάποια ιδιαίτερη περίσταση και τώρα διασκορπίζονταν σε διάφορες κατευθύνσεις. Το ενδεχόμενο αυτό έρχεται να επιβεβαιώσει την παραπάνω διαπίστωση, ότι στην Αργολίδα δεν φαίνεται να υπάρχουν αγροτικοί οικισμοί μακροχρόνιας κατοίκησης, γεγονός που θα μπορούσε να ευνοήσει ή να ενθαρρύνει την δημιουργία μεγαλύτερων και πιο σύνθετων κοινοτήτων και, κατ' επέκταση, να ευνοήσει την περαιτέρω τεχνολογική εξειδίκευση⁴⁴¹. Όλο αυτό το πλαίσιο των σχέσεων, προφανώς έχει καθιερωθεί και έχει προκύψει ως αποτέλεσμα της γειννίας με την θάλασσα, καθώς και των επακόλουθων δυνατοτήτων για επαφές που αυτή η περιοχή παρέχει μέσω των θαλασσίων δρόμων⁴⁴².

Συνεπώς, στην περιοχή της Κορινθίας διαμορφώνονται συνθήκες εμπορίου και κάποια ελάχιστα ίχνη σύνθετης κοινωνικής οργάνωσης, εντός των οποίων λειτουργούσαν τοπικής εμβέλειας κεραμικά εργαστήρια που παρήγαγαν καλής ποιότητας χρηστικά αγγεία για μη εξαρτημένους καταναλωτές⁴⁴³. Αντιθέτως, στην

⁴⁴¹ Vitelli 1999: 149

⁴⁴² Vitelli 1999: 103

⁴⁴³ Perles 1999: 99

περίπτωση της TN Αργολίδας, όπου υπάρχουν ενδείξεις περιορισμένης και πρόσκαιρης κατοίκησης η τεχνολογία συνήθως χονδροειδών αποθηκευτικών αγγείων είναι περιορισμένων δυνατοτήτων. Το σχηματολόγιο περιλαμβάνει κυρίως αποθηκευτικά αγγεία, όπως πιθοειδή, που φαίνεται να σχετίζονται περισσότερο με οικιακή χρήση περιορισμένης εμβέλειας, και σε μικρότερο ποσοστό φιάλες, απλές, αγγεία με πώμα. Τα περισσότερα σκεύη φαίνεται να έχουν κατασκευαστεί πρόχειρα, πιθανώς για ειδικούς τελετουργικούς σκοπούς, χωρίς ωστόσο να λείπει ένας περιορισμένος αριθμός έντονα έντριπτων και λεπτότεχνων στιλβωμένων και μελανών αγγείων, σε διάφορα σχέδια, τα οποία κατασκευάζονται από πιθανώς περισσότερο έμπειρους και εξειδικευμένους τεχνίτες που ακολουθούν κανόνες και μοτίβα, και ουσιαστικά τα προϊόντα τους μπορούν να θεωρηθούν ως μία εξέλιξη της Μεσολιθικής Urfirnis.

Στις ΠΕΙ θέσεις της Κορινθίας, η κεραμική εξακολουθεί να είναι χειροποίητη και πιθανότατα από τοπικά εργαστήρια μικρής κλίμακας. Η ποιότητα της κεραμικής ύλης είναι εξαιρετική ή τουλάχιστον πολύ καλή, σ' εκείνες τις κατηγορίες όπου παρατηρείται περισσότερη επεξεργασία, όπως στην λεπτότεχνη στιλβωμένη, ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις (χονδροειδής κεραμική, ημιχονδροειδής), η κεραμική ύλη παρουσιάζει πολλές προσμειξείς. Το ίδιο παρατηρείται και με τα αποτελέσματα της όπτησης ή της στίλβωσης, όπου φαίνονται ότι η προσεγμένη επεξεργασία των σκευών είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την παραγωγή περισσότερο εκλεπτυσμένων προϊόντων. Τα δεδομένα της περιόδου δεν διαφέρουν πολύ από τα αντίστοιχα της TN, στον βαθμό που συνεχίζεται η παραγωγή ανοικτών και χρηστικών αγγεία, όπως οι φιάλες, τα ποτήρια και οι πρόχοι. Ωστόσο, πέραν αυτών, διαπιστώνεται και η εμφάνιση νέων σχημάτων, όπως η ραμφόστομη φιάλη, τα πινάκια, το τηγανόσχημο αγγείο στην Τσούγκιζα και το δίωτο κύπελλο (tankard). Η λειασμένη χειροποίητη κεραμική με εγχάρκτη διακόσμηση που εντοπίστηκε, αποτελεί τον χαρακτηριστικό κεραμικό τύπο της ΠΕΙ περιόδου, στοιχείο που ενέχει ενδείξεις επαφών του ΠΕ και του ΠΚ Πολιτισμού. Επιπλέον, η κατηγορία Urfirnis, καθώς και η διακόσμηση του ανοικτού επί σκοτεινού που φέρουν τα δίωτα κύπελλα (tankards), φανερώνουν σχέσεις και επαφές της θέσης με την περιοχή του Ορχομενού. Στο σχηματολόγιο της Τσούγκιζας προστίθενται νέα σκεύη, όπως ο ασκός, η ραμφόστομη και η υψίποδη φιάλη, η μεγάλη απήχηση και παραγωγή της οποίας υποδεικνύει επαφές και παραλληλίζεται με το κύπελλο με βάση, σε πολλές θέσεις της Ομάδας Κάμπου στις

Κυκλάδες και την Κρήτη⁴⁴⁴. Το σχήμα αυτό, ωστόσο, δεν φαίνεται να διατηρείται και κατά τις ακόλουθες περιόδους σε καμία περιοχή του Αιγαίου. Επίσης, με την ίδια ομάδα Κάμπου υπάρχουν συσχετισμοί και στο επίπεδο διακόσμησης, εφόσον τα ίχνη σφραγισμάτων και έντυπης διακόσμησης, ειδικά αυτών στα τηγανόσχημα, παραπέμπει σε αντίστοιχες πρακτικές διακόσμησης. Ένα άλλο ενδεικτικό στοιχείο είναι η ταυτόχρονη απουσία γραπτής διακόσμησης.

Στην Αργολίδα, χαρακτηριστική είναι η ερυθρή κεραμική με κόκκινο επίχρισμα η οποία απαντά σε βαθιές φιάλες με ή χωρίς κυλινδρικό πόδι και είναι ενδεικτική της Φάσης Ταλιώτη. Στην σύστασή της φέρει τα ηφαιστειακά ορυκτά της Αργολίδας και του Σαρωνικού κόλπου της Ανατολικής Κορινθίας, στοιχείο που βοηθά στον καθορισμό και την κατανόηση της παράλληλης δράσης μεταξύ των περιοχών⁴⁴⁵. Πρόκειται κυρίως για φιάλες με σφαιρική ή επίπεδη βάση και χείλη απλά, κυρτά ή επίπεδα, τείνοντας προς το εσωτερικό των σκευών. Κοινό στοιχείο Αργολίδας και Κορινθίας είναι το γεγονός ότι στα λεπτότεχνα αγγεία συνηθίζεται εκτός από την λείανση και η εγγάρακτη γραμμική διακόσμηση. Από χονδροειδή σκουρόχρωμο πηλό κατασκευάζονται κυρίως βαθιά μαγειρικά και αποθηκευτικά σκεύη με χαμηλό και ανοικτό λαιμό, τα οποία φέρουν συνήθως πλαστική ή εμπίεστη διακόσμηση. Η κεραμική αυτή εντοπίζεται και σε ευρύτερες θέσεις της Αργολίδας, όπως στο Μακροβούνι, το Κεφαλάρι και στην θέση Ταλιώτη. Ενδεικτικό του συγχρονισμού των δύο θέσεων, είναι και η παρουσία των τηγανόσχημων αγγείων, ενός σκεύους άγνωστης λειτουργικότητας που προέρχεται από τα ταφικά σύνολα των Κυκλάδων, ενώ στην Ηπειρωτική Ελλάδα εντοπίζεται σε οικιακούς αποθέτες.

Σε γενικότερα πλαίσια, οι τεχνικές της αγγειοπλαστικής δεν αλλάζουν καθόλου σε σχέση με την ΤΝΛ περίοδο και το πλάσιμο στο χέρι, με την βοήθεια στενών ταινιών πηλού, αποτελεί πάντοτε την βασική τεχνική. Τα αποτυπώματα φύλων σε βάσεις αγγείων είναι αρκετά, ενώ το στέγνωμα, το τελείωμα και η διακόσμηση γίνονται όπως και στην Νεολιθική. Προφανώς, η μόνη καινοτομία είναι τώρα η χρήση καλουπιού για ορισμένες εμπίεστες διακοσμήσεις. Το ψήσιμο εξακολουθεί να γίνεται σε σωρούς ή σε λάκκο αρκετά συχνά. Το πλέον αξιοσημείωτο γεγονός της περιόδου, ωστόσο, είναι η αισθητή μείωση του αριθμού των

⁴⁴⁴ Pullen 2011: 95

⁴⁴⁵ Pullen 2008a: 22

διακοσμημένων αντικειμένων και, σε όλο το Αιγαίο εκτός από την Κρήτη, σχεδόν ολική αντικατάσταση των γραπτών διακοσμήσεων από τις εγχάρακτες και εμπίστες.

Το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνεται η πραγματικότητα της αρχής της 3^{ης} χιλιετίας χαρακτηρίζεται από ένα άνοιγμα στις επικοινωνίες που θα διευρυνθεί καθ' όλη την διάρκειά της. Οι σχέσεις μεταξύ των οικισμών γίνονται στενότερες και η πολιτισμική ομοιομορφία γίνεται αξιοσημείωτη περί τα μέσα της περιόδου, κάτι που μπορεί να αντανακλάται και στην σχετική ομοιομορφία των κεραμικών τύπων⁴⁴⁶. Το γεγονός της εμφάνισης νέων σχημάτων, όπως του tankard στην θέση Κοράκου, όσο και του πιθοειδούς αγγείου στην Ασίνη, του οποίου το παράλληλο εντοπίζεται στο Alishar Hüyük της Μικράς Ασίας, αλλά και της εμφάνισης κεραμικών τύπων που απαντώνται σε περιοχές πέραν της Αργολιδοκορινθίας, ενδεχομένως υποδηλώνουν και τεκμηριώνουν το γεγονός της διεύρυνσης των επαφών και των μετακινήσεων των πληθυσμών. Εάν δεχτούμε ως βάση των οποιονδήποτε τεχνολογικών καινοτομιών την πίεση που προκαλείται από κάποιο εξωτερικό ερέθισμα - στην προκειμένη περίπτωση των διαπολιτισμικών επαφών - τότε μπορεί να ειπωθεί ότι στις περιοχές αυτές παρατηρείται μία αργή υιοθέτηση των καινοτομιών. Η τοποθέτηση αυτή ενδεχομένως συνδέεται με την περιορισμένη αναγκαιότητα για μαζική παραγωγή, η οποία με την σειρά της λειτουργεί ως συνέπεια των αντίστοιχων κοινωνικών συνιστωσών της περιόδου αυτής, καθώς και των ανάλογων οικονομικών αναγκών. Πιθανώς, ο περιορισμένος βαθμός κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης και ανάπτυξης την περίοδο αυτή, δεν δημιουργεί τις απαραίτητες και αναγκαίες ωθήσεις για ταχύτερη και ευρύτερη υιοθέτηση των όποιων τεχνολογικών καινοτομιών⁴⁴⁷.

Η ΠΕ II περίοδος έχει προσδιοριστεί ως μία περίοδος πολιτισμικών και κοινωνικών καινοτομιών, με μνημειακή αρχιτεκτονική, μεταλλουργία, διαφορετική πρόσβαση στον πλούτο, καθώς και με εκτεταμένες επαφές ανάμεσα σε περιοχές, κάτι που οδήγησε τον Renfrew να μιλήσει για «Διεθνές Πνεύμα» της περιόδου⁴⁴⁸. Κατά την ΠΕ II, οι θέσεις στις οποίες αναγνωρίζεται η περίοδος αυτή αυξάνονται, τόσο στην Αργολίδα, όσο και στην Κορινθία και αυτό εντάσσεται στα γενικότερα πλαίσια της εξάπλωσης των οικισμών. Η εισαγωγή νέων σκευών, όπως οι πυξίδες, τα πινάκια,

⁴⁴⁶ Pullen 2011: 192

⁴⁴⁷ Pullen 2011: 192

⁴⁴⁸ Pullen 2011, 899

οι ραμφόστομες πρόχοι, υποδεικνύουν μία αλλαγή στον τρόπο και στις ανάγκες κατανάλωσης.

Κατά την ΠΕ ΙΑ, στις περιοχές της Αργολίδας και της Κορινθίας συνεχίζουν να κατασκευάζονται χειροποίητα αγγεία με την μέθοδο των κουλούρων ή της τσιμπητής. Οι διαδικασίες επεξεργασίας της επιφάνειας εξακολουθούν να είναι οι ίδιες με τις αντίστοιχες της ΠΕ Ι, χωρίς ωστόσο αυτό να αναιρεί την ύπαρξη διαφορών μεταξύ των δύο περιόδων. Στην Κορινθία, η κεραμική που παράγεται συνεχίζει να είναι χειροποίητη από εργαστήρια τοπικής κλίμακας, με τον ίδιο τρόπο που συνεχίζουν οι διαδικασίες επεξεργασίας της επιφάνειας, όπως η εγχάρακτη διακόσμηση ή οι σφραγίδες. Η περίοδος χαρακτηρίζεται επίσης από την απουσία των υψίποδων φιαλών, την εμφάνιση της ραμφόστομης φιάλης, την εμφάνιση των δακτυλιόσχημων βάσεων καθώς και από την στροφή από την επιχρισμένη και έντριπτη διακόσμηση στο μαύρο επίχρισμα της *Urfirnis* κατηγορίας που αποτελεί καινοτομία της περιόδου. Στην Κορινθία, επίσης, εντοπίστηκαν δείγματα σφραγίδων, τα οποία μπορεί να ερμηνευτούν ως πρώιμα δείγματα διοικητικών δραστηριοτήτων και δείκτες κοινωνικής πολυπλοκότητας⁴⁴⁹. Στην Αργολίδα παρατηρείται η ίδια χειροποίητη κατασκευή αγγείων, με την μέθοδο των κουλούρων για τα μεγάλα αγγεία και της τσιμπητής για τα μικρότερα. Στο σχηματολόγιο της περιλαμβάνεται μία σειρά περισσότερο χρηστικών και λειτουργικών τύπων όπως ο ασκός, ο μαγειρικός δίσκος, η λεκάνη, το κύπελλο, η λοπάδα με κάθετο κυλινδρικό λαιμό, το κύπελλο με πόδι, η υψίποδη φιάλη, οι αρύταινες, τα πιθοειδή, οι πυξίδες, οι ραμφόστομες φιάλες, και τα πινάκια.

Κατά την ΠΕ ΙΒ Στην Αργολίδα, οι καινοτομίες τόσο στις κατηγορίες όσο και στο σχηματολόγιο είναι σημαντικές. Το κεραμικό υλικό που έχει εντοπιστεί είναι άφθονο και περιλαμβάνει έναν αξιόλογο αριθμό οικιακών συνόλων. Το συνολικό ποσοστό των κατηγοριών δεν έχει αλλάξει σημαντικά, αλλά υπάρχει μία μεμονωμένη αύξηση της ανοιχτόχρωμης λεπτότεχνης λειασμένης κατηγορίας (*yellow-mottled*), και της ανοιχτόχρωμης γραπτής κεραμικής⁴⁵⁰. Η σκουρόχρωμη κεραμική διατηρείται ακόμα, ενώ η πιο σημαντική αλλαγή είναι η ραγδαία αύξηση των αγγείων με γραπτή διακόσμηση. Η συνολική εικόνα της ΠΕ Ι Β περιόδου προσδίδει μεγαλύτερη ποικιλία κι μεγαλύτερο εύρος επιλογών σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο,

⁴⁴⁹ Pullen 2008a: 24

⁴⁵⁰ Wiencke 2000: 636

παρόλο που μερικές καινοτομίες εμφανίστηκαν ήδη από την ΠΕ ΙΑ. Η κάλυψη μέρους του αγγείου με μονόχρωμο επίχρισμα, αλλά και η χρήση ανοιχτών χρωμάτων, χωρίς λείανση, υποδεικνύει αυξημένη ταχύτητα επεξεργασίας των αγγείων, σε σχέση με την ύστερη ΠΕΙΑ φάση, κάτι που ενδεχομένως είναι μάρτυρας μεγαλύτερων και ταχύτερων αναγκών και απαιτήσεων από μεγαλύτερες πληθυσμιακές ομάδες και, συνεπώς, ευρύτερων αλλαγών στην οργάνωση της παραγωγής. Παράλληλα, συγκεκριμένα χρηστικά αγγεία φαίνεται να απαιτούν ιδιαίτερη επιμέλεια, όπως για παράδειγμα οι ανοιχτόχρωμοι, λεπτότεχοι και λειασμένοι ασκοί, οι ραμφόστομες φιάλες, ενδεχομένως μερικές πυξίδες, οι φιάλες με πόδι. Παρατηρείται, επίσης, μεγαλύτερος βαθμός λειτουργικότητας των σκευών, φαινόμενο που ενδεχομένως υποδηλώνει την υλική απεικόνιση των ευρύτερων ιδεολογιών και απαιτήσεων, κοινωνικών στρωμάτων ή καταστάσεων, στο οποίο κάθε αντικείμενο αποκτά την συμβολική του αξία και θέση⁴⁵¹. Συνεπώς, οι πολλές αλλαγές και η αυξημένη ποικιλία των τύπων και της λειτουργικότητας των σκευών, υποδηλώνουν μία αύξηση των οικιακών αναγκών και κοινωνικών ρόλων. Η γρήγορη παραγωγή των σκευών αυτών, πιθανώς υποδεικνύει μία αυξημένη αλλαγή αναγκών στην παραγωγή, η οποία με την σειρά της προϋποθέτει μεγαλύτερη εξειδίκευση και αποτελεί προϊόν της αύξησης του πληθυσμού⁴⁵².

Η περιοχή της Κορινθίας, κατά την ΠΕ ΙΒ, έχει δώσει ένα ιδιαίτερα σημαντικό και ποιοτικό αριθμό κεραμικής, εφάμιλλο με την ιδιαιτερότητα της θέσης. Το άφθονο και χειροποίητο κεραμικό σύνολο που εντοπίστηκε στις Ζυγουριές περιλαμβάνει μία πλειάδα αγγείων χονδροειδούς κατηγορίας τα οποία, προορίζονταν για βαριά χρήση, όπως η αποθήκευση ή το μαγείρεμα. Μεγάλο μέρος της κεραμικής αυτής της περιόδου, επίσης, αποτελείται από την βερνικωτή κεραμική που εντοπίστηκε στην Οικία των Πίθων. Πρόκειται για έναν σημαντικό αριθμό εξαιρετικών σκευών, τα οποία σχεδόν ταυτίζονται με ωκέλυφα σκεύη και συνήθως φέρουν μεταλλική όψη. Αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό της περιόδου, της αύξησης του αριθμού των σκευών που παρουσιάζουν μίμηση των μεταλλικών σκευών, παρουσιάζεται παράλληλα με την διαπιστωμένη μείωση της κεραμικής με διακόσμηση. Στο σχηματολόγιο της περιόδου εντοπίζονται οι ραμφόστομες φιάλες, οι

⁴⁵¹ Wiencke 2000: 637

⁴⁵² Wiencke 2000: 637

πρόχοι, οι φιάλες, σφαιρικές ή απλές, ένα είδος πυξίδας με πώμα και η χαρακτηριστική αρύταινα, η οποία αποτελεί το επικρατέστερο σχήμα της περιόδου.

Το πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν τα παραπάνω δεδομένα, για την Κορινθία και την Αργολίδα, κατά την ΠΕ ΙΑ, περιλαμβάνει οικονομικές, κοινωνικές και κατ' επέκταση αρχιτεκτονικές αναπροσαρμογές⁴⁵³. Ειδικότερα, η ΠΕ Ι Α περίοδος χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση νέων γεωργικών πρακτικών οι οποίες επηρεάζουν την οικονομική και κοινωνική διαφοροποίηση, έτσι όπως αναλύθηκαν στην συζήτηση για την ΠΕ Ι Α⁴⁵⁴ και αποτελούν το έναυσμα για την κατασκευή ιδιαίτερων οικοδομικών κατασκευών⁴⁵⁵, όπως η Οικία Α (House Α), στην Τσούγκιζα. Εκτός από τα πρώτα δείγματα μνημειακής αρχιτεκτονικής, οι σφραγίδες παρέχουν επίσης μερικά πρώτα δείγματα διοικητικής χρήσης και κοινωνικής πολυπλοκότητας, η οποία εδραιώνονταν μέσα από την τέλεση μεγάλης κλίμακας δραστηριοτήτων, όπως η δημόσια κατανάλωση φαγητού και ποτού⁴⁵⁶.

Το κοινωνικό και οικονομικό πεδίο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν οι ιδιαιτερότητες της ΠΕ Ι Β στην Αργολίδα και την Κορινθία, χαρακτηρίζεται από την πολύ σημαντική και καινοτόμο ανάπτυξη των Οικιών με Διαδρόμους, της συσπείρωσης των οικισμών, καθώς και της ανάπτυξης ιδιαίτερων πολιτισμικών στοιχείων, όπως η ευρεία παρουσία και χρήση των σφραγίδων, οι οποίες, σε πολλές κοινωνίες της Μεσογείου αλλά και της Ανατολής, αποτελούν δείκτες ιδιοκτησίας των ατόμου και χρησιμεύουν ως προσωπική υπογραφή τους⁴⁵⁷. Πιθανότατα, αυτά τα ιδιαίτερα μοτίβα αντιπροσωπεύουν την αύξηση της κοινωνικής πολυπλοκότητας και την ανάπτυξη τοπαρχών μικρής κλίμακας, οι οποίοι αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και σημασία, διότι αντιπροσωπεύουν την πιο πολύπλοκη κοινωνική και πολιτική οργάνωση που διαφαίνεται στην ηπειρωτική χώρα, μέχρι την αρχή της μυκηναϊκής περιόδου, αρκετούς αιώνες αργότερα⁴⁵⁸.

Το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε η τεχνολογική δραστηριότητα της ΠΕ ΙΙΙ περιόδου, ενέχει διαφορετικά χαρακτηριστικά από αυτό της ΠΕ Ι Β περιόδου. Όπως φάνηκε παραπάνω, η ΠΕ ΙΙΙ περίοδος χαρακτηρίζεται από

⁴⁵³ Pullen 2008a: 26

⁴⁵⁴ Pullen 2008a: 28

⁴⁵⁵ Pullen 2008a: 28

⁴⁵⁶ Pullen 2008a: 30

⁴⁵⁷ Pullen 2008a: 36

⁴⁵⁸ Pullen 2008a: 30

χαμηλότερα επίπεδα αστικοποίησης, έλλειψη εξειδικευμένης αρχιτεκτονικής δραστηριότητας και τεχνικών κατασκευών, ενώ τα μεμονωμένα κτίρια είναι σχετικά ομοιόμορφα μεταξύ τους, τόσο σε μέγεθος όσο και σε σχέδιο. Η κοινωνία της ΠΕ III, σε σχέση με την προηγούμενη, είναι μία κοινωνία περισσότερο απλοποιημένη, καθώς οι περισσότεροι οικισμοί της περιόδου δεν έχουν καμία σοβαρή τάση να ενταχθούν σε ένα αστικό πλαίσιο λειτουργίας και φαίνεται να έχουν επανέλθει σε μία πολύ πιο απλή κοινωνικοοικονομική και πολιτική οργάνωση, υποτροπή σε χαμηλότερης τάξης αστικής ιεραρχίας⁴⁵⁹. Τα αφιδωτά κτίρια, τα οποία από την πρώιμη ΕΗ III αρχίζουν να αντικαθιστούν την προηγούμενη αρχιτεκτονική μορφή των ορθογώνιων περιβλημάτων, μπορούν να θεωρηθούν μάλλον ως μία ανεπαρκής αντικατάσταση του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού της προηγούμενης περιόδου, ανεξάρτητα από τη μέριμνα που δόθηκε για την κατασκευή των αφίδων⁴⁶⁰. Η μεταβολή αυτή ενδεχομένως σηματοδοτεί και μία επιπλέον στροφή από ένα προγενέστερο μοντέλο συσσώρευσης οικιών σε μία περισσότερο μεμονωμένη κατάσταση και σε ανεξάρτητες κατασκευές, κάτι που υποδεικνύει και μία γενικότερη προσαρμογή προς ένα μικρότερο επίπεδο κοινοτικών και ατομικών οργανώσεων, καθώς και σε ένα μικρότερο πεδίο κοινοτικής εστίασης. Οι γνώσεις μας για την ΠΕ III δείχνουν, αντιθέτως, μια αυξανόμενη εστίαση στο νοικοκυριό ως το κύριο οργανωτικό επίπεδο, ένα μειωμένο επίπεδο τεχνολογικής εξειδίκευσης, μία αύξηση της κλίμακας της εγχώριας αποθήκευσης, τη χρήση intramural ταφών και ίσως ακόμη περισσότερο την απουσία οποιωνδήποτε αναγνωρίσιμων εξωκοινοτικών περιοχών χώρων ταφής⁴⁶¹. Αυτά τα γνωρίσματα φαίνεται να συμβαδίζουν με την ποικιλομορφία του υλικού πολιτισμού που αναγνωρίζεται σε περιφερειακό επίπεδο⁴⁶². Σε ατομικό επίπεδο, η αυξημένη αυτάρκεια και αυτονομία των νοικοκυριών κατά την ΠΕ III, υποδηλώνει μειωμένο αριθμό κοινωνικών ρόλων, με τους οποίους θα μπορούσαν οι ιεραρχικές κοινωνικοπολιτικές δομές να είχαν σχηματιστεί. Κατ' αυτή την έννοια, η τεχνολογική στροφή προς μία περισσότερο λειτουργική χρήση, αποτελεί μέρος μίας ευρύτερης σηματοδοτημένης συμπεριφοράς, μέσα από την οποία επιτυγχάνεται η επικοινωνία μεταξύ ανθρώπων και αντικειμένων, μέσα σε ένα σύστημα αντίστοιχων κοινωνικό-

⁴⁵⁹ Konsola 1986: 17

⁴⁶⁰ Weiberg 2017: 33

⁴⁶¹ Weiberg 2017: 33

⁴⁶² Weiberg 2017: 33

πολιτικών δυναμικών⁴⁶³. Με βάση τα παραπάνω δεδομένα, παρατηρείται μία ομοιομορφία μεταξύ της κεραμικής τεχνολογίας της Κορινθίας και της Αργολίδας.

Στην Αργολίδα, η κεραμική συνεχίζει να είναι χειροποίητη, εκτός από δύο λεπτότεχνα και γκρίζα αγγεία που φέρουν ίχνη τροχού και αποτελούν σαφώς μία καινοτομία της περιόδου⁴⁶⁴. Καινοτομία, επίσης, αποτελεί η τεχνική της ολικής κάλυψης με μαύρο επίχρισμα. Στο σχηματολόγιο της περιοχής εμφανίζονται τα δίωτα κύπελλα (tankards), που φαίνεται να γίνονται το κατ' εξοχήν αγγείο πόσης⁴⁶⁵, καθώς ο κάρναρος και το Bass bowl. Το κεραμικό υλικό από την Κορινθία φαίνεται να είναι το ίδιο χειροποίητο με το κεραμικό σύνολο της Αργολίδας, εκτός από μία τροχήλατη φιάλη με οριζόντιες λαβές και ένα τροχήλατο Bass bowl και η ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση του υλικού έγινε σύμφωνα με την ταξινόμηση του Rutter για την Lerna IV, καθότι χαρακτηρίζεται από συνεκτικότητα και ένα επαρκή πλαίσιο για την περιγραφή και ταξινόμηση του υλικού της Τσούγκιζας. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση υλικού παρατηρείται στην Οικία E (House E), όπου εντοπίστηκε ένας μεγάλος αριθμός πίων και άλλων οικιακών σκευών, κατάλληλων για αποθήκευση και παρασκευή φαγητού. Τα παραπάνω δεδομένα σχετίζονται με μία ιδιαίτερη αρχιτεκτονική φάση, τόσο για την Αργολίδα, όσο και για την Κορινθία, αλλά και με μία γενικότερη στροφή την οποία ο Caskey ταυτίζει με την εμφάνιση ενός νέου υλικού πολιτισμού⁴⁶⁶, βασιζόμενος στο ότι η ποσότητα εργαλείων που εντοπίστηκε, όπως λίθινοι πελέκει, μικροί πήλινοι αγκυρόσχημοι γάντζοι, ένα οστέινο αντικείμενο με ημισφαιρικά κομβία, παραπέμπει σε όμοια τέχνηρα που έχουν εντοπιστεί στο Βόρειο Αιγαίο καθώς και στην περιοχή της Αδριατικής⁴⁶⁷.

Συμπερασματικά, η κεραμική τεχνολογία στην Βορειοανατολική Πελοπόννησο αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς από την ΤΝ έως την ΠΕ ΙΙΙ περίοδο. Η παρουσία της κεραμικής τεχνολογίας αποτέλεσε μέρος ευρύτερων ανακατατάξεων που σημειώθηκαν πρωτίστως στον τομέα της οικονομίας, με την αύξηση της γεωργοκαλλιέργειας, την εκμετάλλευση των υφιστάμενων εμπορικών δικτύων και, δευτερευόντως, στο επίπεδο της κοινωνίας με την αύξηση του πληθυσμού και των θέσεων καθώς και του τρόπου με τον οποίον αυτή συγκροτήθηκε

⁴⁶³ Hahn 2012: 7

⁴⁶⁴ Caskey 1960: 295

⁴⁶⁵ Pullen 2008a: 37

⁴⁶⁶ Caskey 1968: 314

⁴⁶⁷ Caskey 1968: 314

και εκφράστηκε μέσω της αρχιτεκτονικής⁴⁶⁸. Κατά την διάρκεια των αιώνων που μεσολάβησαν, από την ΤΝ, την περίοδο των Οικιών με Διαδρόμους και την διαφανιόμενη κοινωνική συνθετότητα, έως την ΠΕ ΙΙΙ, παρατηρήθηκε μία σειρά τεχνολογικών εξελίξεων και αλλαγών που, θα έλεγε κανείς, ταυτίζονταν και ακολουθούσαν τις εκάστοτε κοινωνικό-ιστορικές συνθήκες. Αναλυτικότερα, κατά την ΤΝ, η κεραμική τεχνολογία συμβάδιζε και «ανταποκρίνονταν» με το κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο της περιόδου, τις ανάγκες και απαιτήσεις της εκάστοτε θέσης εντός της οποίας αναπτύσσονταν. Στις ήδη υπάρχουσες κοινωνίες της Κορινθίας οι οποίες επωφελούνταν - τόσο σε επίπεδο επαφών, όσο και σε οικονομικό επίπεδο - από την γεωμορφολογική τους θέση πλησίον του Ισθμού, η κεραμική παραγωγή - κατά ένα μεγάλο ποσοστό - παρουσιάζει ενδείξεις περισσότερης επιμέλειας σε σχέση με την αντίστοιχη παραγωγή σε θέσεις της Αργολίδας, στις οποίες δεν υπήρχε ανάλογο κοινωνικό-οικονομικό υπόβαθρο. Η κεραμική τεχνολογία και τυπολογία, επίσης, παρουσίασε ενδείξεις ευρύτερων επαφών των κορινθιακών θέσεων με περιοχές βόρεια του Ισθμού, ενώ οι θέσεις της Αργολίδας, αποκάλυψαν ένα δίκτυο με το ευρύτερο Αιγαίο.

Κατά την σύντομη ΠΕΙ περίοδο, οι τεχνικές της αγγειοπλαστικής δεν αλλάζουν καθόλου σε σχέση με την ΤΝΛ περίοδο και το πλέον αξιοσημείωτο γεγονός της περιόδου είναι η αισθητή μείωση του αριθμού των διακοσμημένων αντικειμένων και η σχεδόν ολική αντικατάσταση των γραπτών διακοσμήσεων από τις εγχάρακτες και εμπίεστες. Αυτή η σχετική στασιμότητα αποτελεί μέρος μίας ανάλογης κοινωνικής και οικονομικής σταθερότητας και ενός ανοίγματος στις επικοινωνίες που θα διευρυνθεί καθ' όλη την διάρκειά της. Οι σχέσεις μεταξύ των οικισμών γίνονται στενότερες και η πολιτισμική ομοιομορφία γίνεται αξιοσημείωτη περί τα μέσα της περιόδου, κάτι που μπορεί να αντανακλάται και στην σχετική ομοιομορφία των κεραμικών τύπων⁴⁶⁹. Πιθανώς, ο περιορισμένος βαθμός κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης και ανάπτυξης την περίοδο αυτή, δεν δημιουργεί τις απαραίτητες και αναγκαίες ωθήσεις για ταχύτερη και ευρύτερη υιοθέτηση των όποιων τεχνολογικών καινοτομιών⁴⁷⁰.

⁴⁶⁸ Wiencke 1989, 497

⁴⁶⁹ Pullen 2011: 192

⁴⁷⁰ Pullen 2011: 192

Η ΠΕ II περίοδος, όμως, η κεραμική τεχνολογία και τυπολογία θα ανταποκριθεί στις κοινωνικές, οικονομικές και διοικητικές καινοτομίες της περιόδου που διαμορφώθηκαν πλήρως κατά το διάστημα αυτό. Η συνολική εικόνα της ΠΕ II Β περιόδου προσδίδει μία μεγαλύτερη ποικιλία κι ένα μεγαλύτερο εύρος επιλογών σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, παρόλο που μερικές καινοτομίες εμφανίστηκαν ήδη από την ΠΕ ΙΑ. Η κάλυψη μέρους του αγγείου με μονόχρωμο επίχρισμα, αλλά και η χρήση ανοιχτών χρωμάτων, χωρίς λείανση, υποδεικνύει αυξημένη ταχύτητα επεξεργασίας των αγγείων, σε σχέση με την ύστερη ΠΕΙΙΑ φάση. Η ανάγκη για γρήγορη παραγωγή ενδεχομένως είναι μάρτυρας μεγαλύτερων αναγκών και απαιτήσεων από μεγαλύτερες πληθυσμιακές ομάδες, από ευρύτερες και διαφορετικές κοινωνικό-οικονομικές παραμέτρους και, κατ' επέκταση, μεγαλύτερων αλλαγών στην οργάνωση της παραγωγής. Παράλληλα, συγκεκριμένα αγγεία φαίνεται να απαιτούν ιδιαίτερη επιμέλεια, όπως για παράδειγμα οι ανοιχτόχρωμοι, λεπτότεχνοι και λειασμένοι ασκοί, οι ραμφόστομες φιάλες, ενδεχομένως μερικές πυξίδες, οι φιάλες με πόδι, σκεύη τα οποία φαίνεται να μην είναι πλέον αποτέλεσμα κυκλαδίτικων επιρροών. Παρατηρείται μεγαλύτερος βαθμός λειτουργικότητας των σκευών, φαινόμενο που ενδεχομένως υποδηλώνει την υλική απεικόνιση των ευρύτερων ιδεολογιών και, κοινωνικών απαιτήσεων ή καταστάσεων, στο οποίο κάθε αντικείμενο αποκτά την συμβολική του αξία και θέση⁴⁷¹. Για παράδειγμα, ανάμεσα στην κομψά ζωγραφισμένη λεκανίδα που χρησίμευε για σερβίρισμα και στο τραχύ μαγειρικό σκεύος, παρατηρείται πλέον μία νέα σειρά από λιγότερο εκλεπτυσμένες λεκανίδες με ποικίλες επεξεργασίες, όμορφα κύπελλα με βάση καθώς και φιάλες, που συνθέτουν ένα νέο και περισσότερο λειτουργικό σύνολο. Συνεπώς, οι πολλές αλλαγές και η αυξημένη ποικιλία των τύπων και της λειτουργικότητας των σκευών, υποδηλώνουν μία αύξηση των οικιακών αναγκών και κοινωνικών ρόλων. Η γρήγορη παραγωγή των σκευών αυτών, πιθανώς υποδεικνύει μία αυξημένη αλλαγή αναγκών στην παραγωγή, η οποία με την σειρά της προϋποθέτει μεγαλύτερη εξειδίκευση και αποτελεί προϊόν της αύξησης του πληθυσμού⁴⁷². Εξάλλου, η δημόσια και επιδεικτική κατανάλωση επιτυγχάνει την αναγωγή των διαθέσιμων πόρων και των δικτύων ανταλλαγής σε μείζων θέμα⁴⁷³. Σημαντική είναι η διαπίστωση ότι χώροι, όπως οι DM και CA στην Λέρνα, κατέχουν λεπτότεχνα, εκλεπτυσμένα και μάλλον ασυνήθιστα σκεύη. Μερικά

⁴⁷¹ Wiencke 2000: 637

⁴⁷² Wiencke 2000: 637

⁴⁷³ Voutsaki 1997: 38

αγγεία μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε μία αρκετά εκλεπτυσμένη κατηγορία, γεγονός που υποδηλώνει ξεκάθαρα ότι υπήρχε ανάλογη αξίωση και κίνητρο για την κατασκευή τέτοιων πολυτελών αντικειμένων⁴⁷⁴.

Κατά τον ίδιο τρόπο η κεραμική τεχνολογία της ΠΕ ΙΙΙ περιόδου παρατηρείται ότι ανταποκρίνεται στην αντίστοιχη κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα. Η κεραμική, τόσο της Αργολίδας, όσο και της Κορινθίας, χαρακτηρίζεται από μία σχετική ομοιομορφία και υπόκειται στην ίδια ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση. Στο σχηματολόγιο της περιοχής εμφανίζονται τα δίωτα κύπελλα (tankards), που φαίνεται να γίνονται το κατ' εξοχήν αγγείο πόσης, αντικαθιστώντας την ραμφόστομη φιάλη της προηγούμενης περιόδου. Η αλλαγή αυτή φαίνεται να υποδεικνύει έναν απλούστερο τρόπο αντίληψης της σχέσης των ανθρώπων με τον υλικό κόσμο, καθώς και μία στροφή της λειτουργικότητας των σκευών σε περισσότερο περιορισμένα πλαίσια. Το ενδεικτικό αυτό παράδειγμα ταυτίζεται με τις γενικότερες γνώσεις μας για την ΠΕ ΙΙΙ, που δείχνουν μια αυξανόμενη εστίαση στο νοικοκυριό, ως το κύριο οργανωτικό επίπεδο και ένα μειωμένο επίπεδο τεχνολογικής . Οι συγκεκριμένες εξελίξεις έλαβαν χώρα σε μία περίοδο που χαρακτηρίζεται από χαμηλότερα επίπεδα αστικοποίησης, έλλειψη εξειδικευμένης αρχιτεκτονικής δραστηριότητας και τεχνικών κατασκευών, ενώ τα μεμονωμένα κτίρια είναι σχετικά ομοιόμορφα μεταξύ τους, τόσο σε μέγεθος όσο και σε σχέδιο. Η κοινωνία της ΠΕ ΙΙΙ, σε σχέση με την προηγούμενη, είναι μία κοινωνία περισσότερο απλοποιημένη, με μία πολύ πιο απλή κοινωνικοοικονομική και πολιτική οργάνωση, και με υποτροπή σε χαμηλότερης τάξης αστική ιεραρχία⁴⁷⁵. Σε επίπεδο αρχιτεκτονικής, παρατηρείται η αντικατάσταση του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού της προηγούμενης περιόδου, από αψιδωτά κτίρια, μία μεταβολή που ενδεχομένως σηματοδοτεί μία επιπλέον στροφή από ένα προγενέστερο μοντέλο συσσώρευσης οικιών σε μία περισσότερο μεμονωμένη κατάσταση με ανεξάρτητες κατασκευές, κάτι που υποδεικνύει μία γενικότερη προσαρμογή προς ένα μικρότερο επίπεδο κοινοτικών και ατομικών οργανώσεων, καθώς και σε ένα μικρότερο πεδίο κοινοτικής εστίασης⁴⁷⁶.

Μία επιπλέον πτυχή η οποία μπορεί να διαλευκάνει περαιτέρω τον τρόπο με τον οποίον διαφορετικές περιοχές και κοινωνίες αντιδρούν απέναντι σε πολιτισμικά

⁴⁷⁴ Wiencke 2000: 638

⁴⁷⁵ Konsola 1986: 17

⁴⁷⁶ Weiberg 2017: 33

στοιχεία άλλων περιοχών, και ενδεχομένως τα υιοθετούν, όπως των Κυκλάδων, είναι ο τρόπος με τον οποίον η Βορειοανατολική Πελοπόννησος αντιδρά διαφορετικά στις επαφές με τον υλικό πολιτισμό των Κυκλάδων. Ειδικότερα, ο Rutter επισημαίνει την σημασία του ανατολίζοντος υλικού της φάσης καστρί/Λευκαντί I σε κεραμικά σύνολα της Αργολίδας που συνδέονται με την ΠΕ ΙΒ. Το σύνολο αυτό αντιστοιχεί με ένα περιορισμένο αριθμό νέων αγγείων πόσεως, όπως το tankard, το κωδωνόσχημο κύπελλο, το δίωτο κύπελλο, το πινάκιο και την οπισθότμητη φακοειδή πρόχου⁴⁷⁷. Αυτά τα νέα στοιχεία ερμηνεύτηκαν είτε ως αποτέλεσμα συνεχών πληθυσμιακών μετακινήσεων που ξεκίνησαν από την Ανατολή και, διαμέσου των Κυκλάδων, έφθασαν στην Ηπειρωτική Ελλάδα, είτε ως προϊόντα ανάμειξης ΠΕ ΙΙ στοιχείων από την Βόρεια Ηπειρωτική χώρα με τα στοιχεία της φάσης καστρί/Λευκαντί I. Μία επιπλέον τοποθέτηση συσχετίζει την διαφοροποίηση του ΠΕ ΙΙΙ υλικού με την προσπάθεια μίμησης επιτραπέζιων ανατολικών μεταλλικών αντικειμένων. Ιδιαίτερα, επισημαίνονται μερικές τεχνικές όπως η μίμηση των λαβών κυκλικής διατομής (σωληνωτών) που παίρνουν την μορφή των απλών ταινιωτών λαβών. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι η γκρίζα στιλβωτή, όπως και η ολόβαφη γραπτή κατηγορία, θυμίζουν τις λαμπερές γκρίζες ή σκοτεινές επιφάνειες της μεταλλοτεχνίας⁴⁷⁸. Ένα, επίσης, χαρακτηριστικό της φάσης καστρί/Λευκαντί I είναι η ύπαρξη συμμετρίας που πιστοποιείται τόσο στα δίωτα αγγεία, όσο και στα άωτα φιαλίδια, χαρακτηριστικό που υποδεικνύει πιθανώς μία νέα πτυχή των δημόσιων τελετών, σε σχέση με αυτή της ΠΕ ΙΙ⁴⁷⁹.

Δεδομένων των όσων στοιχείων σχετικά με τις δημόσιες τελετές παρουσιάστηκαν, καθώς και της σύνδεσής τους με τον υλικό κόσμο, παρατηρείται μία διαφορετική προσέγγιση της φάσης Καστρί/Λευκαντί I ανάμεσα στην βορειοανατολική Πελοπόννησο και την Νότια. Αναλυτικότερα, η βορειοανατολική Πελοπόννησος δεν φαίνεται να υιοθετεί μορφολογικά στοιχεία της φάσης αυτής, σε αντίθεση με γειτονικές περιοχές, όπως η Κολόνα της Αίγινας και μερικές της Αττικής. Ωστόσο, μερικά στοιχεία όπως η οπισθότμητη πρόχους και το λίθινο κωδωνόσχημο κύπελλο εμφανίζονται στην Λέρνα την ΠΕ ΙΙ, υποδηλώνουν όχι μία έλλειψη γνώσης για τα χαρακτηριστικά της φάσης Καστρί, παρά μία διαφορετική

⁴⁷⁷ Pullen 2013: 545

⁴⁷⁸ Pullen 2013: 547

⁴⁷⁹ Pullen 2013: 547

προσέγγιση της φάσης αυτής από τις εκάστοτε πληθυσμιακές ομάδες της Αργολιδοκορινθίας.

Επίσης, μία σημαντική παράμετρος που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, είναι ότι η παρουσία των υλικών στοιχείων της προγενέστερης πολιτισμικής φάσης Κάμπος, μεταξύ ΠΕΙ και ΠΕ II, είναι εμφανής σε περιοχές της Εύβοιας, Αττικής, του Σαρωνικού Κόλπου καθώς και της Νότιας Αργολίδας. Ειδικότερα, ανασκαφικές εργασίες στο Κρανίδι, κοντά στο σπήλαιο Φράγχθι, καθώς και στην περιοχή του Κόρφου της ανατολικής Κορινθίας, που βρέχεται από τον Σαρωνικό Κόλπο, επιβεβαιώνουν την εικόνα των επαφών και της υιοθέτησης στοιχείων από την φάση Κάμπος. Παράλληλα, στοιχεία από την ενδοχώρα της Κορινθίας, όπως τα τηγανόσχημα σκεύη, οι υψίποδες φιάλες, καθώς και η εγχάρακτη και εμπίεστη διακόσμηση από την Τσούγκιζα, υποδεικνύουν επίσης ιδεολογικές συνάψεις μεταξύ Ηπειρωτικής Ελλάδας και Κυκλάδων⁴⁸⁰.

Η περίοδος της έντονης αλληλεπίδρασης και επιρροής κατά την ΠΕΧ υποδεικνύει ότι δεν υπάρχει λόγος απομόνωσης της βορειοανατολικής Πελοποννήσου λόγω γεωγραφικής θέσης από την Φάση Καστρί/Λευκαντί I. Θα έλεγε κανείς ότι ο λόγος που οι κάτοικοι της Αργολίδας και της Κορινθίας διατήρησαν τα παραδοσιακά τους ασύμμετρα σκεύη, κατά την ΠΕ II, ενώ οι γειτονικές θέσεις ανατολικά και βόρεια υιοθέτησα μερικά από τα νέα είδη του υλικού πολιτισμού. Σχετικά με αυτό, προτείνεται ότι, σε αντίθεση με την κυκλαδική επιρροή που εντοπίζεται σε περιοχές του Σαρωνικού Κόλπου, της Νότιας Αργολίδας, της Εύβοιας και της Αττικής, οι βορειοανατολικές Πελοποννησιακές κοινότητες ευνόησαν περισσότερο μία ιδεολογία συμμόρφωσης, εξού και η επικράτηση ουσιαστικά πανομοιότυπων αγγείων πόσεως, παρά μια τάση ανταγωνισμού. Αυτή η συμμόρφωση γύρω από τοπικές αρχές και αξίες είναι εμφανής και στην απουσία ταφικών δεδομένων, σε αντίθεση με την εικόνα που δίνουν οι Κυκλάδες ή σύγχρονες περιοχές της γειτονικής Αττικής⁴⁸¹. Η υιοθέτηση ή μη των κυκλαδικών στοιχείων, καταληκτικά, μπορεί να ειπωθεί και να νοηθεί ως μία διαφορετική προσέγγιση του εν

⁴⁸⁰ Pullen 2013: 550

⁴⁸¹ Pullen 2013: 551

λόγω πολιτισμού από τις εκαστοτε ηγετικές ομάδες των περιοχών και ανάλογα με την διάθεση τους για επαφή με νέα στοιχεία και υιοθέτηση καινοτομιών και αλλαγών⁴⁸².

Τα παραπάνω στοιχεία θα μπορούσαν να νοηθούν στο θεωρητικό πλαίσιο που έχει θέσει η Διαδικαστική αρχαιολογία, η οποία δίνει έμφαση στις συνέπειες της τεχνολογίας για τον άνθρωπο και την κοινωνία, ορίζοντάς την τεχνολογία ως ένα μέρος ενός ευρύτερου συστήματος, που επηρεάζει και επηρεάζεται αμφίδρομα από τα υπόλοιπα μέρη του. Έτσι, άρχισε να προκύπτει μια προσέγγιση που θέτει ερωτήματα στις παραδοσιακές υποθέσεις σχετικά με τη σχέση "μεταξύ" τεχνολογίας και κοινωνίας, επικεντρώνοντας ρητά την προσοχή της στις κοινωνικοπολιτικές δυναμικές και τα ιδεολογικά συστήματα που αποτελούν την βάση της τεχνολογικής πρακτικής μέσα στον χώρο και τον χρόνο⁴⁸³. Το προϊόν των παραπάνω προσεγγίσεων είναι μία εκ νέου θεώρηση της τεχνολογίας που την ορίζει ως ένα διαδεδομένο και ισχυρό σύστημα κοινωνικο-υλικών πρακτικών, δομημένο επάνω σε ατομικά και ομαδικά συμφέροντα, ομαδικές και ατομικές ιδεολογίες, πολιτικές, ταυτότητες, συμβολικές αναπαραστάσεις, ικανότητες και τρόπους δράσης⁴⁸⁴. Οι δυναμικές αυτές ενώνονται προκειμένου να δημιουργήσουν σημαντικά πλαίσια εντός των οποίων οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν ταυτόχρονα, τόσο μεταξύ τους όσο και με τον υλικό κόσμο, σε έναν ιστό κοινωνικής και υλικής δυναμικής που συμβάλει στην δημιουργία και την μεταποίηση της κοινωνίας⁴⁸⁵. Θα έπρεπε να θεωρήσουμε την τεχνολογία ως μία επιλογή τεχνικών και κανόνων, έξωθεν, μέσα από ένα ευρύ φάσμα επιλογών και μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο, με συγκεκριμένες κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικές παραμέτρους, παραδόσεις και πρακτικές, διαφορετικές σε κάθε περιοχή και εποχή. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι για πολλούς, το τέλος της ΠΕ II περιόδου συνδέεται με την είσοδο ελληνόφωνων πληθυσμών στην Ελλάδα και ότι την πεποίθηση αυτή ενίσχυε η κατάσταση της αρχαιολογικής έρευνας που φαινόταν όντως να καταγράφει έναν ορίζοντα καταστροφής στην Ηπειρωτική Ελλάδα στο τέλος της ΠΕ III. Εκτός αυτού, ενδεικτικό στοιχείο της σύνδεσης τεχνολογικών παραδόσεων και ιστορικών πλαισίων, είναι ότι ο χαρακτήρας της επόμενης Μεσοελλαδικής περιόδου, έδειχνε να διαφέρει αισθητά από αυτόν της προηγούμενης

⁴⁸² Pullen 2013: 551

⁴⁸³ Dobres – Hoffman 1994: 1-2

⁴⁸⁴ Dobres – Hoffman 1994: 2

⁴⁸⁵ Dobres – Hoffman 1994: 2-3

και εντελώς καινοφανής έμοιαζε π.χ η γκρίζα μινυακή κεραμική που ήταν πλέον ως επί το πλείστον τροχήλατη και σηματοδοτούσε την άφιξη ενός νέου λαού⁴⁸⁶.

Αυτές οι τεχνικές, οι πρακτικές και τεχνολογικές παραδόσεις νοούνται ως «κοινωνικά παράγωγα» που υπάρχουν και επηρεάζονται από τα κοινωνικο-οικονομικά περιβάλλοντα και τις ιστορικές τους συνθήκες, εντός των οποίων θα πρέπει να θεωρηθούν. Νοούνται ως προϊόντα εξωτερικών καθορισμών τα οποία παράγουν έξεις (habitus), συστήματα διαρκών και μεταθέσιμων προδιαθέσεων, δομές που λειτουργούν ως γενεσιουργές και οργανωτικές αρχές των πρακτικών και των αναπαραστάσεων. Συνειδητά «κεκανονισμένες», χωρίς όμως υπόκεινται σε κανόνες, οι έξεις μπορούν να ενορχηστρωθούν συλλογικά, χωρίς να αποτελούν προϊόν της οργανωτικής δράσης ενός και μόνο ανθρώπου. Ο πρακτικός κόσμος που συγκροτείται μέσα από την σχέση του με την έξη, ως σύστημα γνωσικών και κινητήριων δομών, αποτελεί έναν κόσμο ήδη πραγματοποιημένων σκοπών και αντικειμένων που διαθέτουν έναν μόνιμο τελεολογικό χαρακτήρα⁴⁸⁷. Η έξη παράγει ατομικές και συλλογικές πρακτικές, σύμφωνα με τα σχήματα που γεννά η ιστορία, εξασφαλίζει την ενεργή παρουσία των εμπειριών του παρελθόντος οι οποίες τείνουν να διατηρήσουν την ομοιομορφία των πρακτικών καθώς και την σταθερότητά τους στον χρόνο. Επειδή τείνουν να αναπαράγουν τις κανονικότητες που εμπεριέχονται εγγενώς στις συνθήκες στις οποίες έχει παραχθεί η γενεσιουργός αρχή των πρακτικών, αυτές δεν μπορούν να εξηγηθούν παρά μόνο μέσα από την σύνδεσή τους με τις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες συγκροτήθηκε η έξη που τις παρήγαγε⁴⁸⁸.

Η έξη, όντας η αρχή μίας επιλεκτικής αντίληψης των δεικτών που τείνουν να την επιβεβαιώσουν και να την ενισχύουν, παρά να την μετασχηματίζουν, μήτρα που γεννά αποκρίσεις προσαρμοσμένες εκ των προτέρων σε όλες τις αντικειμενικές συνθήκες που είναι ταυτόσημες ή ομόλογές με τις παρελθούσες συνθήκες αναπαραγωγής της, καθορίζεται σε σχέση με ένα πιθανό μέλλον που προεξοφλεί και στην έλευση του οποίου συμβάλλει, διότι το «διαβάζει» άμεσα στο παρόν του εικαζόμενου κόσμου, του μόνου κόσμου που μπορεί να αναγνωρίσει. Απ' αυτή την άποψη βρίσκεται στην βάση μίας ρεαλιστικής σχέσης προς το εφικτό, η οποία σχέση στηρίζεται και συνάμα περιορίζεται από την εξουσία. Ως διάθεση που αναφέρεται στις κοινωνικές συνθήκες πραγμάτωσής της, η έξη τείνει να προσαρμοστεί στις

⁴⁸⁶ Γιαννόπουλος 2016, 187

⁴⁸⁷ Bourdieu 2006, 93

⁴⁸⁸ Bourdieu 2006, 93

αντικειμενικές πιθανότητες ικανοποίησης των αναγκών ή επιθυμιών, ωθώντας τα δρώντα υποκείμενα να ζουν σύμφωνα με τις θελήσεις τους και έτσι να γίνουν συνεργοί των διαδικασιών που τείνουν να πραγματοποιήσουν το πιθανό⁴⁸⁹. Και, κατ' αυτόν την έννοια, μπορεί να ειπωθεί ότι, η κεραμική τεχνολογία της Βορειοανατολικής Πελοποννήσου, από την ΤΝ έως την ΠΕ ΙΙΙ περίοδο, κινείται στο πλαίσιο των αντίστοιχων κοινωνικών, οικονομικών και ιδεολογικών συνθηκών, και νοείται ως «κοινωνικό παράγωγο» που υπάρχει και επηρεάζεται από τα κοινωνικο-οικονομικά περιβάλλοντα και τις ιστορικές τους συνθήκες, εντός των οποίων θα πρέπει να θεωρηθεί. Η κεραμική τεχνολογία των περιοχών αυτών νοείται ως προϊόν εξωτερικών καθορισμών τα οποία παράγουν έξεις, συστήματα διαρκών και μεταθέσιμων προδιαθέσεων, δομές που λειτουργούν ως γενεσιουργές και οργανωτικές αρχές των πρακτικών και των αναπαραστάσεων. Ο πρακτικός κόσμος που συγκροτείται μέσα από την σχέση του με την έξη, ως σύστημα γνωσικών και κινητήριων δομών, αποτελεί έναν κόσμο ήδη πραγματοποιημένων σκοπών και αντικειμένων που διαθέτουν έναν μόνιμο τελεολογικό χαρακτήρα⁴⁹⁰. Η έξη παράγει ατομικές και συλλογικές πρακτικές που δεν λειτουργούν εν κενώ, αλλά σύμφωνα με τα σχήματα που γεννά η ιστορία, εξασφαλίζει την ενεργή παρουσία των εμπειριών του παρελθόντος οι οποίες τείνουν να διατηρήσουν την ομοιομορφία των πρακτικών καθώς και την σταθερότητά τους στον χρόνο⁴⁹¹.

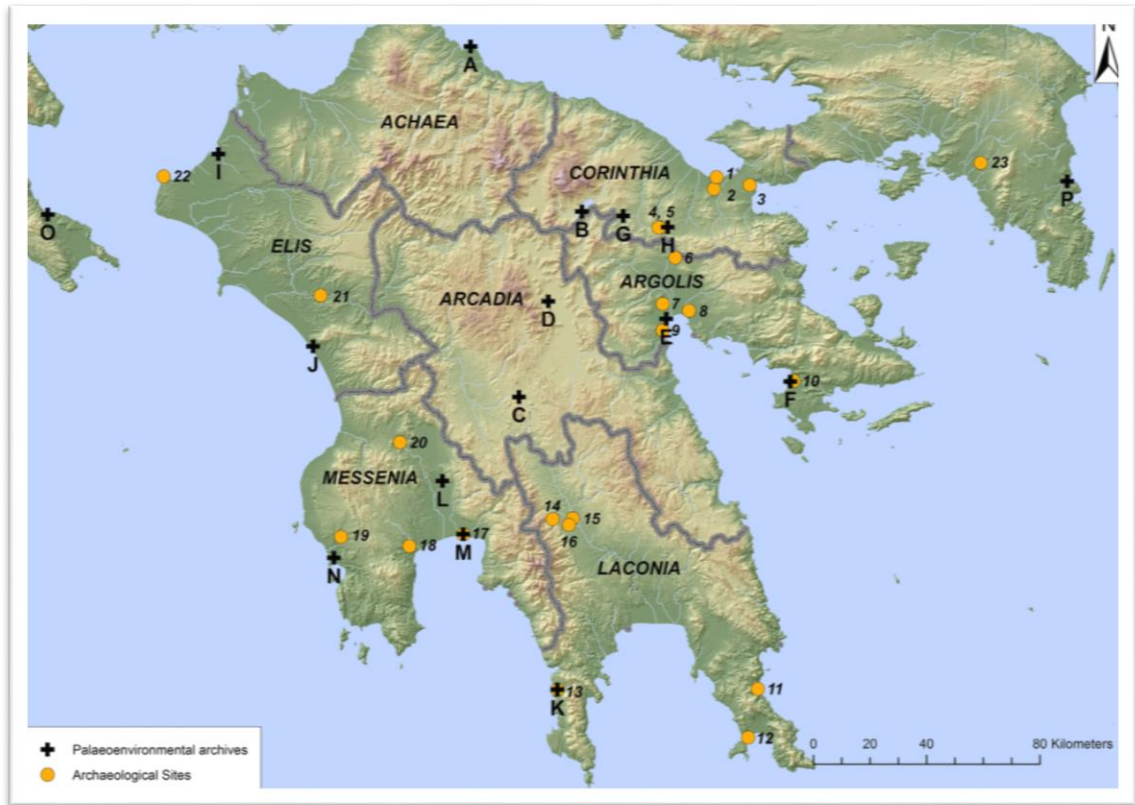

⁴⁸⁹ Bourdieu 2006, 87-107

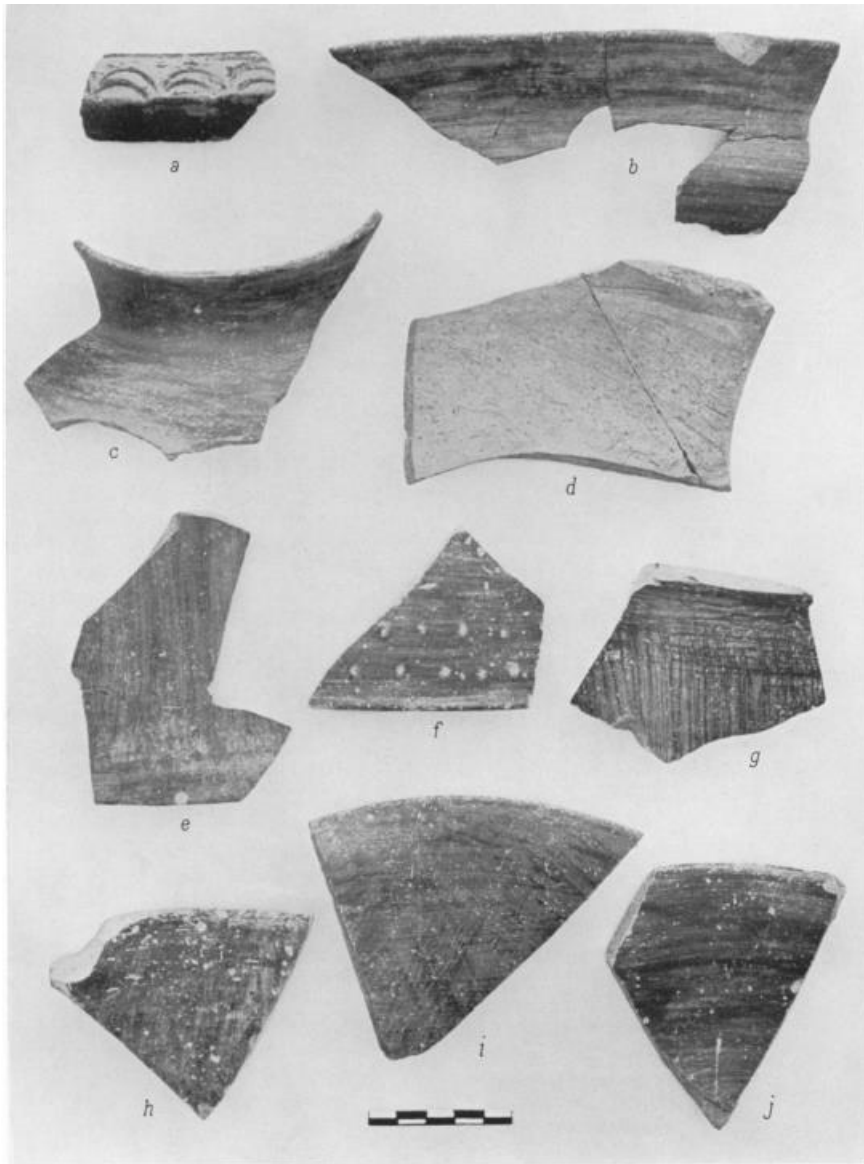
⁴⁹⁰ Bourdieu 2006, 93

⁴⁹¹ Bourdieu 2006, 87-107

Εικόνες

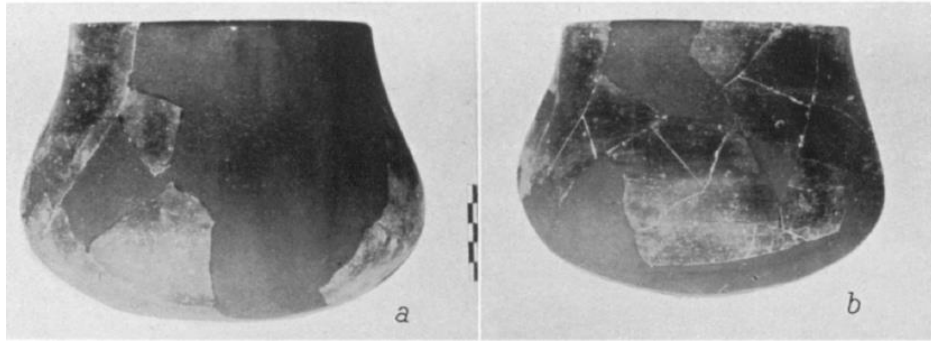
Εικόνα 5 Χάρτης με τις κυριότερες ΤΝΑ και ΠΕ θέσεις της Αργολιδοκορινθίας (Weiberg et al. 2016)

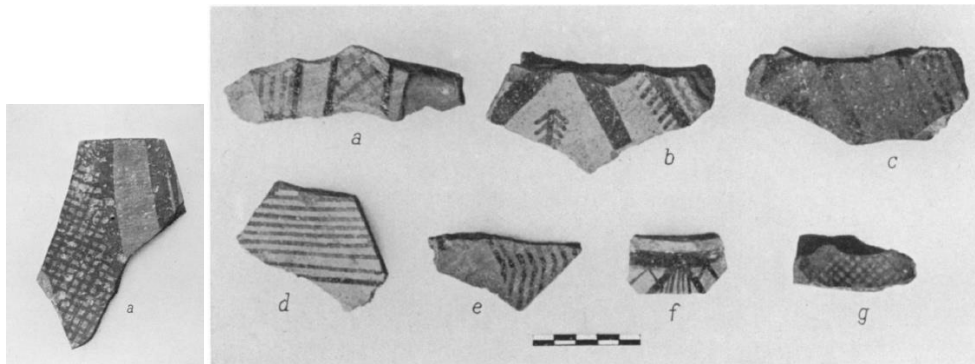
Εικόνα 2 Όσπρακα νεολιθικού τύπου "Urfirnis" (Weinberg 1937)

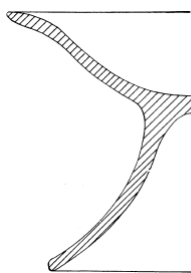
Εικόνα 3 Ανοικτό κύπελλο "Urfirnis" με ψηλή κωνική βάση (Weinberg 1937)

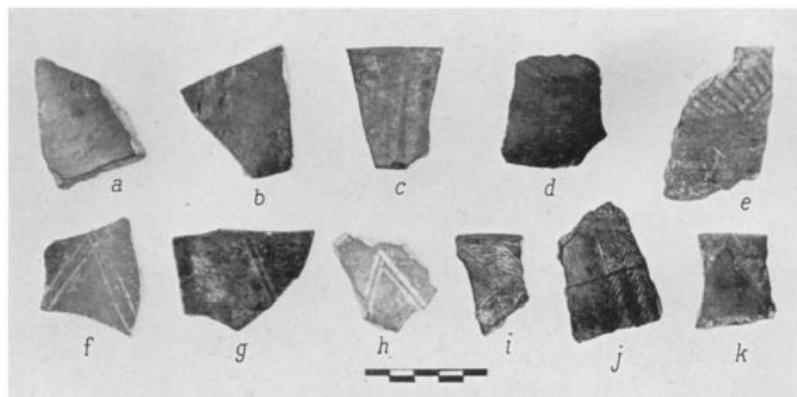
Εικόνα 4 Πρόχοι (jugs) τύπου "Urfirnis" (Weinberg 1937)

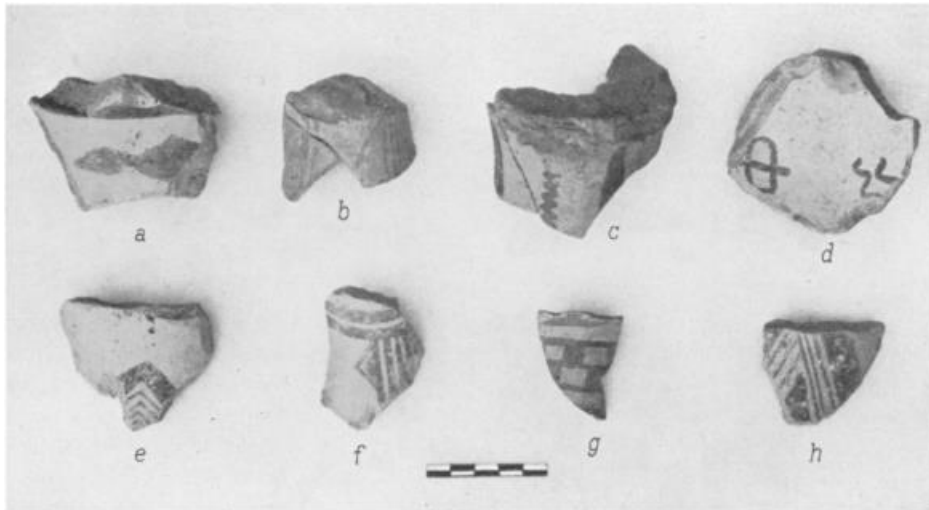
Εικόνα 5α - 5β Όστρακα από γραπτή Προτοβερνικοτή κεραμική (Weinberg 1937)

Εικόνα 6 Υψίποδη φιάλη

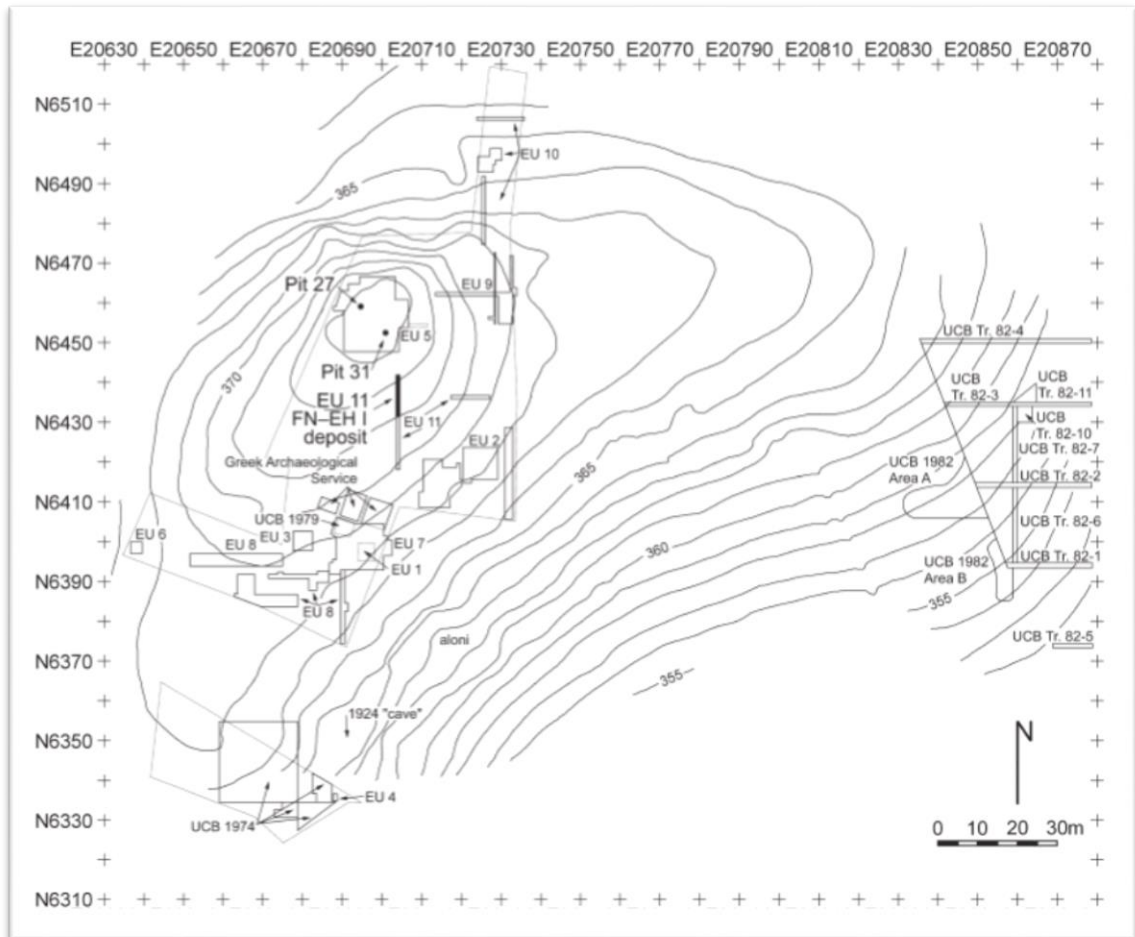
Εικόνα 7 Όστρακα αμαυρόχρωμης κεραμικής (Weinberg 1937)

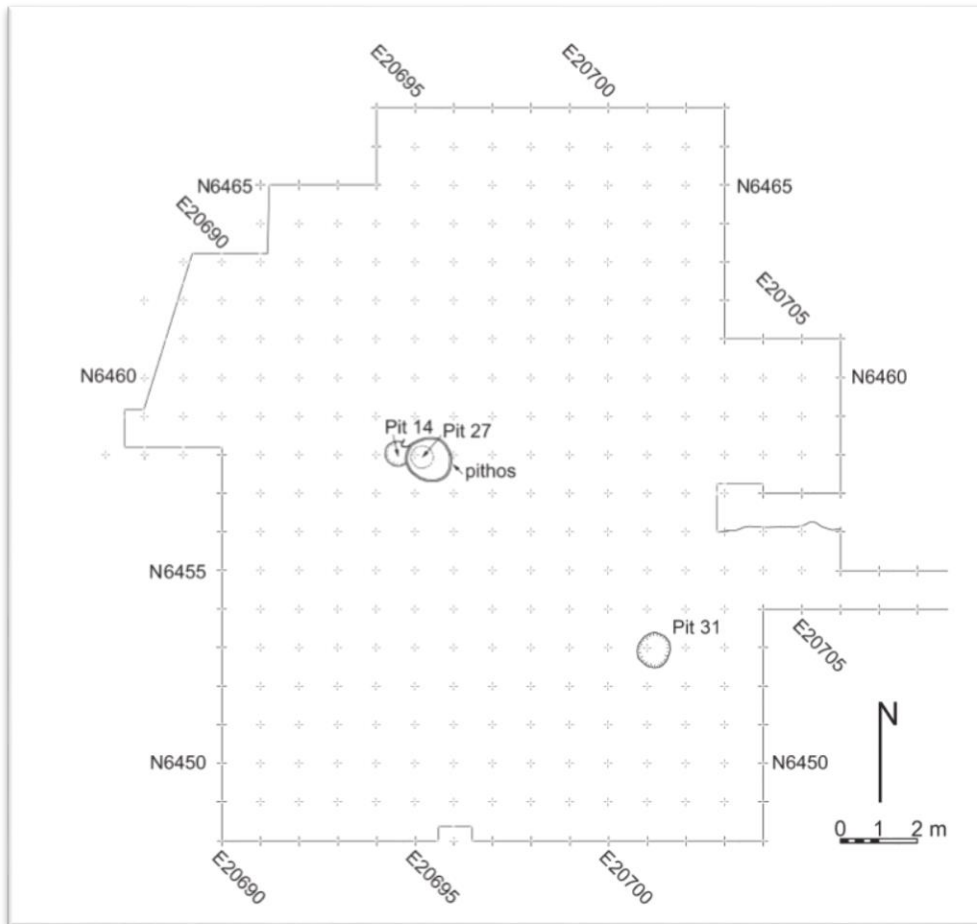
Εικόνα 8 Όστρακα νεολιθικής γραπτής φρουτιέρας (Weinberg 1937)

Εικόνα 9 Γωνιά: Όστρακα πολύχρωμης κατηγορίας (Blegen 1930)

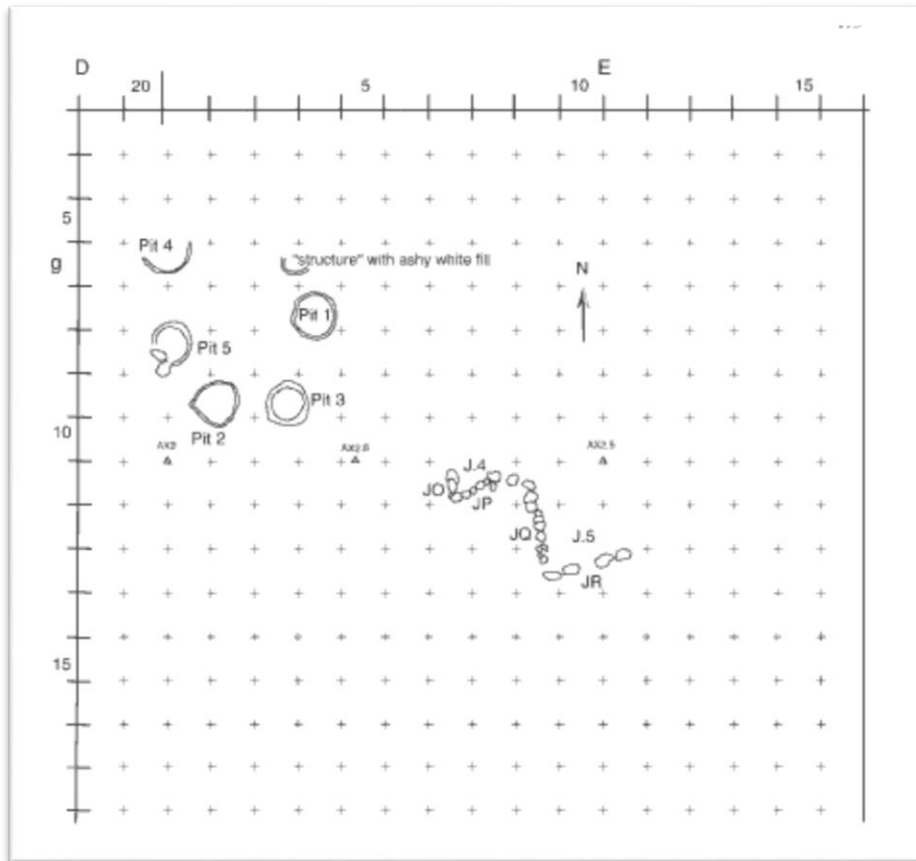
Εικόνα 10 Τσουγκίζα. Θέσεις με Προϊστορικό υλικό (Pullen 2011)

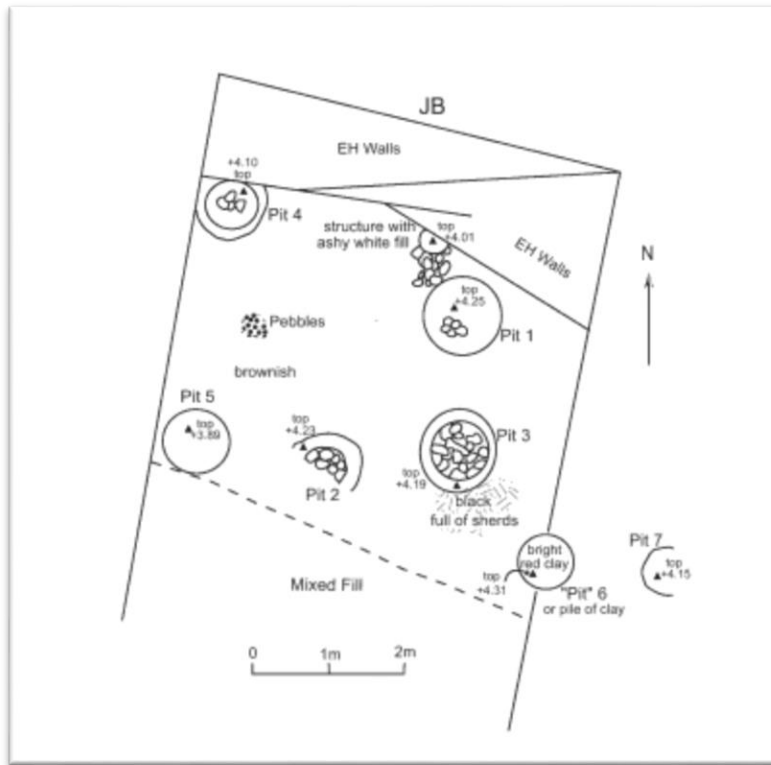
Εικόνα 11 Τσουγκιζα. Αποθέσεις (Pullen 2011)

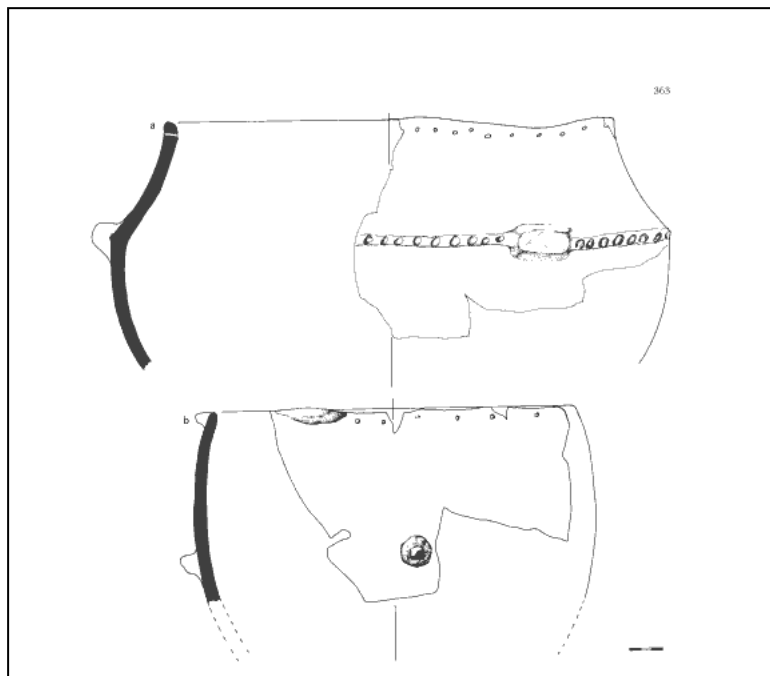
Εικόνα 12 Τσούγκιζα. Αρύταινα (Pullen 2011)

Εικόνα 13 Λέρνα. Τομέας JB. (Vitelli 2007)

Εικόνα 14 Λέρνα. Βόρειο τμήμα του Τομέα JB (Vitelli 2007)

Εικόνα 15 Λέρνα: Πιθοειδές με ανάγλυφη διακόσμηση (Vitelli 2007)

Εικόνα 16 Λέρνα. Ανασκαφικοί Τομείς Νεολιθικών αποθέσεων. (Vitelli 2007)

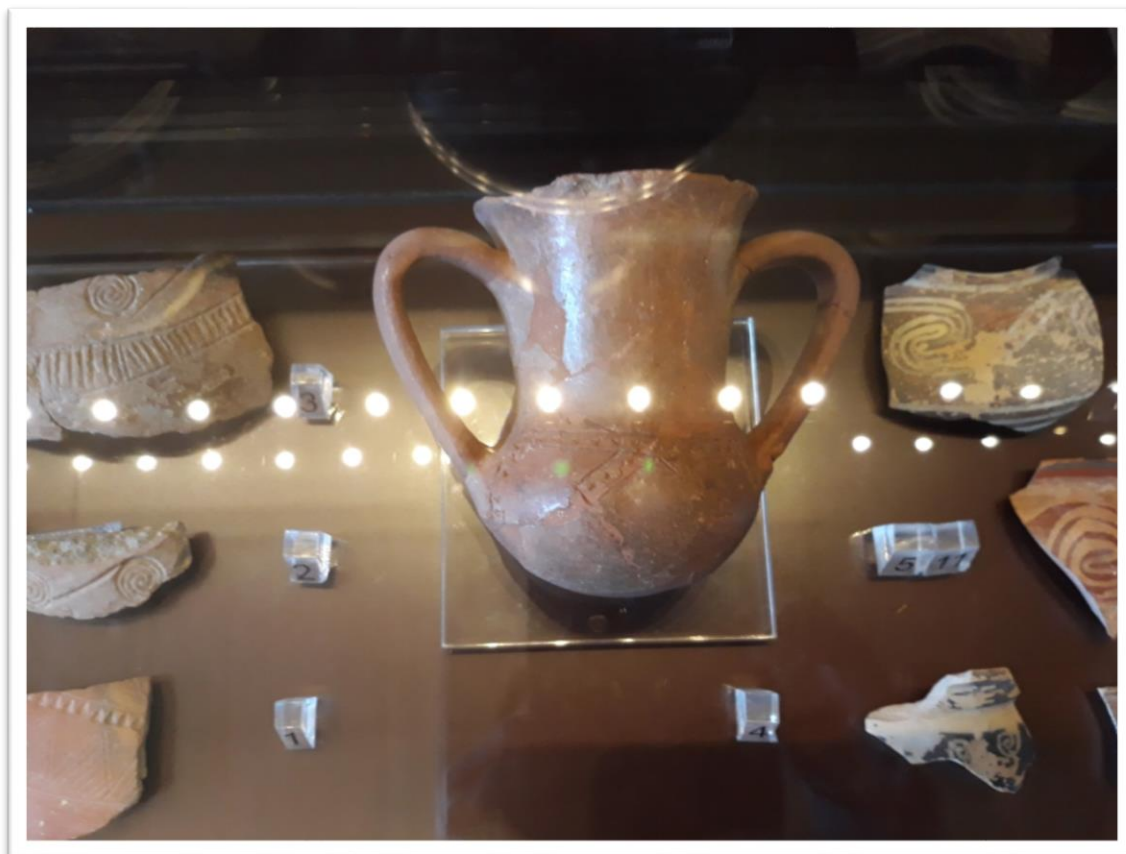
Εικόνα 17 Φράγγθι. Όστρακα κατηγορίας "Crusted decoration"

Εικόνα 18. Κοράκου ΠΕ Ι. Όστρακα με εγχάρακτη διακόσμηση
(Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Κορίνθου)

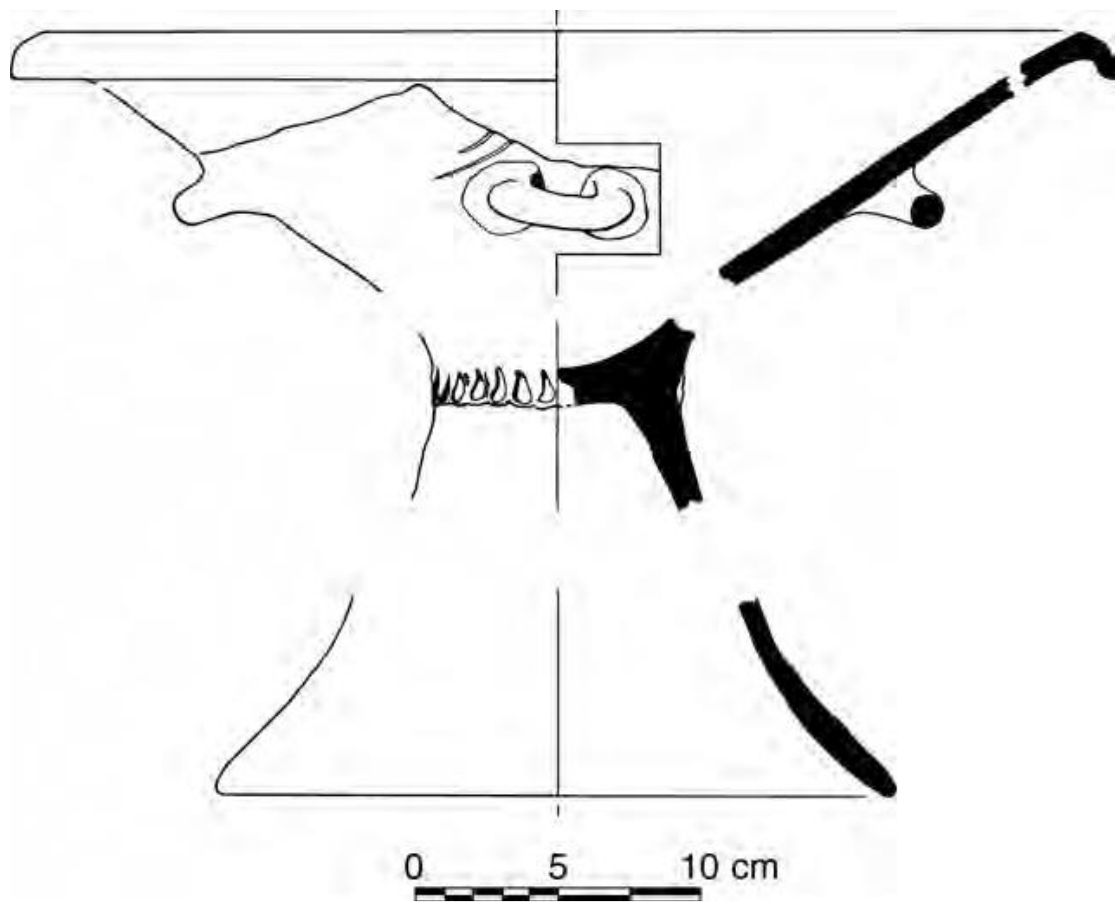
Εικόνα 19. Κοράκου ΠΕ Ι: ραμφόστομη φιάλη (Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Κορίνθου)

Εικόνα 20. Κοράκου. Δίωτο κύπελλο (tankard). (Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Κορίνθου)

Εικόνα 21. Κοράκου. Ακόσμητες φιάλες (Unpainted Ware) (Blegen 1921)

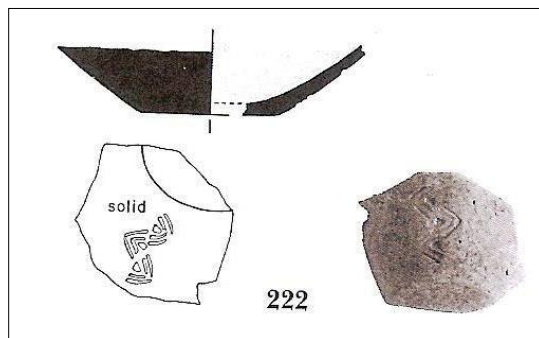
Εικόνα 22. Τσουγκιζα. Υψίποδη φιάλη. (Pullen 2008a)

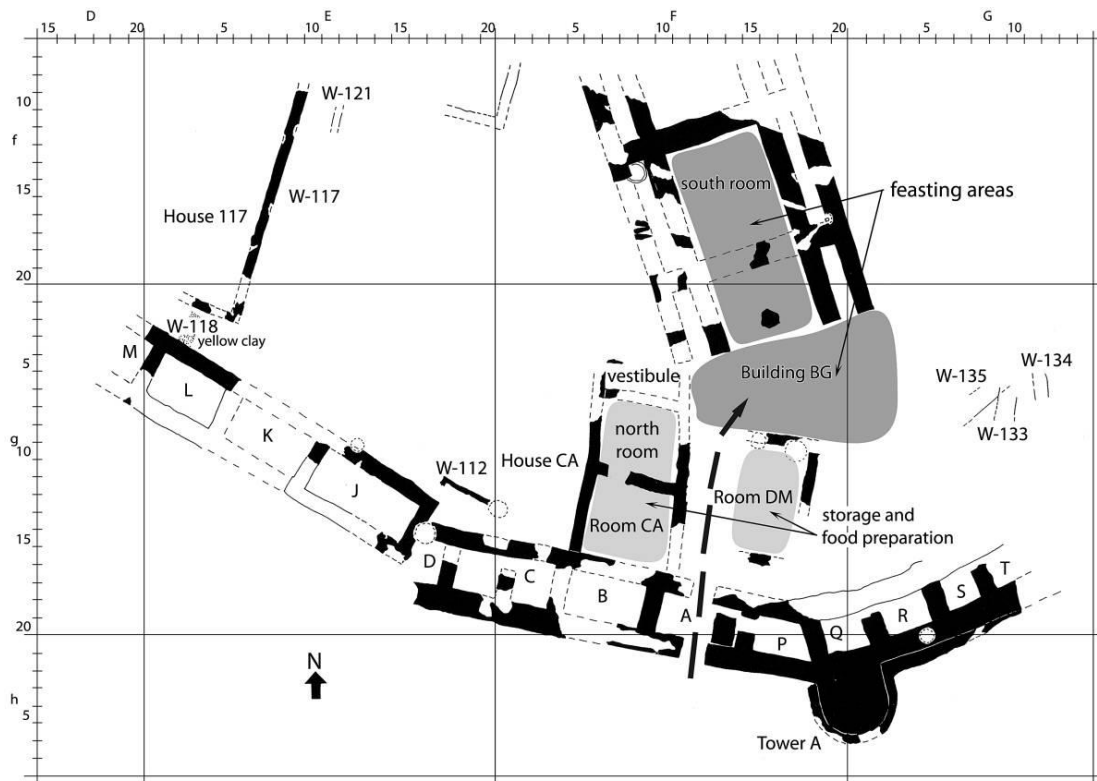
Εικόνα 63. Μαστός. Φιάλες της φάσης Ταλιώτη (Lindblom 2011)

Εικόνα 24 Λέρνα ΠΕ Ι. Υρfirnis σαλτσιέρα

Εικόνα 25 Τσούγκιζα. Φιάλη με σφραγιστικά αποτυπώματα (Pullen 2011)

Εικόνα 26 Λέρνα. Κτίριο BG και Οικία των Κεράμων. Lerna C-D. (Pullen 2016)

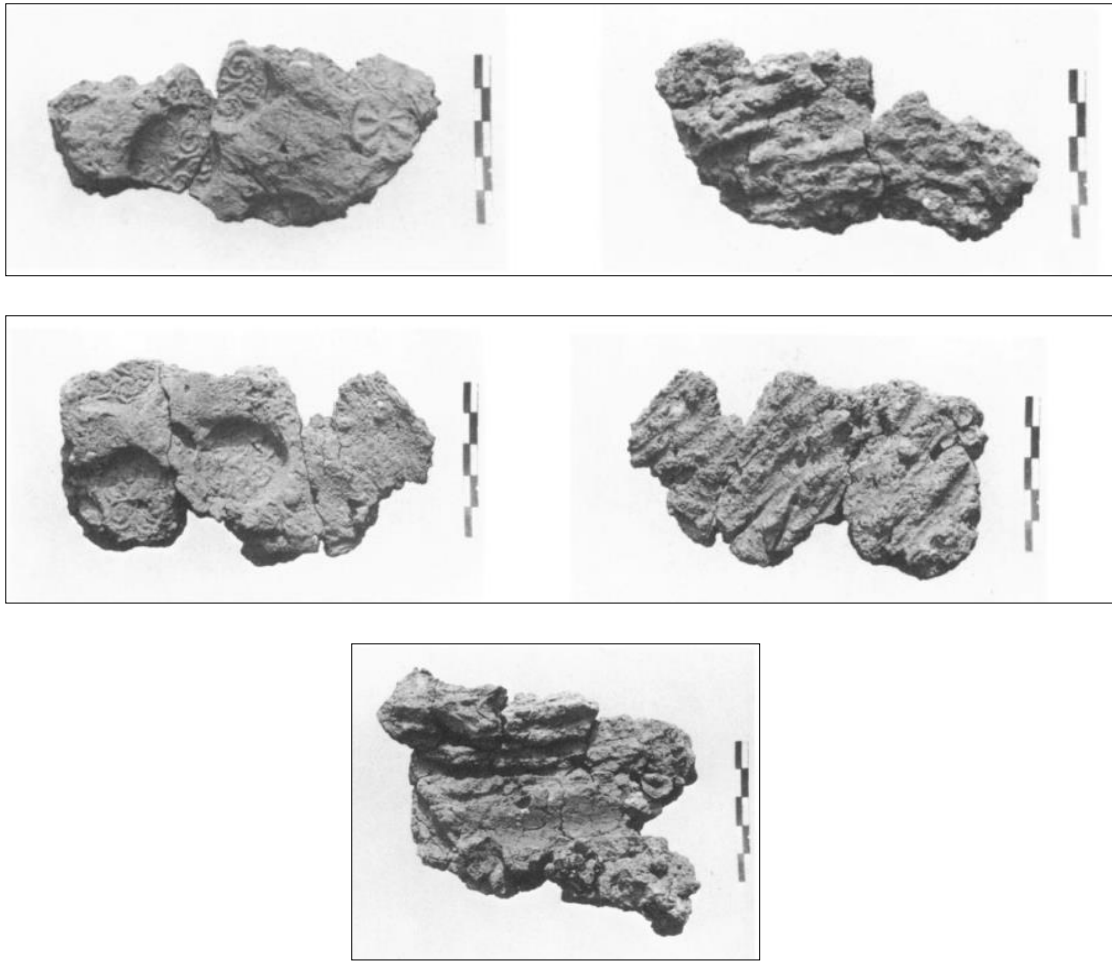
Εικόνα 27 Λέρνα ΠΕ ΙΙ C. Σαλτσιέρα yellow-mottled

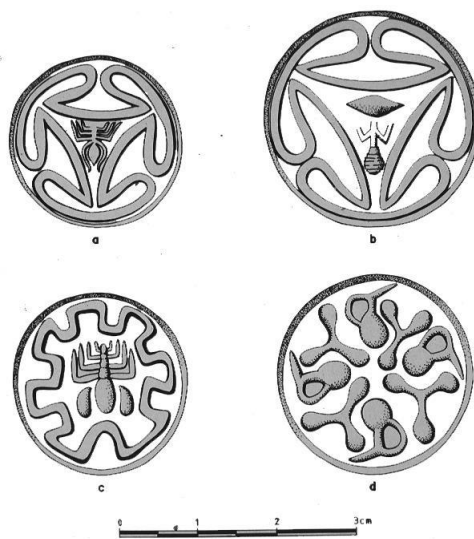
Εικόνα 28 Λέρνα ΠΕ ΙΙ Σ. Ασκός

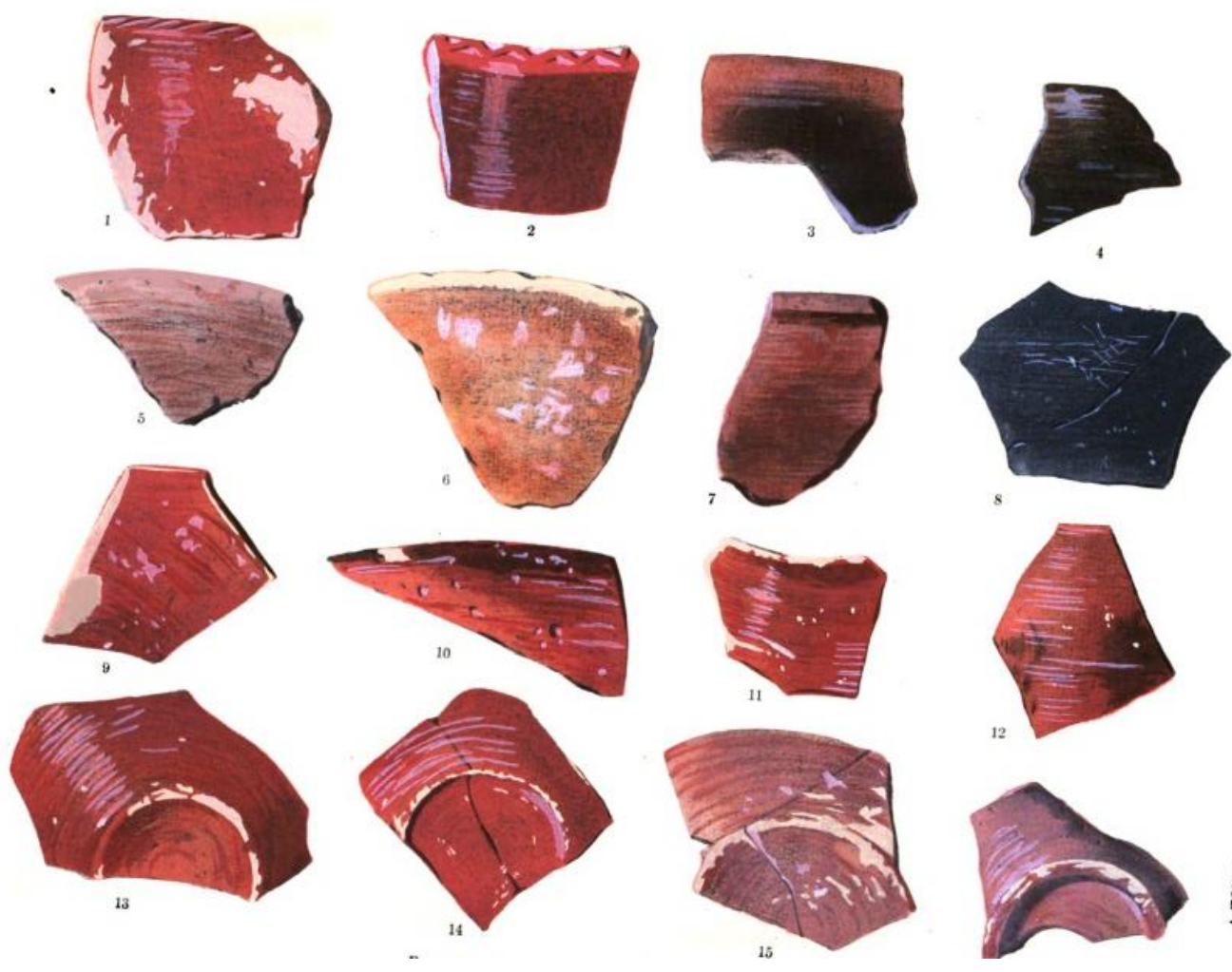
Εικόνα 29 Λέρνα ΠΕ ΙΙ φάση Σ. Σφραγιστικό αποτύπωμα.

Εικόνα 30 Λέρνα ΠΕ Π C. Σφραγιστικά αποτυπώματα. Δομάτιο DM (Wienske 1958)

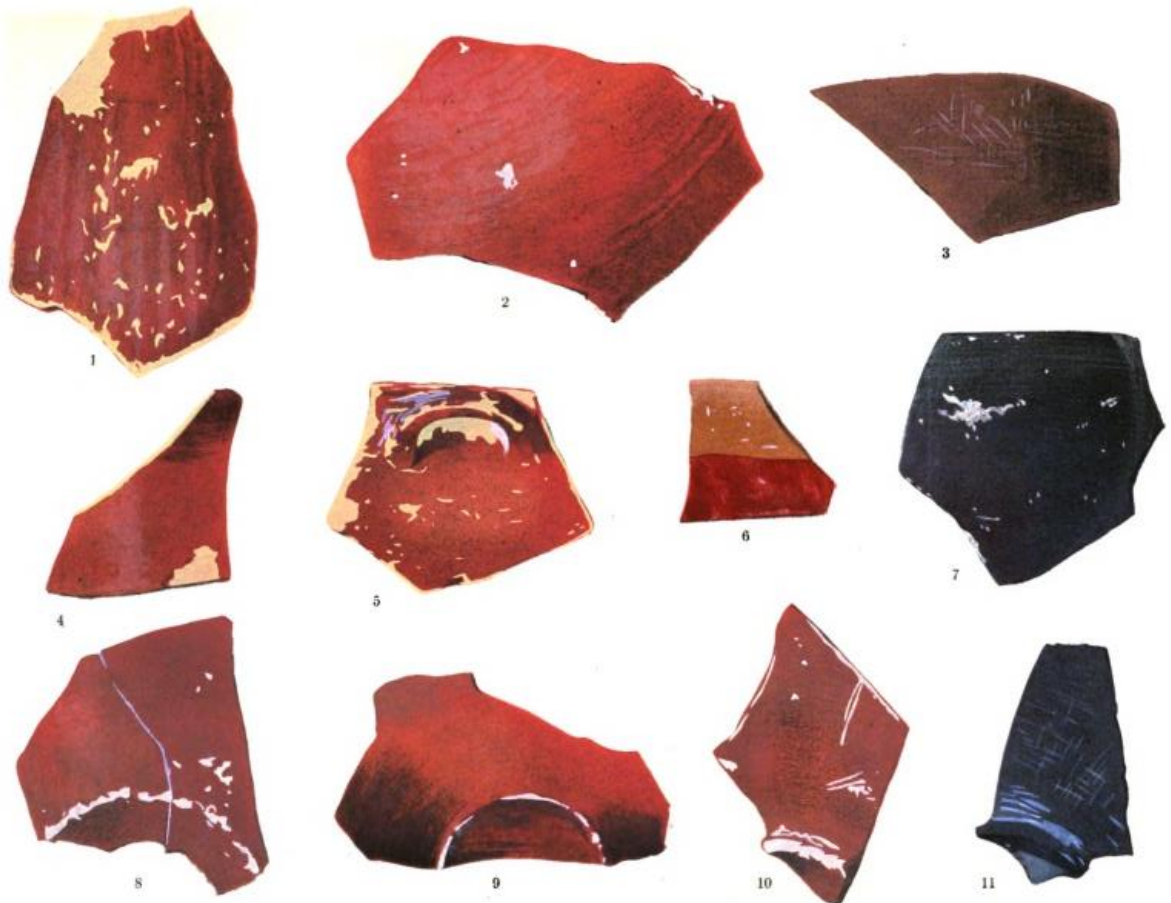
Εικόνα 31 Λέρνα ΙΙΙ. Αντιπροσωπευτικοί τύποι σφραγισμάτων

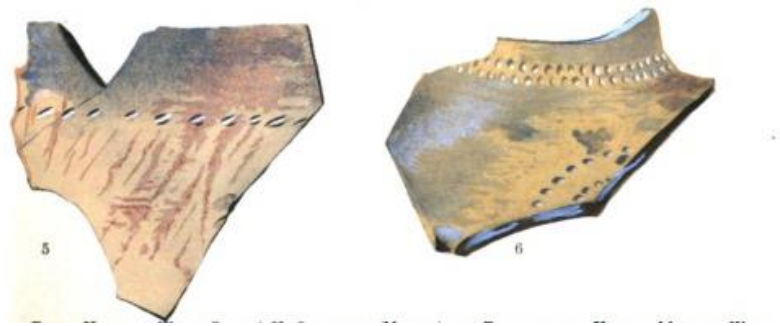
Εικόνα 72 Ζυγουριές. Στυλπή κεραμική με ερυθρό επίχρισμα (Blegen 1921)

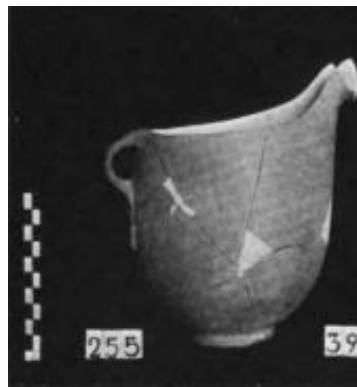
Εικόνα 33 Ζυγουριές. Ρηχή φιάλη με έσω νεύον χείλος (Blegen 1921)

Εικόνα 34 Ζυγουριές. Όστρακα βερνικωτής κεραμικής (Glazed Ware). (Blegen 1921)

Εικόνα 35 Ζυγουριές. Τμήματα ραμφόστομης φιάλης και yellow-mottled (Blegen 1921)

Εικόνα 36. Ζυγουριές. Ραμφόστομη φιάλη yellow-mottled (Blegen 1921)

Εικόνα 37. Ζυγουριές. Ρηχή φιάλη (Blegen 1921)

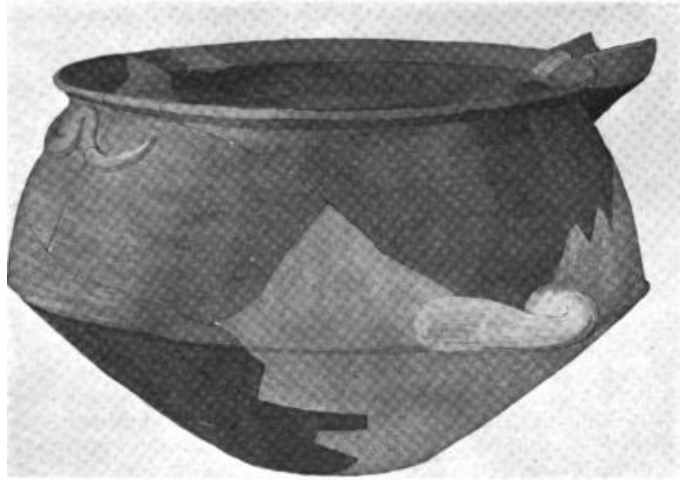
Εικόνα 38. Ζυγουριές. Ραμφόστομη φιάλη (Glazed Ware). (Blegen 1921)

Εικόνα 39 Ζυγουριές Αρύταινες. (Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Κορίνθου)

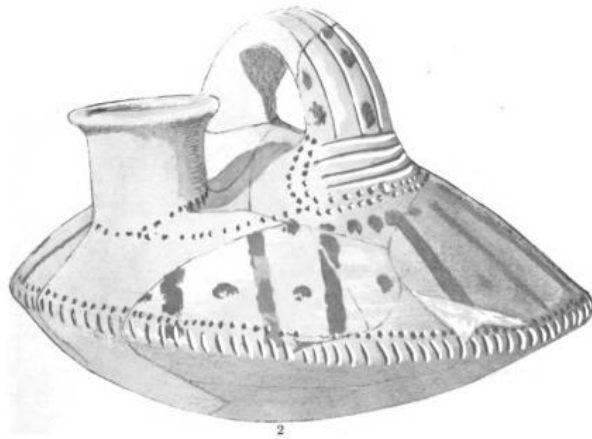
Εικόνα 40 Ζυγουριές. Ραμφόστομες φιάλες από την Οικία των Πίθων. Glazed Ware. (Blegen 1921)

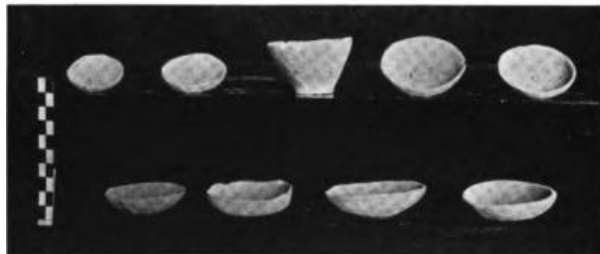
Εικόνα 81 Ζυγουριές. Καρινωτή φιάλη με προχολή. (Blegen 1921)

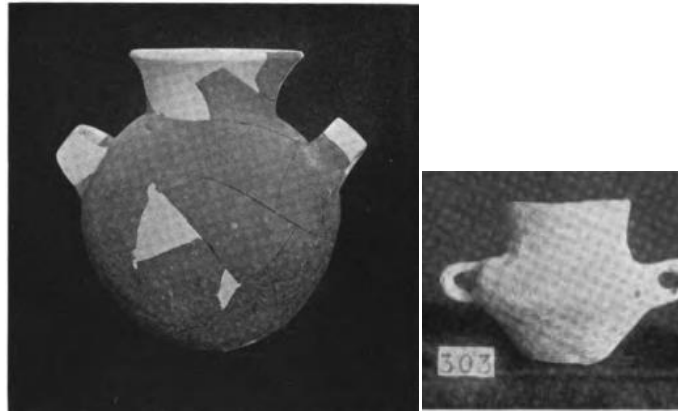
Εικόνα 42 Ζυγουριές. Αγγεία γραπτής κατηγορίας (Blegen 1921)

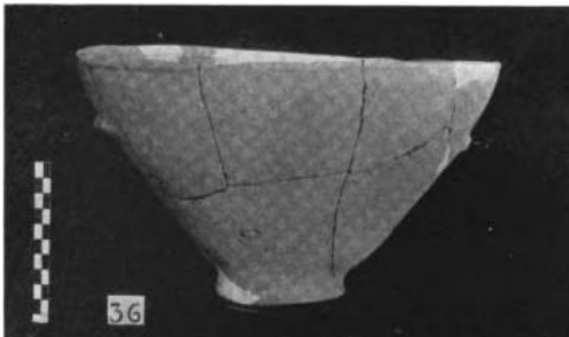
Εικόνα 43. Ζυγουριές. Ολόβαφα σκεύη (Patterned ware) (Blegen 1921)

Εικόνα 44. Ζυγουριές. Πινάκια ακόσμητης κατηγορίας (Blegen 1921)

Εικόνα 45 Πιθοειδή. Unpainted Ware. (Blegen 1921)

Εικόνα 46. Ζυγουριές. Βαθιά λεκανίδα/φιάλη. (Blegen 1921)

Εικόνα 47 Ζυγουριές. μόνωτο κύπελλο (Blegen 1921)

Εικόνα 48 Ζυγουριές. Βάσεις χονδροειδών αγγείων με αποτυπώματα φύλλων. (Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Κορίνθου)

Πίνακες

Class	Attributes
1	red paint, unburnished, fruitstand fabric
2	red paint and burnished
3	pale fine, burnished
4	pale fine, painted
5	pale medium coarse, painted
6	fine gritty, burnished
7	medium coarse painted
8	medium coarse burnished
9	medium coarse
10	coarse and cooking pot fabric
11	nonlocal or import

Πίνακας 1 Τσούγκιζα ΠΕ Ι. Κεραμικές κατηγορίες (Pullen 2011)

Deposit		Class																Total	
		1	2	3	4	5	6	7	7/22*	8	9	10	11	Neol.	5/7	4/20*	9/40?*		
Pit 17	count	no.	8	76	49	7	0	0	5	11	4	33	82	1	7	0	0	0	283
		%	2.83	26.86	17.32	2.47			1.77	3.89	1.41	11.66	28.98	0.35	2.47				
	wt.	g	540	2,590	850	140			330	70	110	1,265	4,640	20	130				10,685
Pit 32	count	no.	19	160	214	43	9	0	27	35	47	178	170	2	118	8	0	0	1,030
		%	1.85	15.53	20.78	4.18	0.87		2.62	3.40	4.56	17.28	16.51	0.19	11.46	0.78			
	wt.	g	580	2,780	2,680	575	300		690	460	1,460	3,140	6,270	110	2,110	250			21,405
Pit 48	count	no.	21	20	27	13	2	0	17	33	21	53	95	0	19	0	0	0	321
		%	6.54	6.23	8.41	4.05	0.62		5.30	10.28	6.54	16.51	29.60		5.92				
	wt.	g	1,600	410	445	320	70		605	490	605	430	3,780	140					8,895
Pit 55	count	no.	11	7	7	3	0	0	2	0	8	15	36	0	9	0	0	0	98
		%	11.23	7.14	7.14	3.06			2.04			8.16	15.31	36.74		9.18			
	wt.	g	1,205	90	165	30			5		125	65	1,055	25					2,765
Pit 65	count	no.	0	11	1	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	15
		%		73.33	6.67							13.33	6.67						
	wt.	g		360	5						130	20							515
Cistern 2	count	no.	176	92	1,556	326	0	21	17	13	44	17	156	0	8	0	9	1	2,436
		%	7.22	3.78	63.88	13.38		0.86	0.70	0.53	1.81	0.70	6.40		0.33		0.37	0.04	
	wt.	g	4,950	2,065	20,100	8,150		710	570	170	995	230	5,330	140		200	5		43,615
Total	count	no.	235	366	1,854	392	11	21	68	92	124	298	540	3	161	8	9	1	4,183
		%	5.62	8.75	44.32	9.37	0.26	0.50	1.63	2.20	2.96	7.12	12.91	0.07	3.85	0.19	0.22	0.02	
	wt.	g	8,875	8,295	24,245	9,215	370	710	2,200	1,190	3,295	5,260	21,095	130	2,545	250	200	5	87,880
	%	10.10	9.44	27.59	10.49	0.42	0.81	2.50	1.35	3.75	5.99	24.00	0.15	2.90	0.29	0.23	0.01		

Πίνακας 2 Τσούγκιζα ΠΕΙ. Συγκεντρωτικός πίνακας κεραμικών κατηγοριών και ποσοτών επί των αποθέσεων (πηγή: Pullen 2011)

<i>Brief Description of Ceramic Class</i>	<i>EH I Class</i>	<i>EH II Initial Class</i>	<i>EH II Dev. Class</i>	<i>EH III Class</i>
Fruitstand (red paint, medium coarse, unburnished)	1			
Red slipped, gritty, burnished	2	19 + 23		
Pale fine, plain	3			
Pale fine, painted	4			
Pale medium coarse, painted	5			
Fine gritty, burnished	6			
Medium coarse, painted	7	22	22	54
Medium coarse/tableware, burnished	8	21	21	58
Medium coarse/tableware, painted and burnished	(2)	23	23	53
Plain medium coarse/tableware	9	20	20	59
Cooking pot	10	30	30	
Coarse ware, plain	10	40	40	60
Nonlocal or import	11	11	11	11
Pattern-painted tableware			24	51 + 52
Linear-painted tableware/banding			25	51 + 52
Linear-painted exterior/unpainted burnished interior, tableware			26	51 + 52
Yellow-blue slipped and polished			27	
Cooking pot, burnished		31	31	
Cooking pot, painted (not observed at Tsoungiza)			32	
Coarse ware, burnished			41	
Coarse ware, painted		42	42	
Fine Gray Burnished				55
Fine burnished, non-gray				56
Fine, unburnished				57

Πίνακας 3 Τσούγκιζα. Συσχετισμός κεραμικών τάξεων κατά την ΠΕ περίοδο (πηγή: Pullen 2011)

Class 20	plain
Class 21	burnished
Class 22	solidly painted
Class 23	solidly painted and burnished
Class 24	pattern-painted (not in EH II Initial)
Class 25	linear- or band-painted (not in EH II Initial)
Class 26	linear-painted one side, unpainted burnished other side (limited in EH II Initial)
Class 27	yellow-blue slipped and polished (“faience” ware, “yellow-mottled” ware, “light-painted fine polished” ware) (not in EH II Initial)
<i>Cooking Pot Wares</i>	
Class 30	cooking pot, plain
Class 31	cooking pot, burnished
Class 32	cooking pot, painted (not recognized at Tsoungiza) ¹⁵
<i>Coarse Wares</i>	
Class 40	coarse ware, plain
Class 41	coarse ware, burnished (not in EH II Initial)
Class 42	coarse ware, painted
<i>Miscellaneous</i>	
Class 11	nonlocal/import
Class 19	EH II Initial red slipped gritty ware

Πίνακας 4 Τσούγκιζα ΠΕΙ πρώιμη. Κεραμικές κατηγορίες (πηγή: Pullen 2011)

Class	Pit 35 (EH II Dev.)				Pit 54 (EH II Dev.)				Pit 56 (EH II Dev.)				Pit 60 (EH II Initial)				Total			
	Count		Weight		Count		Weight		Count		Weight		Count		Weight		Count		Weight	
	no.	%	g	%	no.	%	g	%	no.	%	g	%	no.	%	g	%	no.	%	g	%
20	42	13.5	775	15.7	16	28.6	200	36.7	57	20.4	310	5.3	42	16.1	670	12.6	157	17.4	1,955	11.7
21	0	0	0	0	0	0	0	0	8	2.9	75	1.3	0	0	0	0	8	0.9	75	0.5
22	162	52.1	2,220	44.9	23	41.1	100	18.3	79	28.3	1,460	25.0	31	11.9	540	10.1	295	32.5	4,320	25.9
23	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0.7	15	0.3	13	5.0	815	15.3	15	1.7	830	5.0
25	3	1.0	30	0.6	2	3.6	40	7.3	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0.6	70	0.4
26	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	1.9	390	7.3	5	0.6	390	2.3
30	70	22.5	1,140	23.1	12	21.4	170	31.2	92	33.0	2,985*	51.1	161	61.7	2,670	50.1	335	36.9	6,965	41.8
31	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0.4	20	0.3	0	0	0	0	1	0.1	20	0.1
32	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0.4	70	1.2	0	0	0	0	1	0.1	70	0.4
40	22	7.1	615	12.4	0	0	0	0	7	2.5	740	12.7	1	0.4	150	2.8	30	3.3	1,505	9.0
42	0	0	0	0	1	1.8	10	1.8	1	0.4	5	0.1	0	0	0	0	2	0.2	15	0.1
Neol.	7	2.3	70	1.4	0	0	0	0	11	3.9	50	0.9	3	1.1	10	0.2	21	2.3	130	0.8
02	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0.4	50	0.9	1	0.1	50	0.3
03	4	1.3	85	1.7	1	1.8	5	0.9	11	3.9	80	1.4	0	0	0	0	16	1.8	170	1.0
04	1	0.3	5	0.1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0.1	5	<0.1
11	0	0	0	0	1	1.8	20	3.7	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0.1	20	0.1
19	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0.7	5	0.1	0	0	0	0	2	0.2	5	<0.1
2/23	0	0	0	0	0	0	0	0	7	2.5	30	0.5	4	1.5	30	0.6	11	1.2	60	0.4
Total	311		4,940		56		545		279		5,845		261		5,325		907		16,655	

Πίνακας 5 Τσούγκιζα ΠΕ πρώιμη. Ποσοστά και ποσότητα κεραμικών κατηγοριών (πηγή: Pullen 2011)

THE STRATIGRAPHIC BASIS FOR THE PHASING

5

BUILDINGS/FEATURES	POTTERY	ASSOCIATED BOTHROI	ASSIGNED BOTHROI
<i>Phase IV.1</i>			
Large Posthole Building and Associated Street	GR 1 —	— —	AP-2 —
Trapezoidal Building over South Part of Posthole Building and Associated Terrace	P30 ; GR 11A–E, 12, 13, 15	GP-25, GP-28, GP-32, Pit GP-4	—
Basin Complex	GR 14A–C	—	—
South Dumps	GR 6, 6A, 6B, 7, 8, 9, 10, 16	GP-24	—
Large Apsidal Building over North Part of Posthole Building	P281, P289, P292	B-Bs	—
<i>Phases IV.1 and IV.2</i>			
Northernmost Apsidal Building	P375	BE-T	—
Area South of Large Apsidal Buildings	—	—	GP-34
<i>Phase IV.2</i>			
Earlier at South:			
North Trapezoidal Building, Stage 1	GR 25, 25A, 25B	GK-5, GL-8, GP-15, GP-16, GP-19	—
South Megaron and Court	GR 23, 26, 27, 28	GP-13, GP-14, GP-26	—
Later at South			
North Trapezoidal Building, Stage 2	GR 24, 29A–C	GP-21	—
South Trapezoidal Building	GR 30A–D	GL-3	—
<i>Phases IV.2 and IV.3</i>			
—	—	BE-N	—
<i>Phase IV.3</i>			
Earlier in Northern Area:			
Larger Apsidal Building and Associated Street	P1037, P1044, P1054, P1067, P1076	—	—
Street at Time of Abandonment	GR 40	—	—
Early Bothroi	—	B-Br	B-Bf1, B-Bo, B-Bq, AP-1
Smaller Apsidal Building	—	?BE-K	BH-1
Earlier in Southeast:			
Larger Apsidal Building	P791, P793	GQ-10	—
Later in Northern Area:			
Larger Apsidal Building	—	B-Bd, B-At, B-Aw	—
Smaller Apsidal Building	GR 39	?BE-K	—
Later in Southern Area (Northern Tier):			
Preliminary:			
Clay floor with postholes	GR 47	GL-7	B-Bk, B-Bn
Stone Sockle to East	—	—	—
Earlier:			
East Apsidal Building and Related Street	GR 48, 50B, 51, 52	—	—
Central Apsidal Building	GR 44	—	—
West D-shaped Building and Successor	—	B-Ao	—
Later:			
East Apsidal Building and Related Street	GR 49, 50A, 54	GP-5, GP-6	—
Central Apsidal Building	GR 45	GK-2	—
West Apsidal Building	—	—	B-Ss3
Later in Southern Area (Southern Tier):			
Southwest Apsidal Building	P1058	—	GK-1, GB-3
Terrace	—	GP-10	—
Southeast Apsidal Building	—	GP-3	GP-22
Latest in Eastern Area:			
Earlier Apsidal Building	GR 31	A-4	—
Later Apsidal Building	P1043	—	—
Floor and wall furthest east	—	A-1	—
Latest in Southeastern Area:			
Walls and Street	GR 53	GQ-3, GQ-7	AH-2

Table Int. 1: Buildings and Features of Lerna IV with Associated Ceramic GR(OUPS) and P(ots)

Πίνακας 6 Lerna IV. Αντιστοιχία κεραμικών και των αρχιτεκτονικών φάσεων. (Rutter 1968)

	<i>Phase 1</i>	<i>Phase 2</i>	<i>Phase 3</i>
TOTAL VASES REPRESENTED	484	497	424
Dark-on-Light Painted	60.74%	59.96%	46.93%
Light-on-Dark Painted	1.45%	0.40%	2.36%
Solidly Painted and Burnished	4.34%	6.44%	8.02%
Solidly Painted and Unburnished	12.19%	17.10%	15.80%
Fine Gray Burnished	0.83%	1.61%	5.90%
Fine Burnished Non-Gray	4.55%	1.01%	2.36%
Fine Unburnished	0.21%	0.00%	0.94%
Medium Coarse Burnished	6.82%	4.02%	5.19%
Medium Coarse Unburnished	1.24%	0.80%	0.94%
Coarse	7.64%	8.45%	11.56%
Not Otherwise Classifiable	0.00%	0.20%	0.00%
TOTALS	100.01%	99.99%	100.00%

Πίνακας 7 Λεγνα IV. Ποσοτική αντιστοιχία μεταξύ κεραμικών τύπων και κεραμικών υποφάσεων. (Rutter 1968)

<i>EU Deposit</i>	<i>EU 5</i>						<i>EU 7</i>		<i>EU 10</i>			
	<i>Pit 11</i>		<i>Pit 24</i>		<i>Pit 45</i>		<i>Pit 10</i>		<i>Pit 1</i>		<i>Fill</i>	
<i>Total Sherds (Feature Sherds)</i>	620 (95)		259 (31)		126 (29)		1,343 (357)		1,081 (158)		3,477 (802)	
<i>Class</i>	<i>No.</i>	<i>%</i>	<i>No.</i>	<i>%</i>	<i>No.</i>	<i>%</i>	<i>No.</i>	<i>%</i>	<i>No.</i>	<i>%</i>	<i>No.</i>	<i>%</i>
51, D-on-L.	39	6.29	25	9.65	10	7.94	49	3.65	64	5.92	213	6.13
52, L-on-D	1	0.16	0	0.00	0	0.00	1	0.07	7	0.65	6	0.17
53, SPB*	2	2.11	5	16.13	1	3.45	0	0.00	16	10.13	103	12.84
54, SPU*	238	36.28	93	19.78	71	52.90	618	46.02	535	39.36	1,545	31.59
55, FGB	0	0.00	0	0.00	1	0.79	14	1.04	16	1.48	52	1.50
56, FBNG	0	0.00	1	0.39	0	0.00	4	0.30	8	0.74	20	0.58
57, FUn	78	12.58	6	2.32	6	4.76	55	4.10	48	4.44	133	3.83
58, MCB**	0	0.00	4	12.90	0	0.00	0	0.00	0	0.00	5	0.62
59, MCU**	246	39.68	98	24.94	34	26.98	289	21.52	285	26.36	862	24.17
60, C	15	2.42	26	10.04	3	2.38	268	19.96	95	8.79	569	16.36
Unclassed	1	0.16	1	0.39	0	0.00	15	1.12	2	0.19	10	0.29

Πίνακας 8 Κεραμικές κατηγορίες σε επιλεγμένες αποθέσεις

Βιβλιογραφία

Blegen, C., 1921. *Korakou, A Prehistoric Settlement near Corinth*, Boston and New York, American School of Classical Studies at Athens

----- 1928 Zygouries; a prehistoric settlement in the valley of Cleonae, Cambridge, Mass., Pub. for the American School of Classical Studies at Athens, Harvard University Press.

----- 1930. "Gonia", *Metropolitan Museum Studies*, No 3, (1930) pp. 55–80

Bourdieu, P., 2006. *Η Αίσθηση της Πρακτικής*, μτφ. – επιμ. Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, (Αθήνα 2006).

Broodbank, C. 2008a. The Early Bronze Age in the Cyclades, in: Shelmerdine, C, (ed.). *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*. (pp. 47-76). Cambridge University Press: New York.

Caskey, J.L. 1960. The Early Helladic Period in the Argolid. *Hesperia* 29. pp. 285-303.

Caskey, J.L. 1968. Lerna in the Early Bronze Age (Chronologies in Old World Archaeology, Archaeological Seminar at Columbia University, 1966-1967). *AJA* 72:4. p. 313-316.

Cosmopoulos, M. B. 1991 *The Early Bronze 2 in the Aegean* Jonsered: Paul Astroms Forlag

----- 1994 State and Society in the Early Bronze Age Aegean, in: Politeia, society and state in the Aegean Bronze Age : proceedings of the 5th International Aegean Conference/5e Rencontre égéenne internationale, University of Heidelberg, Archäologisches Institut, 10-13 April.

Γιαννόπουλος, Θ. 2016. *Πόθεν και πότε οι Έλληνες. Η παρούσα κατάσταση της έρευνας για την πρώτη αρχή του ελληνικού πολιτισμού*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, (Ηράκλειο 2016)

Hahn, H. P., 2012. Words and things: reflections on people's interaction with the material world 4 in: Maran, Joseph and Philipp W. Stockhammer. 2012. *Materiality and Social Practice: Transformative Capacities of Intercultural Encounters*, Maran, Joseph and Philipp W. Stockhammer, eds. Oxford and Oakville: Oxbow Books. ISBN 978-1-84217-458-6, pp. 4-13

Caskey, J. L. 1960. "The Early Helladic Period in the Argolid" *Hesperia* 29.3 (July 1960) 285-303

Dobres. M. A. & C. R. Hoffman. 1994. Social agency and the dynamics of prehistoric technology, *Journal of Archaeological Method and Theory* 1(3), 211–258.

Dobres. M. A. & C. R. Hoffman, 1999. *The Social Dynamics of Technology: Practice, Politics, and World Views*. Washington : Smithsonian Institution Press.

Douzougli, A. 1998. *Άρια Αργολίδος: Χειροποίητη κεραμική της νεώτερης νεολιθικής και της χαλκολιθικής περιόδου*, *ΑΔ Δημοσιεύματα* 66 (Αθήνα 1998).

Forsén, J., 2004. "The Early Helladic Pottery from the 'Mastos' in the Berbati Valley, Argolid," in E. Alram-Stern, *Die ägäische Frühzeit. Forschungsbericht 1975-2002. II, 2: Die Frühbronzezeit in Griechenland mit Ausnahme von Kreta*, Vienna. pp. 1159-1166.

Johnson, M. The Neolithic Period, in: Wells, b. (ed). *the berbati-limnes archaeological survey 1988-1990*. Stockholm: Paul Astroms Forlag, 1996. p. 43-52

Konsola, D. 1986. "Stages of Urban Transformation in the Early Helladic Period." In *Early Helladic Architecture and Urbanization. Proceedings of a Seminar Held at the Swedish Institute in Athens, June 8, 1985*, *Studies in Mediterranean Archaeology* 76, edited by R. Hägg and D. Konsola, 9–19. Göteborg, P. Åström.

Maran, Joseph and Philipp W. Stockhammer. 2012. Introduction. *Materiality and Social Practice: Transformative Capacities of Intercultural Encounters*, Maran, Joseph and Philipp W. Stockhammer, eds. Oxford and Oakville: Oxbow Books. p. 1–3.

Heath, Martha C. 1958. Early Helladic Clay Sealings from the House of the Tiles at Lerna, Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Vol. 27, No. 2 (Apr. - Jun., 1958), pp. 81-121

Lavezzi, J. C. 1978. *Prehistoric Investigations at Corinth*, Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens Vol. 47, No. 4 (Oct. - Dec., 1978), pp. 402-451

Lindblom, M. 1996. The Early Helladic period in: Wells, B. and Lindblom, M. (eds.), *Mastos in the Berbati Valley*, The Swedish Institute at Athens, pp.53-75

Nakassis, D., W.A. Parkinson, and M.L. Galaty. 2011. “Redistributive Economies from a Theoretical and Cross-Cultural Perspective.” *AJA* 115(2):177–84.

Παπαδημητρίου. Ν., 2010. Εισαγωγή στο: Νίκος Παπαδημητρίου & Τσιρτώνη. Ζ., (επιμ), *Η Ελλάδα στο ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο των Βαλκανίων κατά την 5η και 4η χιλιετία π. Χ.*, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Ίδρυμα Ν.Π. Γουλανδρή, (Αθήνα 2010), σ. 17-27

Papadatos, Y. – E. Nodarou (In Press), Pottery Technology(ies) in Prepalatial Crete: the Evidence from the Archaeological and Archaeometric Study, in pottery technologies and sociocultural connections between the aegean and anatolia during the 3rd millennium bc, (OREA)

Peperaki, O. 2004. “The House of the Tiles at Lerna: Dimensions of ‘Social Complexity.’” In: *The Emergence of Civilisation Revisited*, edited by J.C. Barrett and P. Halstead, 214–31. Sheffield Studies in Aegean Archaeology 6. Oxford: Oxbow

----- 2010. “Models of Relatedness and Early Helladic Architecture: Unpacking the Early Helladic II Hearth Room.” *JMA* 23:245–64.

----- 2016. The Value of Sharing: Seal Use, Food Politics, and the Negotiation of Labor in Early Bronze II Mainland Greece, *AJA* 120 (1): 3-25

Perles, C. 1992. «Systems of Exchange and Organisation of Production» in: *Neolithic Greece*, *Journal of Mediterranean Archaeology*, 5, (1992), 115-64

Perlès C. and K. D. Vitelli, 1999. “Craft Specialization in the Neolithic of Greece,” in P. Halstead (ed.), *Neolithic Society in Greece [Sheffield Studies in Aegean Archaeology 2]* (Sheffield 1999) 96-107.”

Phelps, W.W, 1986, “Characterization and Provenance Studies of Greek Neolithic and Early Bronze Age Pottery,” in R.E. Jones, *Greek and Cypriot Pottery: A review of scientific studies*, London. 1986. , 369–409

Phelps, W., 2004, *The Neolithic pottery sequence in Southern Greece*, BAR 2004

Pullen, D. J. 1985. “Social Organization in Early Bronze Age Greece: A Multi-Dimensional Approach.” Ph. D. diss., Indiana University.

----- 2008a. The Early Bronze Age in Greece, in: Shelmerdine C. W. (ed.), *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*. Cambridge

----- 2011a. *Nemea Valley Archaeological Project. Vol. 1, the Early Bronze Age Village on Tsoungiza Hill*. Princeton: American School of Classical Studies at Athens.

----- 2011. Redistribution in Aegean Palatial Societies. Before the Palaces: Redistribution and Chiefdoms in Mainland Greece, (*AJA*2011), pp. 185–195

Runnels, C. N., and T.J. H. Van Andel. 1987. "The Evolution of Settlement in the Southern Argolid, Greece. An Economic Explanation," (*Hesperia* 1987), 56 pp. 303-334.

Rutter, Jeremy B. 1995. *Lerna: A Preclassical Site in the Argolid, Volume III. The Pottery of Lerna IV*. Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.

Rye, O.S., 1981. *Pottery Technology, Principles and Reconstruction*, Washington

Shaw, J. W. 1987. "The Early Helladic II Corridor House: Development and Form," *AJA* 91 1987, pp. 59–79.

Shepard, A.O. 1965, *Ceramics for the Archaeologist*, D.C. Washington

Van Der Leeuw and Pritchard 1984. *The Many dimensions of pottery : ceramics in archaeology and anthropology*, Amsterdam : Universiteit van Amsterdam.

Vitelli, K., 1999, *Franchthi Neolithic Pottery II: Classification and Ceramic Phases 3–5, Fascicle 8*, Indiana University Press, Bloomington, Indianapolis 1999

----- 2007, *The Neolithic Pottery from Lerna*, ASCA

Voutsaki, S. 1997. The creation of value and prestige in the Late Bronze Age Aegean. *Journal of European Archaeology* 5:2, 34-52.

Weiberg, E. 2007. *Thinking the Bronze Age: Life and Death in Early Helladic Greece*. Acta Universitatis Upsaliensis, no.29, Uppsala.

Weiberg, E. 2017. Early Helladic III: a non-monumental but revitalized social arena? *Social Change in Aegean Prehistory*, Wiersma, Corien and Sofia Voutsaki,

eds. Oxford and Philadelphia: Oxbow Books. p. 32-48.

Weiberg E, Unkel I, Kouli K, Holmgren K, Avramidis P, Bonnier A, Dibble F, Finné M, Izdebski A, Katrantsiotis C, et al. 2016, The socio-environmental history of the Peloponnese during the Holocene: Towards an integrated understanding of the past. *Quaternary Science Reviews* [Internet].pp. 136:40-65.

Wells, b. introduction in: Wells, b. (*ed.*) the berbati-limnes archaeological survey 1988-1990. stockholm: paul astroms forlag, 1996. p. 17-34

Weinberg, S. 1937. "Remains from Prehistoric Corinth", *Hesperia* 6 (1937), 487-519

Wiencke, M. H. 1958. Further seals and sealings from Lerna. *Hesperia* 38 (5), 1969, 500–521

Wiencke, M.H. 1989, Change in Early Helladic II. *AJA* 93 (1989): 495—509.

Wiencke, M. H., 2000, *Lerna. A Preclassical Site in the Argolid IV: The Architecture, Stratification, and Pottery of Lerna III*, (Princeton 2000)